

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

ÁGOSTON IMRE

CAVALLIER JÓZSEF

CSANÁD BÉLA

FÉLEGYHÁZI JÓZSEF

GÁTI GYÖRGY

HOLTHUSEN HANS EGON

KIS MONIKA

MARGÓ BORIS

RADÓ POLIKÁRP

TAXNER ERNŐ

ZEMPLÉN GYÖRGY

írásai

1962 FEBRUÁR

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Zemplén György</i> : Erkölc és vallásos élmény	65
<i>Hans Egon Holthusen</i> : Szeptember vége, Boldog halfogás, Testvérsirató (Verseik <i>Rónay György</i> fordításában)	75
<i>Cavallier József</i> : Életnyomok a világegyetemből földünkön	77
<i>Kis Monika</i> : Az igazi kis Szent Teréz	83
<i>Margó Boris</i> : Zenélő kút (Elbeszélés)	94
<i>Ágoston Imre</i> : Hullámok mélyén (Vers)	98
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (A vallás feladata)	99
<i>Eglis István</i> : A kis út (A szórakozásról)	103

N A P L Ó

A II. Vatikáni zsinat (*Radó Polikárp*) 105; Josephus Flavius Krisztus-szövege (*Félegyházi József*) 107; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 109; Színházi krónika (*Doromby Károly*) 115; Képzőművészet (*Dévényi Iván, Haits Géza*) 118; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 122; Shakespeare és a faji kérdés (*Taxner Ernő*) 124; Egy verseskötet margójára (*Csanád Béla*) 126; A semmitmondás művészete (*Gáti György*) 127; Jegyzetlapok (r. gy.) 128

Felelős szerkesztő:

S í k S á n d o r

Szerkeszti: *Mihelics Vid*

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

A szerkesztő a hét első három napján fogad az Új Ember szerkesztőségében (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5.— forint.

ERKÖLCS ÉS VALLÁSOS ÉLMÉNY

„Luther harmincöt tételt állított fel — írja *Kierkegaard* —, nekem nincs csak egy: a kereszténység még nem valósult meg.” Az eszmei tartalom, az életirányítást igénylő normák és a valóságban élő ember lemaradásának kínos feszültsége szólal meg a dán bölcselelő szavaiban. A feszültség mögött súlyos kérdések nyílnak, amelyek különös hangsúllyal követelnek választ napjaink gondolkodásában. Mi a jelentősége a vallásnak az emberiség kibontakozásában? Ad-e a keresztény tanítás hatékony biztosítékot a társadalmi fejlődéshez és az egyén boldogulásához? Ad-e a vallás valami többletet az ember erkölcsi élete számára? Kiindulópontul fenomenológiai-bölcseleti módszerrel az erkölcs és a vallás jelenségeit vizsgálom, amint a kutató értelem előtt megjelennek. Az így nyert eredményekre építem a keresztény vallás és az erkölcs összefüggéséről szóló gondolatot.

Kultúrtörténeti értékelés

A vallásos élményt és magatartást elemezhetjük történeti, néprajzi, vallástudományi, lélektani eredmények alapján. Az elfogulatlan vizsgáló sok értékes adatra bukkan ezen a vonalon. A keresztény hívőnek nem kell félnie a tudomány igazolt ismereteitől. Magától értetődik azután, hogy a tények és jelenségek különböző értelmezést nyernek aszerint, hogy valaki eleve elutasítja a teremtő és gondviselő Isten létét, vagy pedig Isten létét is odasorolja a valóságok világába, amelyeknek értelmét és összefüggéseit kutatja.

Aki nem fogadja el a teremtő és gondviselő személyes Isten létét, az a természettudományhoz, lélektanhoz, társadalomtudománvhoz fordul a vallásos jelenségek magyarázatánál. Ebben az esetben a vallás az illúziók, álmok és ábrándok világába szorul; ismeretlen természeti vagy társadalmi erők megszemélyesítése, vagy emberi vágyak, ösztönös sejtések vetülete: mindenképpen illúzió, a fantázia szülötte, amely ráépül az igazi, kézzel fogható valóságra. A valóság pedig: az ember küzdelme a természet erőivel, hogy arasznyi létét fenntartsa, hogy a születés és a halál között felvillanó emberi sorsnak a boldogság, a biztonság, az öröm reményét biztosítsa; az ember küzdelme az emberrel, a kenyérért, az asszonyért; az emberi közösség küzdelme a másik törzssel, néppel, nemzettel, hogy saját maga számára jobb megélhetést, gazdagabb életet szerezzen. A valóság végül az ember küzdelme az emberrel a társadalomban, ahol a hatalomra és gazdagságra eljutott kevesek a gyengéket, a szegényeket, a munkában verejtékező dolgozókat leigázzák és hatalmi céljaik szolgálatába állítják. E szemlélet szerint a vallás ilyen rétegein épül fel, az évszázadok folyamán, emberi sejtésekből és érzelmekből a vallás. Az ember megretten a természet erőitől, személyes hatalmakat lát a jelenségek mögött és imádsággal, kultikus cselekedetekkel, mágiával igyekszik a haragvó hatalmasokat engesztelni, céljai szolgálatába állítani. Az ember a lelkében megőrzött atyai tekintélyt, a függés tudatát, az anya biztonságot nyújtó szeretetét kivetíti és ennek a képnek személyes, isteni valóságot tulajdonít. Tekintélyt, biztonságot, örömet vár a lelkéből kivetített istenektől. Az embert megdöbbeníti a halál és az elmúlás tudata, élni akarása örök életről álmodik, igazságérzéke túlvilági igazságszolgáltatást követel, a földi élet gyötrelmei között megváltás után sóvárog. A vágy megteremti a túlvilágot, a túlvilágon a jóságos és üdvözítő Isten alakját, aki a másik világban

boldogítja azokat, akik itt a földön beléptek a mágikus körbe, a vallás világába. A természeti erőkön túl ránehezednek az emberre a társadalom korlátai és terhei. Ezeket is feloldja a túlvilági hit és az Isten felé tájékozódó vallásos élmény. Az emberi okosság azután tudattalanul, nem egyszer tudatosan is szolgálatába állítja a vallásos magatartást. A vallás a társadalom, a fennálló állami vagy gazdasági rend pillére lesz, mert a hatalom birtokosai annál szilárdabban tartják kezükben az elnyomottakat, minél inkább az isteni akarat megnyilatkozását látják ezek a társadalmi rendben és különbségekben, s minél erősebben reménykednek az el nem múlt túlvilági boldogságban. A vallás így óvja az adott társadalmi rend erkölcsi törvényeit is. A tudományos haladás azonban fokozatosan felszámolja a vallásos képzeteket, megmutatja igazi arculatukat. A társadalmi fejlődés pedig amilyen mértékben biztosítja minden ember számára az emberhez méltó életet, abban a mértékben teszi feleslegessé a vallás vigasztalásait. Ennek megfelelően a valláserkölcset is felváltja az igazi, a társadalmi erkölcs.

Más azonban a kép, ha a hívő ember szemével nézzük a vallásos magatartást. A hívő gondolkodás nem tagadja a lélektani és társadalmi tényezők hatékonyságát a vallásos életben. Úgy ítéli azonban, hogy ezek csak részlet motívumok, amelyek mélyebb motívumok felé utalnak. Szerinte a valóság teljes szemlélete a kézzel fogható tapasztalati világon túl egy olyan alapvető mozzanatot foglal magában, amelyhez csak a bölcselő eszmélkedés és a hívő gondolkodás juthat el. Maga a természettudomány az ő sajátos tapasztalati módszereinél fogva ezt a valóságot sem állítani, sem tagadni nem képes. A mi álláspontunk az, hogy csak a tudományos eredmények magasabb, bölcséleti szemlélete vezethet el a tapasztalati világon kívül fekvő, vele oksági kapcsolatban lévő tényezők ismeretére. Akkor ugyanis kitűnik, hogy a változó, esedékes és rendezett világ feltételezi az abszolút, a tökéletes létforrást, a rend végső alapját, amelyet a vallásos meggyőződés Istennek nevez. Az ember transzcendens, a túlvilág felé mutató tapogatózása tehát korántsem ábránd és önámítás. A lét forrása és végső célja, a rend alapja és biztosítóka személyes, értelmes és szabad akaratú valóság, aki irányt szab a természet és az emberi sors alakulásának, aki végső célja és legfőbb normája a szüntelenül változó világnak és az emberi életnek. Ez az isteni valóság szólítja az embert: ajándékoz, de választ is vár az ajándékra. Vallás és erkölcs szerintünk egyképpen ennek a szólításnak gyümölcse.

A vallás és az erkölcs értelmezésében tehát aszerint válnak el az utak, hogy elfogadjuk-e, vagy elvetjük a világ fölött álló, személyes, teremtető és gondviselő Isten létezését. S bizonyára mondanom sem kell, hogy Isten léte a katolikus gondolatmenetnek nemcsak általános előfeltétele, hanem alakító, rendező elve is, az alapvető principium, amelyre a mi vallásról és erkölcsről vallott felfogásunk felépül.

Problémánk szempontjából figyelemre méltó tény az, hogy bármi-képpen gondolkodjanak az emberiség nagy szellemei, bölcselők és teológusok, tudósok és a népek sorsának intézői a vallás mibenlétéről, magának az erkölcsnek érvényességét, néhány anarchista és nihilista próbálkozáson kívül, mindenki elismeri. Az erkölcs legtágabb értelemben szokások, egyéni és társadalmi magatartások összességét jelenti, amelyet valamely közösség tagjai kötelezőnek ismernek el és amelynek érvényesítése a társadalmi tekintély feladata. Az is kétségtelen, hogy a történelem folyamán hosszú időn át erkölcs és vallás együtt jelentkezik: a vallásnak vannak erkölcsi követelményei, az erkölcs pedig követeli a vallásos magatartást. Az erkölcs érvényét és jogosultságát ma sem vonja kétségbe

senki, Akármilyen távlatokat nyit a tudományos haladás és a szociális fejlődés a kutura, technika, gazdasági élet területén, különbség marad mindig a jó és a rossz között, s a jó az embert valami módon szólítja, kötelezi. Ugyanakkor viszont a modern gondolkodásban erőteljesen szót kér az a felfogás, amely tagadja a vallás valóságát. E felfogás szerint a haladás biztosítja az ember számára az egyáltalán elérhető boldogságot; az ember nem függ túlvilági tényezőktől és sorsának alakításában a földi boldogtalanság pótlására nem kell túlvilági boldogságról álmodoznia; az elmúlásnak alávetett ember szegényebb lesz egy illúzióval, de bőségesen kárpótolja érte a jelen élet boldogsága és a tudat, hogy életének küzdelmei előbbre vitték az egész emberiség boldogulását. Igaz, pesszimiztikusan hangolt gondolkodók kijelentik, hogy az emberi bölcsesség legmagasabb foka a halálra ítéltség állapotának felismerése és vállalása (*Heidegger*). Az optimisták azonban úgy vélik, hogy az elmúlás problémája feloldódik abban a tényben, hogy az egyén tovább él az utókor emlékezésében, társadalmi hatásaiban és eredményeiben.

A probléma megoldása végett kiindulunk az erkölcsi tudat elemzéséből, felkutatjuk az erkölcsi életet irányító normákat és ezek összefüggéseit. Az erkölcsi tudat elemzéséből arra fogunk következtetni, hogy a „humán” értékek végső alapjukat és forrásukat az abszolút Jóban találják, amelyet a vallásos alapértékével, a Szenttel kell azonosítanunk. A Jó és a Szent távlatából felismerjük a vallás erkölcsi követelményeit és az erkölcs vallásos jellegét. Gondolatmenetünket betetőzi az isteni kinyilatkoztatáson alapuló keresztény vallás erkölcsi jellegének vizsgálata. S mindezzel nem apologetikus vitákat célzok, hanem a hívő lélek számára szeretném felfogásunk észszerű alapjait tudatosítani.

Az erkölcsi tudat

Az erkölcs eszméje a jó és a rossz ellentétpárját idézi. A jó és a rossz valamely cél és a célra irányuló hajlandóság felé mutat. Jó a tavaszi eső, mert megtermékenyíti a növényi világot, rossz a betegség, mert akadályozza az emberi szervezet működését. Az erkölcsi jó és rossz az ember cselekedeteinek, társadalmi magatartásának és teljesítményének világába vezet. Jellemzi az ember öntudatos állásfoglalásából fakadó döntést mind a belső világ, mind az embertársak és a társadalmi közösség felé. Jó a becsületes, kitartó munka, mert növeli az ember személyi méltóságát, önértékelését és előmozdítja a társadalom fejlődését. Rossz az iszákosság, vagy a fegyelmezetlenség, mert eldurvítja az emberi lelket és sérti a társadalom rendjét, az emberi együttélés békéjét. Ahol azonban különbséget teszünk a jó és rossz között, fel kell tételeznünk valamely mértéket, „normát”, amelyhez viszonyítva az egyik cselekedet jó, a másik pedig rossz. A kérdés: miben gyökerezik a norma erkölcsi hatékonysága?

Az emberi élet a gondolkodó és cselekvő személy és az értékhordozó tárgyi világ feszültségében bontakozik ki. Az önmagára eszmélő ember két tény tudatára ébred. Felismeri, hogy a világ tárgyai nem közömbösek számára, hanem értéket képviselnek. Az értékekkel szemben az ember állást foglalhat: személyes döntése határozza meg melyik értéket fogadja el, melyiket utasítja vissza. Az alanyi állásfoglalás szabadsága az erkölcsi cselekvés alanyi feltétele. De ezen a lélektani tényálladékon túl az ember felismeri azt is, hogy az értékes tárgy követelményeket támaszt vele szemben. Dönthetünk az egyes értékek elfogadása vagy elvetése mellett. Ugyanakkor tudjuk, hogy az egyik értéket el kell fogadnunk, a másikat el kell utasítanunk. Ennek a nem kényszerítő, de kötelező érték-tudatnak a neve az erkölcsi tudat. Az erkölcsi tudat középpontja, irányító, belső értékelő tényezője a lelkiismeret.

A lelkiismeret nem autonóm, hanem felette álló tényezőktől függő hatalom. Nem mértéke és alakítója a jónak és rossznak. Tőlünk függetlenül érvényes mozzanatok szabják meg, mi a jó és mi a rossz? Csak a francia egzisztencializmus tanítja, hogy az egyéni autonóm akarat minden jó és rossz meghatározója. Szerinte mindaz, amit az ember akar, jó, és csak egy rossz, egy bűn van: ha megbánjuk, amit szabad elhatározásból cselekedtünk. A tapasztalat és a bölcselő elmélkedés mást mutat. Cselekvésünk a *Más*-ra irányul, értékének meghatározója a tárgyi valóság, amely követelményként a törvényben lép elénk. Elgondolható, hogy azért tesszük a jót, mert a társadalmi hatalom követeli és mert a törvény megszegése büntetést von maga után. Az ilyen erkölcs a konvencionális erkölcs, amely csak az emberi élet külső megnyilatkozásait szabályozza és nem törődik az értékek belső rendjével. Az igazi erkölcs mélyebben van. Függetlenül a külső kényszertől, lelkiismeretünk jónak vagy rossznak tart egyes cselekedeteket.

Az értékek hierarchiája

A jó, az érték valamilyen hajlandóság, igény irányában fekszik. A tapasztalati világ értékei két körben érintik az ember igényeit: az egyéni és a közösségi élet síkjában.

Az egyéni embert testi mivolta bekapcsolja az anyagi világba, szellemi jellege az anyagfölötti valóság felé irányítja. Az embernek, mint általában minden létezőnek, alapvető törvénye, igénye, hogy létét fenntartsa és kibontakoztassa. Jó tehát számára mindaz, ami létének, testi-szellemi életének fennmaradását és kibontakozását előmozdítja. Értékes a táplálék, a lakás, a ruházat, amely a testi fejlődést biztosítja, a biztonság, amely a károsító tényezőket távol tartja, az élettárs, akinek segítségével az emberi nem fennmaradása, új ember életbe állítása és felnevelése valósul meg. A biológiai-tesztí szükségleteken túl az ember igényli az igazság megismerését, értelme szomjasan kutatja a természet, a lét törvényeit. Ismereteivel a természet erőit hatalmába állítja. A tudományos, gazdasági, technikai javak értékesek az ember számára. Az embert megigézi a forma, a mérték, a harmónia, lelke szomjazza a szépet. A lét és a fajfenntartás értékein túl tehát az szellemi javak, a kultura javai is jelentősek. Jó az embernek, ami a humánus fennmaradását, fejlődését előmozdítja, rossz, ami a haladást gátolja, akadályozza, lehetetlenné teszi.

Az anyagi-biológiai és a szellemi kulturális értékrendet áthatja a közösségi értékek világa. Egyéni és közösségi értékek között nem lehet éles határvonalat húzni. Az egyéni értékek, akár testi, akár kulturális síkra vonatkoznak, alig biztosíthatók az emberi közösségen kívül. A közösségi érték azonban nemcsak az egyéni javak összegezése. Új, sajátos irányt szab az egyéni ember előtt és a humánumnak különleges jelleget kölcsönöz.

Az ember nem maradhat meg egyéniségének szűk keretei között. Természetes szükségletei utalják a *Más*, az embertárs, a *Te* felé. Csak a közösségbe tömörült emberiség elégíti ki a humánus igényeit. Földrajzi, biológiai, történeti tényezők alakítják ki a közösség őszentjéből, a családból a törzseket, népeket, az államokba tömörülő nemzeteket. A közösségalakítás eredménye, célja és éltető eleme az értékek új típusa, a közösségi érték. A „*bonum commune*”, a „közösségi jó” tartalmilag színes és kimeríthetetlen tárháza az anyagi és kulturális javaknak. Formailag átható erő, amely az egyesek törekvéseit egybehangolja, a javak egyenletes elosztását követeli, a személyiség kibontakozását előmozdítja úgy, hogy

az értékekben való részesedés javára szolgáljon a mindent átfogó, egyéni sorsokat védő és fejlesztő egésznek.

Mind a két értékör követelő igénnyel lép fel az emberrel szemben. Normákat állít, amelyeknek követése jó, megszegése pedig erkölcsileg helytelen, bűnös. A két kör könnyen kerülhet ütközésbe. Az egyéni érdek akadályozhatja a közösségi jót, például a vagyon egyoldalú és mértéktelen felhalmozásával; a közösségi érték elnyomhatja az egyén jogos igényeit, például ha kihasználva az egyén közösségre utaltságát, súlyos teljesítményt követel, és ezzel szemben nem biztosítja az egyén személyes szükségleteit. A rabszolga-társadalom milliókat fosztott meg az emberhez méltó élet lehetőségétől, a kapitalizmus a munka fejében csak a létmínimum legalsó határát biztosította. A humánus teljessége az egyéni és a közösségi normák harmóniáját követeli. Találunk tehát olyan norma-rendszert, amely megfelel az ember természetének, kötelező erővel jelentkezik az egyén előtt anélkül, hogy e normák érvénye az emberen kívül álló transzcendens hatalomtól függene. Ezért a keresztény gondolkodás tisztelettel és megértéssel szemléli azt az erkölcsi törekvést, amely a humánus fejlesztését előmozdítja, akkor is, ha motívumai az evilági értékekre és a társas közösség javára támaszkodnak.

Az egyéni és közösségi értékek világával azonban — ez a keresztény felfogás — az emberi lét szférája nem zárul le. Magasabb és átfogóbb értékör is mutatkozik, amely az eddigi értékeket le nem rontja, sőt azokat szentesíti. A személyi és közösségi értékrend felett megjelenik az isteni érték, a Szent, a vallás értékrendje, amelynek elismerése etikai kövelelményként jelenik meg a hívő ember előtt.

A Jó és a Szent

A lét és az elmúlás, a keletkezés és pusztulás tényei fölött elmélkedő ember felismeri a világ esedékes voltát. Az esedékes lét abszolút létező felé mutat. A világ rendje, törvényszerűsége sem találja alapját a véletlenben, végtelen értelmű és korlátlan akarátú rendező elvet követel. Így jutott el már a görög gondolkodás az „első mozgató” fogalmához, akit Aristoteles „theos”-nak, Istennek nevezett. A gondolkodás tehát az esedékes hatásokból kiindulva az oksági elv alkalmazásával fel tudja ismerni a világ végső okát, az Istent. Ez a gondolatmenet burkoltan benne foglaltatik a vallásos istenélményben is. De a vallásos élmény többet tartalmaz. A vallásos ember átéli a lét sajátos kontingenciáját. A vallásos embert megigézi a keletkezés és az elmúlás ténye, elragadja a világ rendje. Saját létének esedékes, elreppenő mivolta hangolja arra, hogy megsejtse, meglássa: az anyagi, a látható világon túl van magasabbrangú hatalom, aki mérhetetlenül felette áll mindennek, mégis titokzatos módon köze van a világhoz. Az ember a kontingencia élményében, a „sentimentum creaturae”-ban, a teremtményi érzésben meglátja az abszolútumot, a világtól távol álló, a világot mérhetetlenül felülmúló valóságot, az Istent. Istennek a mindennekfelett való titokzatos, idegen és mégis hozzánk tartozó valóságát fejezi ki ez a szó: a Szent. Az ószövetség könyvei megkapó képet rajzolnak a Szentről. A Genézis első fejezete költői képekben varázsolja elénk a világ előtt és fölött örök létben fennálló isteni fenséget, akinek teremtő szava alkotja meg a világot. Izaiás próféta az ihletett lélek látomásában borul le a Fenséges előtt, akinek trónja előtt az anygali karok zengik a „szent, szent, szent” dicsőítő énekét. Ezekiel kísérteties jelenésében a mindent látó, mindenütt jelenlévő, mindent átfogó és mégis mindennekfelett álló Isten alakja nyilatkozik meg. Jób előtt a Magasság-

beli csodálatos műveire hivatkozik, amelyek a teremtett fényben tükrözik vissza az Alkotó hatalmát.

A hívő ember magatartása ezzel a meglátással szemben a megrendülés. A vallásos ember megrendül a Szent látomásától. A tárgyi teremtményi kapcsolat felismerését az affektív-akarati élet sajátos megmozdulása követi. A latin „reverentia”-nak, tiszteletnek nevezi ezt a megrendülést. A német szó, „Ehrfurcht”, többet mond. Kifejezi a tisztelettel teljes félelmet, amely az embert elfogja, mikor szembe találja magát a Szentel, létének ősi forrásával. R. Otto beszél a „numinosum” és „tremendum”-ról, az isteniről, a titokzatosról, amely megrendít és tisztelő félelmet ébreszt. De nemcsak félelmet. Aki egészen felettünk áll, egészen hozzánk is tartozik. A tisztelet és hódolat parancsoló igénye mellett bontakozik a vágy, a szeretet, a sóvárgás, hogy a lélek bensőségesen, teljesen a Szent búvókörébe kerüljön. Szent Ágoston megkapóan fejezi ki ezt a lelki magatartást. „Et inhorresco et inardesco. Inhorresco, in quantum dissimilis ei sum, inardesco, quoniam similis ei sum.” Megrémülök, megrendülök, mert átélem, hogy ő egészen más, teljesen különbözik tőlem, mérhetetlen felettém áll. Lángra lobbanok, a szeretet vágya gyullad ki bennem, mert mégis közöm van hozzá, hasonló vagyok hozzá, az ő kezéből jöttem a létbe és neki szava van hozzám.

Az etikum világa a mi keresztény szemléletünkben nem zárul le az evilági értékek és normák rendjével. Kiegészítést követel az abszolút Jó oldaláról. Az etikai lét abszolút értéke és normája pedig azonos a vallásos élmény Szent-jével, az Istennel.

Az immanens etikai eszmény megvalósulását a társadalmi erkölcsben fedeztük fel. A társadalmi erkölcs gerince a törvényen alapuló jogrend, amely az emberek közösségi vonatkozásait szabályozza. Ez a szabályozás nem terjedhet ki az emberi lét minden mozzanatára. Nem lehet eszményünk az emberi életet minden oldalról megkötő, aprólékos részletekbe elmerülő erkölcs, amelynek sivár képét tárja elénk a Krisztus-korabeli törvényt magyarázó jogrendje. Az emberi szellem szabadságának biztosítása mellett is úgy látszik, hogy a társadalmi erkölcs kiegészítést kíván.

A társadalmi etika és jogrend közvetlenül az ember külső, kézzelfogható vonatkozásait szabályozza. Nem hatol a személyiség mélyére, hanem a lemérhető teljesítményt bírálja el. Ennek folytán elhomályosul az ember belső magatartásának jelentősége, a szándék tisztaságának és őszinteségének értékelése. Haszonleső és kétszínű belső érzület ellenére is kaphat az ember kedvező elbírálást, ha teljesítménye törvényszerű és megfelel a társadalmi jó követelményeinek. Igaz, ebben a földi életben a legmagasabb norma sem biztosítja a cselekvés helyes voltát, mert az ember visszaélhet a jóval. Másrészt a társadalmi javak olyan értékek, amelyek méltán szólítják az ember belső meggyőződését, és elgondolható, hogy az etikailag fejlett személyiség a jó öntudatos motívumai, és nem külső látszat-követelményei szerint cselekszik. Ámde maga a társadalmi törvény ezt sem ki nem követelheti, sem elbírálni nem képes. Könnyen üresen marad tehát a belső szándék területe, s meghatározatlan marad az ember belső világának, érzelmi-ösztönös hajlandóságainak rendje. Tapasztalhatjuk, hogy tanácsok és jóakarató útbagazítások vajmi keveset segítenek az ösztönök viharában; gondoljunk csak a serdülő kor erős ösztönös megmozdulásaira. Valami többletre van szükség, amely érinti a személyiség belső magvát, utat mutat az egész személyi élet rendezésére és egyben egyetemes érvényű szentesítéssel szolgál, amely hatékonyan mutat rá az értékekben rejlő szólító erőre.

Megfigyelhetjük azt is, hogy az élet szakadatlan áramlásában az em-

beri cselekvést sajátos kielégületlenség-élmény kíséri. Bármilyen érték felé irányul is cselekedete, bármennyire is tapasztalja lelkiismerete megnyugtató szavát, sokszor úgy érzi, hogy nem találja meg az egészet, a teljes, a végső értéket. Mind az egyéni, mind a közösségi javak szolgálatát hiányérzet kíséri. Az ember élményszerűen megtapasztalja a földi értékek végzetes kontingenciáját, esedékességét, korlátoltságát mind a léttartalom, mind az időbeli tartam síkjában. Felcsillan a kontingencia az evilági javak érték-tartalmában. Részleges javak ezek, nem teljesekek, nem befejezettek, nem tökéletesek. Nagy alkotók legnagyobb műveik előtt érzik az elégtelenséget. *Goethe* Faustja költői képekben rajzolja meg a kielégületlen, keresés embernek alakját. A tartalmi korlátokon túl a földi értékekre ránehezedik az elmúlás kérlelhetetlen törvénye. A legnagyobb alkotások, a legmélyebb örömök alá vannak rendelve a mulandóság törvényének. Az ember kielégítetlen szomjúsága el nem múló távlatok felé mutat. Nem a vágy teremti meg a valóság képzeleti képét, hanem a vágy jelzi és a vágytól fűtött eszmélkedés felfedi az elmúló javak felett az el nem múló Jót, az abszolút Értéket, amelyből minden jó merít, amelynek végtelen jókéletességét tükrözi a korlátolt és elmúló javak kiapadhatatlan áramlása. A világ értékrendje a legfőbb Érték felé mutat. A végső Jó azonban nem lehet élettelen Erő, vak, gondolat és akarat nélkül szűkölködő természeti szükségszerűség. A végső Érték Személy, értelmes és szabad akaratú rendelkező valóság, amely forrása minden létnek és értéknek. Ő a Szent, akire a „sentimentum creaturae”-ban ismer rá a gondolkodó és vágyódó ember. Ő az, akit Pláton a költő és filozófus szavával rajzolt meg a Symposiumban, amikor Diótima végigvezeti Sokratét az értékek skáláján... „egyszer csak hirtelenül, valami csodálatos szépséget fog megpillantani, éppen azt Sokratés, amiért összes eddigi fáradtságai voltak, szépséget, amelyik először is mindig van, ami sem nem keletkezik, sem el nem múlik, sem nem gyarapodik, sem el nem enyészik... ami... magamagában mindig egy és ugyanaz s minden más szépség benne részesedik...” Ez a legfőbb Jó a legfőbb, a végső cél, amely nincs más célokak alárendelve, amelyben megtalálja teljességét és megnyugvását minden cselekvés. A kör bezárul. Aki a létet adta, az a lét legfőbb értéke, aki mindent önmaga felé irányít. A végső Cél a legfőbb norma, mert csak az juthat el a célhoz, aki cselekvésében igazodik a cél által megkövetelt eszközökhöz. Az abszolút Jóság és Cél nem szünteti meg az egyes értéktartományok érvényét. Megadja nekik a végső alapot és a relatív javak világán át vezeti az embert a végső beteljesedés felé.

Az örök törvény

Az emberi erkölcs egyes értéktartományai relatív autonómiával rendelkeznek, de az erkölcs egésze „theonom”, isten-törvényű, a legfőbb Lét és Jó, a Szent követelményei szerint alakul. A „theonomia” nem sérti az ember személyes méltóságát. Méltatlan és megalázó lenne a személyes szabadságra, ha vele egyenrangú, vagy alantasabb javak köteleznék. Az abszolút érték azonban megköveteli, hogy a korlátolt és esedékes humánus végső beteljesedése a Jó és Szent követelményei szerint valósuljon meg. Egyedül a személyes Isten követelheti a személyes embertől emberi méltóságának sérelme nélkül a hűséget az örök értékekhez. A meghajlás, amit a szabad személyiség nyújt Isten felé, záloga a személyiség beteljesedésének.

Aquinói Szent Tamás „via inventionis”-nak, a kutatás útjának nevezi a gondolkodás első szakaszát, amelyen felemelkedünk az egyetemes érvényű fogalmakhoz és összefüggésekhez, a törvényhez és az átfogó el-

vekhez. Minket is a kontingens erkölcsi tudat és a vallásos élmény elemzése vezetett el a transzcendens érték, a Jó és a Szent világába. A Jó és a Szent valóságát a személyes Istenben találtuk meg. Innen visszatekintve, „in via iudicii”, az értékelés rendjében, megvilágíthatjuk az etikum és a vallás összefüggését.

A mi szemléletünkben a lét és az érték forrása Isten örök léte és jósága. Isten nem szorul reá a világra, végtelen szeretetéből árasztja ki a létet, ezért Isten jósága teremti és alakítja a teremtett dolgok jóságát. Az isteni jóság kiáradása, a teremtés és világkormányzás nem vak szükség-szerűség folyamánya. Isten bölcsessége, öröktől elgondolt terve szab irányt a világfolyamatnak, az örök törvény, a „lex aeterna” — mondja Szent Ágoston nyomán Aquinói Szent Tamás. A „lex aeterna” célja: Isten. Isten mindent azért tesz, hogy jóságát kinyilatkoztassa és a teremtményt sajátos belső céljának megfelelően a végső célra, Isten dicsőségére irányítsa. Ezt a rendet Isten beleírja a teremtmények természetébe. Az eszes emberi természet felismeri a rendet és szabad állásfoglalásával működik közre annak megvalósulásában. Szabadságánál fogva ellene is szegülhet. Isten terve azonban akkor sem hiúsul meg. Ilyenkor csak még jobban kidomborodik az isteni bölcsesség, amely Szent Ágoston szerint oly hatalmas, hogy jóra tudja fordítani a rosszat is. A létünk hajlandóságaiba írt törvény, amelyet az eszes természet felismer, a „lex naturalis”, a természeti törvény. Lényegében Istentől lelkünkbe oltott fény, amely meglátatja velünk természetünk céljait és követelményeit.

Problémánk szempontjából ennek a felismerésnek fontos követelménye van. Nem elég észrevenni az erkölcsi élet „theonom” jellegét. Az ember természetében gyökerező vallásos magatartás lényege szerint erkölcsi jellegű. Megköveteli tőlünk, akik hiszünk, Istennek, mint a teremtés végső forrásának és Urának elismerését és tiszteletét. Megköveteli az erkölcsi magatartást, az összes értékek tiszteletben tartását az élet egész vonalán, az értékek hierarchikus összefüggéseinek megfelelően. Előttünk a Szent minden érték forrása. Törvénye, akár a természeti törvény, akár a természeti törvényen felépülő igazságos társadalmi törvény, az isteni akaratnak a megnyilatkozása. Nem lehet „vallásos” ember, aki nem tiszteli a Szentet és nem tisztelheti a Szentet, aki életét nem alakítja az isteni akarat végzése szerint. Az Isten akaratát pedig az erkölcsi törvényben jut kifejezésre. Tehát a vallás lényegénél fogva követeli az egész humán értékrend tiszteletben tartását. Megköveteli, hogy az ember Istene és Ura előtt különleges módon, például imádsággal, áldozattal kifejezze hódolatát, megköveteli, hogy az ember élete kedves legyen Isten előtt, vagyis az Isten törvényei szerint alakuljon. A vallás, mint sajátos humán magatartás belép az emberi értékek világába, mint Istenre irányuló lelkület megköveteli az összes humán értékek megszentelését az örökkévaló Jó és a Szent távlataiban.

Kereszténység

Az isteni Fenséget és Hatalmat átélő vallásos élményben a félelmetes, de egyben vágyat ébresztő Isten képe bontakozik ki. Ez a kép azonban halvány és homályos. Az Isten távol marad, csak a teremtmények képén visszaverődő halovány fény sugároz felénk valamit az isteni teljességből. Az emberben ellenállhatatlan nosztalgia él, hogy a Szenttel és Jóval bensőbb, személyesebb kapcsolatba léphessen, hogy valami módon részesülhessen halhatatlan életének gazdagságában. Hellas misztériumai, Egyiptom és Babylon titkos beavatási szertartásai, a hindunak világtól elvonuló szemlélődése, az arabok és a középkori zsidóság misztikája örök

emberi vágyak kifejezése. De a kapu zárva maradt. Az ember arra is ráébredhetett, hogy a Végtelen magaslataira saját emberi erejéből el nem juthat.

Ezért olyan mérhetetlen jelentőségű számunkra, hogy Isten kinyilatkoztatta magát Jézus Krisztusban, mint megváltó és üdvözítő Isten, aki meghívja az embert az isteni életre, az istenfiúság alapján az isteni örökség elnyerésére. Jézus Krisztusban az Isten személyes kapcsolatba lép az emberrel. Jézusban Isten személyesen belép az emberi történelembe. Isten Fia vállalja az emberi sorsot, hogy az ember az isteni „sors” részesevé lehessen. Krisztus földi jelenlétében egybekapcsolódik az emberiség belső történetének múltja és jövője. A múlt, mert az Isten Fia azért vállalta az emberi küldetést, hogy az emberiség bűnéért elégtételt adjon a Mennyei Atyának. A jövő, mert Krisztus megváltói tette kinyilatkoztatja Isten örök szeretetét, melynek kiáradó jóságából az ember, mint Isten fia, a tökéletes hódolat vallásában szolgálhatja Alkotóját.

Krisztus kinyilatkoztatása új fénybe emeli előttünk az ember vallásos magatartását. A háttér továbbra is a féltő tisztelet, a megrendült vágyódás a Szent előtt, akit Szent Pál „királyok Királyának és uralkodók Urának” nevez, „aki egyedül birtokosa a halhatatlanságnak és megközelíthetetlen fényben lakozik”, akinek fensége előtt térdre borul az ember, amikor az utolsó ítélet apokaliptikus távlatába tekint. Ebben a keretben kidomborodik a szerető Atya képe, aki „úgy szerette a világot, hogy saját egyszülött fiát adta érte, hogy mindaz, aki benne hisz el ne vesszen, hanem örök élete legyen”. A kinyilatkoztatás elmélyíti az ember vallásos magatartását. Az isteni ajándék, Isten ingyenes leereszkedése az emberhez választ kér, a gyermeki tisztelet és szeretet hódolatát, szolgálatát. A keresztény vallás a Krisztusban megváltott Isten fiainak hódolata a mennyei Atya színe előtt, akit a kinyilatkoztatást elfogadó hitben megismernek, és akit a lelkükben kiáradó isteni szeretet melegeivel magasztalnak.

Az isteni kinyilatkoztatáson felépülő keresztény vallás megszenteli és elmélyíti az ember erkölcsi életét. Az isteni ajándék választ vár. A válasz nemcsak a hódolatnak a szava, hanem az élet megszentelése az Isten szándékai szerint, az Isten szolgálata az istenfiúság méltóságának követelményei szerint. Az embert erkölcsre kötelezi emberi méltóságának tudata, de még jobban elkötelezi az isteni életben való részesedés hite. Az Úr Jézus „felülről való születést” követel híveitől, Szent Pál a keresztényt „új teremtmény”-nek, „új ember”-nek nevezi. Az új embernek le kell vetnie a régi ember cselekedeteit, nem szolgálhatja a bűnre hajló test kívánságait, nem járhatja az önzés és a gyönyörhajhászás útjait. A keresztségben az ember meghal a bűnnek Jézus Krisztus halálában való részesedés által, részese lesz az Úr feltámadásának. Ezért nem uralkodhatik a bűn halandó tagjainkban. Aki feltámadt Krisztussal, arra van hivatva, hogy azt keresse, aki a magasban van, érzületének mértéke és irányítója az örök értékek legyenek. Krisztus kegyelme embernek szóló kegyelem. Nem tagadja meg a közösségi és egyéni értékeket, tiszteletben tartja a rendet, amelyet Isten a teremtésben alkotott, az értékeket, amelyeket Isten az ember számára rendelt. Ezek az értékek a kegyelmi életben az örökkévalóság értékrendjének fényétől sugárzanak. A kegyelem az isteni életbe kapcsol, beleolt Krisztus halálába és szenvedésébe. A Krisztus követése sokszor áldozatot követel az embertől. A kegyelem a természetfeletti, isteni értékrendbe kapcsolja az ember cselekedeteit és az örök Cél felé irányítja ennek a földnek a vándorát.

A keresztény erkölcs tehát az isteni kinyilatkoztatáson, a keresztény

vallás igazságain felépülő erkölcs. Szent Tamás tanítja, hogy az ószövetségi erkölcs írott törvény volt, amely szavakba és betűkbe foglaltan külső normaként irányította az embert. Az újszövetségi törvény az emberi szívекbe írt törvény, „az életet adó Léleknek törvénye”. Ez a törvény természetfeletti. Nem ismerhetjük fel a természet elemzése útján. A nyilvánlatkoztatás tanít meg rendelkezéseire. Ez a törvény a lélekben élő kegyelem törvénye, amelynek a dinamikája megköveteli az Isten szándékai szerint haladó életvitelt. S az újszövetség erkölce a szeretet kivirágzása az emberi lélekben. A szeretet törvénye irányítja az ember cselekedeteit Isten felé, a szeretet áramlásában tapasztalhatja meg az ember már a földön Istent, mint boldogító végső célt, és a szeretet áramlásában ismeri meg az ember az embertársat, az emberi közösséget, mint az istenfiúságra hivatott testvérek közösségét. Az embertársak szeretete a krisztusi humanizmus alapvető megnyilatkozása, amely János apostol szerint fokmérője Isten iránt való szeretetünk tökéletességének is. Ez az Isten szeretetében gyökerező erkölcsi élet tehát elismeri és tiszteletben tartja mindazokat az értékeket, amelyek az ember személyes kibontakozását és a társadalom békés fejlődését előmozdítják.

Az Üdvözítő az isteni ajándékot egyházára bízta. Krisztus egyházában él az Úr tekintélye, amely hatékonyan irányít a végső cél, az üdvösség felé, él Krisztus tanítása, amely utat mutat az élet zezugos útvesztőiben, élnek a kegyelem eszközei, amelyeken keresztül az Úr megszentelő kegyelme árad a lelkekbe. Az egyház a Krisztusban egyesült hívek szent közössége, akik a keresztség és a hit által belekapcsolódnak az Úr tovább élő misztikus testébe. Ezért az egyház arculata kettős. Emberek alkotják, az emberi közösségek szabályai szerint működik. Van látható feje, jogrendszere, hierarchiája, külső istentisztelete és szentségi jelei. De ugyanakkor legmélyebb lényegében nem más, mint a Krisztus folytatása az emberi közösségben és az emberi lelkekben a történeten keresztül az utolsó napig. Titokzatos, természetfeletti valóság, amely emberi kezekben él tovább. „Cserépedényekben hordozzuk kincsünket” — írja Szent Pál. Az emberekre bízott isteni mag feszültségében gyökereznek azok az árnyékok, amelyek a történelem folyamán gyakran elhomályosítják Krisztus egyházának arcát. Az egyház is emberekből áll, az egyházi közösség bent él a történelem sodrában, sokszor érintik tehát az emberi gyengeség hullámai. Hitének igazsága, erkölcsének nemes követelménye is korlátolt emberi kezekben olykor fanatizmussá és rigorizmussá fajulhat. Külső, de a lélek belső megszentelésére szolgáló istentisztelete az élettelen, mechanikus vallásosság forrásává válhat, amely esetleg az erkölcsöt is elhanyagolja, mert a hívő a szent cselekmények elvégzése útján igazságosságát Isten előtt biztosítva érzi. A formalisztikus vallási gyakorlatokon elvérezhet az etikum követelménye.

Es természetesen az emberi gyarlóság és gonoszság visszaélhet a legszentebbel is, amikor azt önző emberi érdekek, vagyonszerzés, politikai hatalom szolgálatába állítja. Az egyház magán viseli az egyes korok arculatát, minthogy fiai és vezetői koruknak gyermekei. Ráakodhatik az ősi magra időt nem álló, haladást gátló, egoisztikus réteg. Nem mindig könnyű a tiszta krisztusi igazság gyakorlati alkalmazása az élet szövevényes útvesztőiben. Am éppen ezért talán semmi sem teszi a mi szemünkben annyira világozássá az egyház isteni eredetét, mint az a tény, hogy gyarló emberek kezén is, korok és korszallemek változása felett sugárzik az egyház életéből az üdvözítő kegyelem és igazság. Karl Adam a katolicizmus lényegéről írt munkáját ezekkel a szavakkal fejezi be: „Mi volna az ég — Isten nélkül, mi lenne a föld, ha nem volna itt ez az egyház... Hiszem a szent és katolikus anyaszentegyházat.”

HANS EGON HOLTHUSEN VERSEI

Hans Egon *Holthusen* 1913-ban született; egyike korunk jelentős német költőinek és esszéíróinak. Két kötet verse jelent meg (*Itt, az időben*, 1949; *Labirintusos évek*, 1952), és több kötet tanulmánya, meg egy kitűnő könyve Rilkéről, akit különben egyik mesterének tartanak. Végigélte és szenvedte a második világháborút; líráját épp úgy ez a tragikus élmény határozza meg, mint gondolkodását, de nemcsak mint tény, hanem mint föladat is: fölébe kerelkedni az „időnek”, legyőzni a káoszt, az emberi ösztönök romboló erőivel szemben az emberi értelem és erkölcs erőt érvényesíteni. Költészetében is, tanulmányaiban is a keresztény étosz képviselője. (*r. gy.*)

SZEPTEMBER VÉGE

*Létrák támaszkodnak az almafáknak,
s az esti ködben mind ott is marad.
Most a világ derüje égig árad:
kék-arany gyapjú, méz-égboltozat!*

*Lelkembe szedersötét emlék-uszálylal
most megdicsőült reggel fénye száll.
Diópác, alma, must és bor szagával
erjedt-enyészett semmivé a nyár.*

*Lányos idő, hívó-marasztaló tér.
Hogy ég a talaj, ahol nincs leány!
Együtt levés, egymáshoz áradó vér
kedvvel-kacajjal az utak során.*

*Vérbükkfa-lomb, lazacszín ragyogás.
Szem fénye szembe vágyik, ajk az ajkra,
s minden létet létébe vonz a más,
és minden lét szerelemébe hal ma.*

*Gyönyör és bánat bilincsébe zár
egy édenin nyájas esetlegesség.
Tökéletes nyár, és már mégse nyár.
S a láthatatlan már fölitta testét.*

BOLDOG HALFOGÁS

*Mint a halász, aki hálótépő
roppant zsákmányt vonszol a tenger mélyein át:
hurcolom én szívemet, ezer és ezer éles
kinnal, a kínok ezernyi ezüstös
halával zsúfolt hálóját a szívemnek,
küszködve. Időnk sós áradatán át,
küszködve s boldogan. Mert itt vagy, Uram, mert megragadó
jelenléted, mit a Jászol szegényes vendégjoga rejt,
hatalmasan felárad, előnti sorsunk partjait,
és örömödnék tengere, habzó, áradozó és
képtelen örömöd mélyebb minden szomorúságnál:
feneketlen, mindennél mélyebb, oly mély, hogy a kételkedés
elszánt, karcsú bűvára sem éri el sosem alját,
és nem a másik sem, ki merészen siklik utána
s úzi, emésztő részvétől perzselve szívében;*

és nem az öngyilkos, nem az adáz rettenetek sem,
 melyek a testvér-embert tépik farkas-agyarral;
 kin sem: anyák, fiúk, áldozatok s hohér remegése,
 és nem a szörnyű vérömlés se, mit úgy nevezünk, hogy
 Történet. Nem a háború roncsai, vak nyomorékok,
 és nem a foglyok, akiknek szomjú reménye kiszárad;
 sem ki jogért jajdul, remegőn, mint megszakadó húr,
 melyen az elszabadult Gázság játszott szakadásig,
 s nem lelkiünk peremén a világvesztő iszonyat sem.
 S nem, végszónak, az ember tompa, rekedt jaja sem, mit
 útjavesztett, elakadt, vak ködben tévedező, torz,
 s végleg csődbe jutott, nyomorult létén zokog. — ez sem.
 Mert a te jószágod fürdője, Uram, keserű kin
 áradatából válva merészen irgalom-árrá,
 állunkig csap már, zengő ajkunkat elér.
 s jöttöd sűrű homályba rezgő lángja-világa
 sokszorozódva ragyog ma felénk, ezernyi törésben,
 édes könnyünk kristályán át tűnve szemünkbe.

TESTVÉRSIRATÓ

S most, testvér, hagyd, hogy búcsúzzam, s csupán egy
 időre bár, magadra hagyjalak.

Te nem moccansz, nem változol. Te vagy.
 De engem ne bénítson a halál meg!

Én mozgok még. Ösztönöm hevesen
 új napok útján vinné már a lábom.
 Meg kell tagadnom végre tiszta gyászom,
 mely lelkeim ölné. Bocsáss meg nekem.

Én túl akarlak élni. Én az élet
 könnyű ellenállását fedezem
 a halálodtól. Noha nem kísért meg

a tévhit, hogy nem üres a kezem,
 Csak, mint lélegzet, átjár egyre, hogy,
 bár nem tudom, ki vagyok, de — ragyok.

* * *

Elindulok hát, bár térdem remeg még.
 A föld meghittén ringat tenyerén;
 napraforgók lány-sora int felém,
 s eláraszt ez a nővéri közelség.

S a völgy ködéből fölmerül megint
 az életem, s én vonakodva nézem;
 nem tagadom meg; így kell lenni — érzem;
 s a világ ismét hajnalfényben int,

világosabban, szebben, pontosabban,
 tóval és dombbal: mosolygó vidék
 a halál hegységének mozdulatlan

fala előtt, lágyan terülve szét,
 s mindez mintegy megkeresztelve lép
 ki gyászomból, holtoddal gazdagabban.

Rónay György fordításai

ÉLETNYOMOK A VILÁGEGYETEMBŐL FÖLDÜNKÖN

Amikor *Geoffroy de Saint-Hilaire* (1772—1844) azt vitatta *Georges Cuvier* (1769—1832) felfogásával szemben a Francia Akadémián, hogy a Föld története során igenis megváltozott a növények és állatok alakja, sőt nagyon sokszor az életmódja is, vajmi kevés sikere volt a fejtegetéseinek. Bizvást azt is mondhatnók, hogy megbukott velük. És nemcsak a francia, hanem az európai szellemi közvélemény is fittyet hányt a két nagyírú tudós perpatvarára, annál is inkább, mert az 1830-i júliusi forradalom akkoriban úzte el *X. Károly* francia királyt, és Európát érthetően lázas izgalom gyötörte. Csak egy nagy elmét igéztek meg *Saint-Hilaire* gondolatai, s hogyné lelkesedett volna föl értük az aggkor ifjúi hevével, mit sem törődve a mulandó napi események hánykolódásaival, hiszen a saját eszméi visszhangzottak bennük: *Goethe* volt ez. Ő meglátta lángelméjének víziójában, hogy a tudomány történetében új korszak kezdődik, amidőn a fejlődés elmélete meg fogja termékenyíteni azt a gondolkodást, amelyet biológiaiainak nevezünk manapság. Már a *Metamorphose der Pflanzen* (1790) című értekezésében ugyanilyen nézeteket szövögetett. Ám a kor-szellem különböző okokból nem kedvezett a fejlődés gondolatának. Egyetemes és ugyancsak meglepő érdeklődést akkor keltett a tudósok körében is és a nagy nyilvánosság előtt is, amikor *Darwin* műve, az *On the Origin of Species*... 1859-ben megjelent. És bár a kutatások számos nézetét és magyarázatát megcáfolták, a darwinizmus lényege: a fejlődés gondolatának kifejtése, mindenkoron vitathatatlan alapja lesz a biológiai tudományágaknak.

A *Saint-Hilaire* — *Cuvier*-vita, és *Darwin* munkássága földi távlatban útjelző állomások. Azóta a természettudományi kutatás példátlan eredményekkel gazdagította az emberi gondolatot és sokféle vonatkozásban az ember életét. Csak hogy a *homo sapiens* szárnyaló törekvései logikai szükségszerűséggel vágyódtak a Föld immáron szűknek látszó határain kilépni. S az ember 1961 április 12-én és augusztus 6-án megjelent a Világegyetem kapujában... *Gagarin* és *Tyitov* teljesítménye eddig a legnagyobb és a legnagyobb az anyagi történések rendjében. A két Vosztk új világtörténelmi korszak első lapján fényeskedik.

Minden jel arra vall, hogy 1961 november 18-án megint új korszak hajnala köszöntött az emberiségre: a Világegyetemből származó meteoritokban megtalálták a szerves élet kétségtelen nyomait...

Mi az élet? Mi különbözteti meg az élő az élet nélkül valótól? Furcsa, de e kérdésre nehéz kielégítően felelni. A biológiai „élet” ugyanis éppen úgy egyedülálló, sajátlagos, semmivel össze nem hasonlítható fogalom, mint teszem a „lét”. Vagyis logikailag nem definiálható, mert nincs legközelebbi neme s fajalkotó különbsége. Az élet mivoltát csak körülírhatjuk és felsorolhatjuk jellemző sajátosságait. A növény, az állat és az ember teste sejtekből és azoknak származékaiból épül fel. Más szótval a sejt, ez a rendkívül bonyolult fiziko-kémiai rendszer, az élet hordozója. Rendszerint megkülönböztetünk egysejtű és soksejtű élőlényeket. Protoplazmának hívjuk valamennyi élő sejt alapanyagát. Ezt első megközelítésben ún. szerves kolloidok rendszerének tekinthetjük. Szerves, azaz széntartalmú vegyületeit két nagy csoportba osztjuk. Az elsőkben vannak a fehérjék (proteinok), a nitrogéntmentes szénhidrátok, a sterinek és karotinoidok, valamint a nitrogéntartalmú foszfatidek. Továbbá még néhány egyszerűbb anyag. Ebben a csoportban az életfontosságú kémiai elemek (*bioelemek*),

a szerves vegyületek alkotórészei: a szén, a hidrogén, az oxigén, a nitrogén, a kén és a foszfor. Ha a sejt csak ezekből az alkotórészekből állana, akkor ugyan kialakulhatna bizonyos architektonikus rendszer, ám ez csak merev, statikai képződmény volna, s éppen az élet jellemző vonása, a mozgalmasság hiányozna belőle. A csodálatos rendszer fizikai-kémiai történéseit, a felületi feszültséget, a diffúziót, az ozmózist és a számos egyéb folyamatot az elektrolitek változatos működése szabja meg. Ezek pedig olyan vegyületek, amelyek a vízben való oldásukkor elektromos részecskékre oszlanak. Minthogy a protoplazmának legalább 70 százaléka víz, a benne levő elektrolitek kémiai elemei teszik a rendszer második csoportját. Az első csoport foszfátjain és karbonátjain kívül ebben a csoportban még klor is van, valamint a nátrium, a kálium, a kalcium és a magnézium kationjai, vagyis ezeknek az elemeknek pozitív elektromos töltésű részecskéi. Ezenfelül igen kis mennyiségben, olykor csak nyomokban, vas, jód, réz, cink és más elemek is előfordulnak a protoplazmában, ezek azonban nem feltétlenül szükségesek. Íme, minden életjelenség az *alig két tucatnyi kémiai elem* alkotta protoplazmához kötődik! Annyi jelenség és annyi folyamat játszódik le benne, hogy H. Höber klasszikus művében csak 950 oldalon tudja fizikai kémiáját leírni. Az „élő vagy organizált anyag” (Claude Bernard), az „élő szubsztancia” (J. Müller, E. Hering) jellemző tulajdonsága mindenek előtt az a tény, hogy elégséges külső ok, külső kényszer nélkül tud kézzelfogható változásokat előidézni, páratlan formagazdagságot kialakítani stb., és mindezt belső ok idézi elő. Tehát autonóm változásnak kell tekintenünk. Minél mélyebbre pillantunk az élő szervezeteket felépítő sejtek protoplazmájának legújabbban szerzett ismereteibe, annál több okunk van ámulni s bámulni. Hány és hány milliárdnyi sejt van a magasabbrendű szervezetekben! Nem össze-vissza hányva, hanem a legfinomabb mechanizmust is felülmúló, hihetetlenül túlszárnyaló célirányos rendszerben. Hát még az ember teste! Azon túl, hogy lefoly-
 nak benne az állatokéval közös élettani funkciók, az ember logikusan gondolkodik, szellemi életet él, alkotásaival gazdagítja a tudományt, a művészetet és a technikát, sőt a rádiócsillagászat most már a milliárdnyi fényévek távolságában levő égitestek titkait próbálgatja kibogozni... E tevékenységei mind, de mind a protoplazma sajátosságaihoz kötődnek. Hogyan, hát a gondolat, a vágy, a szeretet is a sejt terméke? Dehogyan is! Tudnivaló azonban, hogy értelmi s lelki működésünk is titokzatos módon az agy bizonyos részeinek sejtjeihez, tehát protoplazmához kötődnek, de egyáltalán nem azoknak a funkciója, hiszen azok csak a szubsztrátumai szellemi tényeinknek és munkánkknak.

Ez a vázlatos fejtegetés is igazolja, hogy az emberi szellem miért tűnődik már évszázadok óta azon a kérdésen, van-e élet a Földünkön kívül, él-e hozzánk hasonló értelmes lény a Világegyetem más égitestén?

A kozmikus szerves élet fennforgásának a lehetőségét háromféleképpen kutatják. Az első s régebbi módszer az, hogy csillagászati technikával igyekeznek kikutatni, akad-e olyan tagja a Világegyetemnek, ahol megvannak a szerves élet feltételei. Ez az eljárás mindeddig nem járt bizonyítható eredménnyel. A második az újabbban alaposan fellendült meteorit-kutatás és éppen ezen az úton jutott el most a tudomány ama megállapításhoz, hogy szerves élet van a Világegyetemben is. Amit köznyelven meteoritnak, hulló csillagnak mondunk, azt a geológia „meteorit”-nek nevezi. S szerkezete szerint megkülönbözteti a meteorikövet és a meteorvasat, vagyis a kő- s vasmeteoritot. Azt a meteorikövet, amelyben gömbölyded, kristályos zárvány (*chondra*) van, *chondrit* néven említi a szóbanforgó tudomány. A meteoriteknek csak jelentéktelen száma hull Föl-

dünkre, évente átlag 450—460 tonna súlynyi. A többi átsuhan a légkörünkön és áttüzesedve, csillogva villog néhány másodpercig. A lehullott meteoritekben még sohasem találtak olyan kémiai elemet, amely a Földön ne fordulna elő, ami azt bizonyítja, hogy a *Világegyetem azonos anyagból épült föl*. A kutatás harmadik kísérlete a rádiócsillagászat eszközével történik. Ez még a kezdet kezdetén van, mindamellett már felfogott és kiértékelt olyan zörejeket, amelyek több milliárdnyi fényév távolságában levő égitestekről eredtek.

Immár áttérhetünk a meteoritkutatás legújabb, korszakalkotó eredményének megtárgyalására. Az angol *Nature* november 18-i számában [192, 594 (1961)] „*Néhány széntartalmú chondrit mikrobiológiai vizsgálata*” címmel igen óvatos fogalmazással és szigorúan tudományos nyelvezettel háromoldalas közlemény jelent meg. Őt megnagyított mikrofelvétel és egy sématis rajz illusztrálja. A szerzői: *Georges Claus*, a newyorki állami egyetem orvosi központjának a kutatója, s *Bartholomew Nagy*, a Jézus Társaság newyorki *Fordham*-egyetemének tanára a kémiai karon. Az utóbbi kétségtelenül magyar származású.

A két kutató cikke bevezetéséül azt mondja: „Az *Orgueil* és az *Ivuna* széntartalmú meteoritekben megkövesedett algákra emlékeztető mikroszkopikus nagyságú részecskék jelenlétét állapítottuk meg. Nem találtunk ilyen részecskéket két rendes kőmeteoritben, nevezetesen a *Hollbrook* és a *Bruderheim* meteoritekben.”

Ezután a tudományos szokáshoz híven a „kérdés állás”-át körvonalazzák, azaz beszámolnak röviden más kutatók eredményeiről. A geológia 19 olyan széntartalmú chondritet tart számon, amelynek a lehullását annak idején pontosan megfigyelték. Sommásan felsorolják, hogy melyik tudós mit talált a meteoritekben vizsgálódása során. Több bukkant már szerves vegyületek alkotórészeire, de megkövesedett (*fossil*) szervezet alaktani maradványára még senki sem akadt.

Hosszadalmas és a tudomány minden rendelkezésén levő eljárásával öt széntartalmú chondrit-mintát és két szén híján levő chondritet vizsgáltak meg. A széntartalmúak a következők voltak: Az *Orgueil* (ez Délfranciaországban hullott le 1864-ben). Ebből a chondritből két mintát kaptak két különböző intézettől. Ezért az egyiket *A*-val, a másikat *B*-vel jelölték meg. A harmadik chondrit az *Ivuna* volt (Középfrika, 1938), a negyedik a *Mighei* (Oroszország, 1889), az ötödik a *Murray* (USA, 1950). A két szén nélkül való chondrit pedig a *Bruderheim* (1960, lehullásának helyét nem adták meg, de úgylátszik német) és a *Hollbrook* (ennek sem közölték az adatait).

A szerzők szerves leleteiket mindvégig „szervezett elemek” (*organized elements*) néven tárgyalják, de a szabatos leírásokból és a mikroszkóppal felvett és kellően megnagyított fényképekből kétségbevonhatatlanul kiderül, hogy algákra (moszatokra) emlékeztető megkövesedett szervezeteket fedeztek föl. Vagyis a protoplazmához kötött élet csalhatatlan nyomát — a Világegyetemben. Ilyen „szervezett elemek” igen nagy számban fordultak elő az *Orgueil* és az *Ivuna* chondritekben, de egyáltalán nem találtak meg azokat a *Hollbrook* és a *Bruderheim* meteoritekben. Némileg hasonló, de bajosan meghatározható részecskékre akadtak a *Murray* és a *Mighei* chondritekben. Minthogy a szerkezetüket nem tudták megállapítani, nem volt módjukban, hogy az *Orgueil* és az *Ivuna* „szervezett elemei”-vel azonosíthassák azokat. A „szervezett elemek” hasonlóak, de nem azonosok voltak a vízben élő földi algák bizonyos fajtáinak morfológiájával. Előkerült azonban egyetlen egy olyan forma is, amely *alaktanilag teljesen különbözött az ismert földi algáktól*. Az „elemek” egyáltalán nem

mutattak *kettős törést* polarizált fényben, viszont sárgásan *fluoreszkáltak* ultraibolya-fényben, ami nem esik meg a chondritek anorganikus (szervetlen) részeivel.

Claus és Nagy a „szervezett elemek” öt típusát találta meg a chondritekben. Ezek a következők: 1. Kerek, kettős falú „elemek”. Az átmérőjük a 4 és 10 ezredmilliméter (mikron) között váltakozott. A belsejük vagy egynemű vagy szemcsés volt. 2. Az előbbihez hasonló típus, tüskés vagy barázdált felszínnel, olykor függelékyszerű képződménnyel. Átmérője a 8—30 ezredmilliméter között volt, a függeléké pedig 0,5—2 ezredmilliméter. 3. Síma, pajzsformájú, átlagosan mintegy 15 ezredmilliméterű alak. 4. Hengerformájú, körülbelül 20 ezredmilliméter hosszú s 10—12 ezredmilliméter átmérőjű szervezet. Ez a típus leírása szerint erősen hasonlít a Földön élő vízi algák *Diatomeae*-csoportjára. 5. Hatszögűnek tetsző alak. 10—12 felülettel. Három felülete erősen vastagabb a többinél és mindegyikből *csőszerű képződmény* emelkedik ki. A belsejében *három vakuolaszerű test* volt, azaz a földi állatok és növények sejtjeiben mindig megtalálható, élettani célt szolgáló üreg. *Ez az alak semmiféle földi szervezethez nem hasonló.* S ami még érdekesebb, az egészet szerkezet nélkül való ún. „halo” vette körül, aminő pl. a Hold udvara. Ezt a típust a szerzők nem tudták lefényképezni, csak lerajzolni.

Az *Orgueil* mintáiban mind az öt típust megtalálták. Az *Ivuna* meteoritban csak az első három fordult elő. Az első és a második típusra a legnagyobb mennyiségben az *Orgueil* és az *Ivuna* meteoritokban akadtak.

Meg lehetne természetesen kockáztatni azt az ellenvetést, hogy ezek a „szervezett elemek” földi szennyezések révén kerültek a meteoritokba. Ilyesmivel valóban elő is fordult, a két tudós annak rendje s módja szerint ki is mutatja statisztikai táblázatában, hogy *igen kis számban* földi baktériumot, algát, gombaféleséget stb. is talált. A földi származás azonban semmiképpen sem áll az idegenszerű s a földi algákra csak hasonlító megkövesedett szervezetekre. S ha még megfontoljuk, hogy két meteorit egymástól teljesen különböző éghajlat alatt hullott le és hamarosan a múzeumok gondozásába került és mégis ugyanazokat a „szervezett elemek”-et tartalmazta, köztük az ötödiket is, akkor *a földi szennyeződés valószínűsége számba sem jöhet.* A két szerző egyébként jó néhány szak tudóssal vitatta meg minden szempontból felfedezését, köztük a magyar *Wolsky Sándor*-ral, a Fordham professzorával. Végső megállapításuk így hangzik: „*E morfológiai, optikai s festési eljárások eredményei alapján az organizált elemeket szervezetek valószínű maradványaiként értelmezzük.*” Hogy ezek a „szervezett elemek” valóban megkövesedett szervezetek, azt még egy döntő tény bizonyítja: Számítalan lelet az állat- és növényvilág alapvető életmegnyilvánulásának a jelenségét, a *sejtosztódást* mutatja. Az egyik páratlanul érdekes mikrofelvételen éppen a sejtmag osztódásának (*karyokinesis*) befejezése látszik egész világosan.

Ez a nagyhorderejű felfedezés nyilván hamarosan foglalkoztatja a szakköröket is és lassan-lassan a nyilvánosságot is, hiszen a természettudományok haladása iránt immár mindenfelé ugyancsak megélenkült az érdeklődés. Igaz, hogy egyelőre inkább a fizikai s technikai eredmények vannak az első sorban, noha — ahogy az értékelésre mindenkép illetékes *J. Haas* mondja — az életkutatás „*eredményei jelentőség dolgában az atomfizikával hasonlíthatók össze*”.

Claus és Nagy felfedezésével kapcsolatban felvethető a kérdés, miként itéljük meg azt a Szentírás és a dogmatika szempontjából? Erre nézve *Szörényi Andor*, a szentírásstudomány professzora a következőképpen foglalta össze a biblikus felfogását :

— Az a kérdés, hogy van-e, lehetséges-e élet más bolygókon, vannak-e ott értelmes, lélekkel rendelkező lények, *a Szentírásban természetesen nem merül fel*. Sem az Ószövetség, sem az Újszövetség szerzői nem ismerték a Világegyetem szédtítő távlatait — még a mi naprendszerünket sem. A szentkönyvek a Teremtőnek, a gondviselő és az embert végtelen szeretetében megváltó Istennek a dicsőségét hirdetik — ebből a szempontból nézve teljesen *theocentrikusak*. A sugalmazott könyvek leírják az üdvtörténelmet: miként készítette elő és miként valósította meg az Úr Jézus Krisztusban Isten az egész emberiség üdvösségét — s ebből a szempontból a Biblia *anthropocentrikus*, mert az Istennek az ember felé megnyilatkozó revelációja, megváltása a témája.

— A Biblia tehát egyszerűen nem is beszélhet erről a problémáról, mert ez abban a korban fel sem merülhetett. Nem tudták azt, amit a mai csillagászat feltételez, illetve bizonyít, hogy a Világegyetem kb. *400 milliárd* csillagközből, galaktikából áll, amelynek mindegyikében több *száz millió* nap van, s ezeknek a napoknak valószínűen éppenúgy lehet bolygójuk, mint a mi Napunknak. A mi Napunkat is beleszámítva, *38* csillagot vizsgáltak meg, amelyek nincsenek tőlünk *16* fényévnél távolabbra, s ezek közül hatról megállapították, hogy vannak sötét kísérőik, azaz bolygók. S most felmerül a kérdés: az Isten csak azért teremtette ezt a mérhetetlen mindenséget, hogy annak *csupán egyik kicsiny, porszemnek sem számító részén legyen értelmes lény* és az, amit mi életnek nevezünk? ! Önmagában ez nincs kizárva, ha így akarta az Isten. De így akarta az Isten? *Erre a kérdésre nem felel a Biblia.*

— Félreérthetetlenül beszélnek az Újszövetség szentkönyvei arról, hogy az emberen kívül vannak más szellemi lények is, mégpedig az angyalokon kívül is. Beszél „hatalmakról”, „erőkről”, „fejedelemségekről”, „felsőbbiségekről”, „trónusokról”, „ügynevezett istenekről”, „tisztátalan lelkekről” stb. Nem beszélve a „sátánról”, az „ördögökről”. Most nem tárgyalhatunk arról, hogy ezek az elnevezések mit jelölnek (Lásd erre vonatkozóan: *H. Schiler; Mächte und Gewalten im N. T. c. munkáját*). Annyi azonban bizonyos, hogy valóságosan létező s élő lényekről ír az Újszövetség, tehát *feltételezi az emberen kívüli értelmes lényeket*. Hogy ezek milyenek, anyaghoz kötöttek-e vagy tisztán szellemiek, s a szellemiségben az emberhez hasonlóak-e vagy sem, azt az Újszövetség nem mondja meg, máshonnan sem tudjuk. Mintahogy a legmodernebb természettudomány sem tudja az élet és az élő lényegét megállapítani, csak a földi megismerési kereteken belül, meghatározva, hogy a földi életnek mik az elengedhetetlen előfeltételei. *De csak olyan élet lehetséges, mint aminő a mi Földünkön van? !*

— A Szentírás csak annyit tanít félreérthetetlenül, hogy az egész világ: úgy, ahogy akkor ismerték és látták, és úgy, ahogy majd százezer év múlva fogják ismerni, *az egy Isten teremtő műhelyéből került ki*. És azt, hogy mindent az ő egyszülött Fiában, őáltala és őerte teremtett, s hogy minden benne áll fenn (*Kol. 1, 13—20; Ján. 1, 1—18*).

Gál Ferenc, a dogmatika professzora, ugyancsak a Hittudományi Akadémián, így fejtette ki álláspontját:

— Dogmatikai szempontból *semmi nehézsége annak, hogy az életet feltételezzük más bolygókon is, ahol a természetes feltételek megvannak*. Ha abból indulunk ki, hogy az élet külön teremtői beavatkozást követel, Istennek teljesen szabadságában állott másutt is szerves világot létrehozni, sőt akár testből és lélekből álló embert is. Azonban a teológia *egyáltalán nem ragaszkodik ahhoz a tételhez, hogy a szerves anyag csak külön teremtői beavatkozás által válhat élővé*. A szerves anyag és a

szerves növényi vagy állati organizmus között nincsen akkora különbség, mint az állati és az emberi élet között. A növényi és az állati élet nem lépi túl az anyagiasság körét. Minden életnyilvánulása az ön- és fajfenntartás körén belül marad. *Nem lehetetlen, hogy egyszer az ember megtalálja azt a törvényszerűséget, amelyik az élettelen anyag molekuláit élővé kapcsolja.* El lehet tehát fogadni azt a feltevést, hogy az élet „természetes” hatások alatt fejlődött, de csak azért, mert a Teremtő megadta az anyagnak a lehetőséget, hogy bizonyos törvényszerű összetétel esetén a fizikai és kémiai funkciókon felül úgynevezett élettevékenysége legyen. A Teremtő ugyanis azért alkotta az anyagvilág törvényeit, hogy azok működjenek és létrehozzák azt, amire képesek. *A teremtés dogmáját egyáltalán nem homályosítja el az az elgondolás, hogy az életet a természeti törvényeken keresztül vezessük vissza Istenre.* Ez lenne az élet közvetett teremtése. A vírusok előállítása eddig tényleg sikerült is. Persze, a vírus még nem plazma és főleg nem sejtmag. Ha az élet így keletkezett a Földön, akkor keletkezhetett más égitesteken is. A bölcséleti és teológiai megszorításunk csak az, hogy értelmes elgondolást kell keresnünk abban a törvényszerűségben, amely az élettelen élővé teszi, és abban a csodálatos kibontakozásban, amely a növényi és állati élet fejlődésében, működésében megnyilvánul.

— Külön teremtő isteni beavatkozást mi csak a szellemi lélek számára követelünk. *A lelket, a szellemi életet semmiképpen sem lehet szerintünk az anyagból magyarázni.* Az ember természetes fejlődés útján sem a Földön, sem más égitesteken nem származhatott alacsonyabbrendű lényektől. Legfeljebb úgy, hogy *Isten élő állati testbe teremtett szellemi lelket.* Ha tehát ember él más égitesteken, a létét ott is csak közvetlen teremtésnek köszöni.

— Teológiai szempontból figyelembe lehetne még venni azt a kérdést, hogy az esetleg másutt élő emberek kaptak-e kinyilatkoztatást, természetfeletti hivatást, kegyelmet, az Isten valamilyen megtestesülés révén belépett-e történetükbe? A lehetőség ott is megvan, mint ahogy megvolt az ember esetében, hiszen mindez Isten szabadakarátú elhatározásától függ.

— A megtestesülés — figyelembe véve Isten végtelenségét — más bolygókon is megvalósulhat. Erről tárgyal *Szent Tamás De Verbo incarnato* (q. 111, a. 7) című művében. De annak a gondolatnak is megvan a nagyszerűsége, hogy csak egyszer, itt a Földön valósult meg. *S a földi ember talán arra van hivatva, hogy tőle induljon ki az egész anyagvilág meghódítása, s hogy ő vigye át az emberi kulturát és a természetfeletti vallást más bolygókra is.* Mivel a teremtett világ célja az, hogy hirdesse Alkotója dicsőségét, azért könnyű feltételezni, hogy másutt is vannak értelmes emberi lények, akik meglátják Isten dicsőségét műveiben, vagy pedig a földi ember fogja valamikor a távoli csillagrendszerek rejtett értekeit is felfedezni.

A két hittudós izig-vérig modern állásfoglalása tömören és szabatosan megadja a katolikus tan szellemében a választ mindazokra a kérdésekre, amelyek a keresztény bölcsélet, valamint a biológiai tudományok művelőit annyira foglalkoztatják napjainkban.

AZ IGAZI KIS SZENT TERÉZ

Az idő szinte a szemünk láttára dolgozik *Kis Szent Teréz* kedves alakján: elhalványítja az időlegest, fénybeöltözteti az időtállót. Biztos kézzel tolja félre a bájos, finom, kissé édeskés Teréz-portrékat, melyeket nővére, Céline festett róla, s fényképeket emel premier planba: fakó daguerrotypéket, melyekről bátorságot, értelmet és öntudatot sugárzó leányarc tekint reánk. Másodsorba helyezi a gazdag anyagú, tetszetős kiállítású *Egy lélek története* című könyvet, és kopott, kockás számtanirkákat tesz elébünk: Kis Szent Teréz önéletrajzi impurumait. Ez a pár fénykép és ez az agyonjavított fogalmazvány új fejezetét nyitja meg Kis Szent Teréz földi utóéletének.

Az önéletrajzi Impurumok 1957-ben jelentek meg *Francois de Sainte-Marie* gondozásában.¹ A mű előszava fényt derít a kéziratok keletkezésére, későbbi sorsának alakulására és avatott módon jellemzi a terézi kifejezés-mód sajátosságait. Az előző tanúsága szerint Kis Szent Teréz három önéletrajzi kézírata időrendben a következő:

1. „A kézirat.” Gyermekkori emlékek, a következő címmel: „Egy kis fehér virág maga-írta és Jézusról nevezett Tisztelendő Ágnes anyának ajánlotta tavaszi története.” Ezt a művet Kis Szent Teréz 1895 január eleje és 1896 január 20-a között írta, nővére, Paulina (rendi nevén: Jézusról nevezett Ágnes anya) kérésére, aki abban az időben a lisieuxi Kármel perjelnöje volt.

2. „B kézirat.” Meghitt hangú levél az Isten iránti szeretetről, melyet Kis Szent Teréz a Szent Szívről nevezett Mária nővérnek, legidősebb nővérének és keresztanyjának írt — aki vele együtt volt a lisieuxi zárdában — annak kérésére, 1896 szeptember 13- és 16-a közt.

3. „C kézirat.” A szerzetesi életről szóló és az „Új Parancs”-ról, az emberszeretetről szóló elmélkedés, amelyet Teréz 1897 júniusában írt s Marie de Gonzague anyához intézett, akit akkor választottak meg újra a zárda perjelnökévé.

Francois de Sainte-Marie rámutat arra is, hogy Kis Szent Teréz betegen, halálos-kimerülten készítette el mind a három írását: sem ideje, sem ereje nem volt elegendő. Lázás sietséggel vetette papírra a sorokat s az idő csak morzsákat hullatott számára a pihenők alatt: állandóan meg kellett az írást szakítania rendtársai szinte szünet nélküli látogatásai, érdeklődései, tanácskérései miatt. Rosszullételeivel küszködve mondanivalóját sem formálhatta mindig tudatos művészi megfontoltsággal. Egyik kéziratát sem szánta egyenesen kiadásra; talán csak a harmadikról tudta bizonyosan, hogy valamilyen formában meg fog jelenni.

A sietség kétségtelenül meglátszik stílusán és helyesírásán — jegyzi meg a szerkesztő. Gyakran ismétli ugyanazokat a szavakat; sok kérdő- és felkiáltójelet használ. Váratlanul nagybetűvel ír és aláhúz valamit, amit az imént még kisbetűvel írt és nem húzott alá; ugyanazokat a szavakat nem egyformán rövidíti. Francois de Sainte-Marie kiemeli, hogy Teréz tudatában is van ezeknek az egyenetlenségeknek, írásaiban pedig többször is említi: úgy érzi, rosszul fejezte ki magát. Másfelől azonban tudja, hogy a Gondviselés küldetést szánt ezeknek az írásoknak.

Ágnes anya (Paulina) erről a szenttéavatási per folyamán a következőket vallotta:

¹ *Manuscrits Autobiographiques de Sainte Thérèse de l'Enfant-Jésus, Carmel de Lisieux.*

„Halálos ágyán nagy jelentőséget tulajdonított írásai közzétételének s abban apostoli küldetésének egyik eszközét látta. Egy napon öntudatosan mondta nekem: Halálom után azonnal ki kellene adni a kéziratot. Ha ön késlekedik s elköveti azt az oktalanságot, hogy — Anyánkat kivéve — bárkinek is beszél róla, a gonosz lélek ezer kelepécét fog önnek állítani, hogy meggátolja ennek a mégis csak fontos kiadványnak a megjelenését. De ha mindent megtesz, ami csak módjában áll, hogy az akadályokat elhárítsa, ne féljen semmiféle nehézségtől, ami az útjába kerül. Isten akaratára beteljesedik az emberek irigykedése ellenére is az én küldetésemért, mint ahogy Jeanne d’Arc küldetéséért is beteljesedett.”

S miután feladatává tette nővérének a kéziratok közlését, érezve és tudva, hogy azok még javításra szorulnának, megkérte, hogy mielőtt nyilvánosságra kerülnének, dolgozza át őket:

„Anyám, ha úgy látja, hogy helyes volna akár kihagyni, akár hozzáfűzni valamit: én vagyok az, aki kihagy, vagy aki hozzáfűz. Emlékezzék erre majd és ne legyen ezzel kapcsolatban semmiféle aggálya.”

Jézusról nevezett Agnes anya úgy érezte, hogy Teréz kívánságának tesz eleget, mikor úgy csiszolja át az Impurumokat, mint ahogy valaha piros ceruzával javítgatta annak a Terézkének az irkáit, akinek kismamája és tanítónénje volt egyszemélyben. S mialatt a kor izlésének megfelelő klasszikus stílusba öltöztette: gyakorlatilag át is írta a kéziratokat.

Marie de Gonzague Anya is végzett néhány javítást, sőt egy ideig úgy akarta „a nagyobb egység kedvéért” feltüntetni, mintha mind a három kézirat hozzá lenne intézve.² Dom Godefroid *Madelaine*, a mondai apátság perjele (az első kiadás cenzora és előszavának írója) szintén tett egy-két formai javítást, mielőtt az Imprimatur elnyerésére benyújtotta volna a kéziratot *Hugonin* püspöknek. Ezt ő maga jelentette ki a szenttéavatási per folyamán.

Mindezek a simítások a legjobb szándékkal történtek; a csakhamar megjelenő és számos kiadást megért *Egy lélek története* hitelesen közli Teréz tanítását.

A könyv regényformát ad a három kéziratnak: 12 fejezetre oszlik. Az A kéziratból került ki az első 8 fejezet, a C-ből a 9-edik és a 10-edik, a B kéziratból a híres 11-edik, a 12-ik fejezetben pedig a szerzetestársak val-lanak Kis Szent Teréz kolostori életéről és hőies haláláról. Közli a könyv még Teréz verseit, imáit, rajzait, leveleit, arcképeit, a szenttéavatási eljárás folyamán elhangzott pápai beszédeket, XI. Pius homéliáját és végül a „rózsaesőt”: a Szent közbenjárására történt csodák leírását. Minden benne van ebben a csinos könyvben, ami a kor tetszését megnyerve, biztosíthatta Teréznek a kortársakra gyakorolt hatását, csak egy sikkad el: a Szent egyénisége, már pedig az utókorra gyakorolt hatásának éppen ez lenne a kulcsa.

Kis Szent Teréz írásával az történt, ami azokkal a régi festményekkel szokott, melyeken röntgen-átvilágítással felismerik s a ráfestett giccset eltávolítva újra napvilágra hozzák a remekművet. A nagy restaurátor itt az idő volt, a Szent halála óta eltelt fél évszázad: amilyen mértékben haladt előre Teréz szelleme a maga hódító útján, úgy változott egyre inkább és inkább sallanggá rajta minden idegen dísz. Ezeknek a sallangoknak azonban van egy érdekességük: ugyanaz a kéz szedi le őket, amelyik annakidején felrakta. Francois de Sainte-Marie így számol be a kéziratok sorsában beállott fordulatról:

² Az Impurumokat pedig el akarta égetni: ekkor tűntek el a kéziratok s csak Paulina halálakor, 1960-ben kerültek elő.

Mikor 1950-ben, Paulina halálakor, újra előkerülnek az Impurumok, a lisieuxi Kármel egyházi előljárósága s maga a Szentszék is akarja és támogatja ezt a kiadást. Jézusról nevezett Ágnes anya egyébként önkéntes elhatározás alapján bírta meg néhány hónappal halála előtt az Impurumok kiadásával Céline (a Szent Arcról nevezett Genovéva nővért), a Martin-család utolsó sarját:

„1950 november 2-a volt — emlékszik vissza Céline. Arról beszéltem a mi tisztelendő Kicsi Anyánknak, hogy ki kellene adni a kéziratot a maga teljességében. Ezt mondta nekem: Megbízom önt, hogy a halálom után tegye meg az én nevemben.”

1953-ban kezdtek hozzá a nagy munkához, 1956-ban jelent meg a fotokópiás és ennek nyomán 1957-ben a nagyközönség használatára a tökéletesen hű nyomtatott kiadás.

Ennek a könyvnek, amelyet Kis Szent Teréznek eredeti fényképe díszít, tudományos-történelmi szempontból már időtálló értéke van. Időrendben közli s a maga érintetlenségében teszi közkinccsé Teréz önvallo-mását, mely lenyűgöző erővel hozza emberközelségbe korunk nagy szent-jének egyéniségét. Kis Szent Teréz írása ebben a gondozásban nyerses-sége mellett is remekmű: koncepciója teszi azzá.

Az önéletrajzi kéziratok gyöngyszeme, Kis Szent Teréz legköltőibb írása a himnikus szárnyalású B kézirat, melyet sokan a misztika kulcsá-nak tartanak. Ez a kézirat tartalmilag teljesen azonos az *Egy lélek törté-nete* XI. fejezetével; hamisításról tehát szó sem lehet. Álljon itt mégis egy példa annak jellemzésére, hogy a csiszolatás, miközben a francia kispolgári izléshez alkalmazta ezt az üdén, tavaszian áradó terézi mon-danivalót, mennyire le tudta törölni a hamvat róla:

Impurum: „Jézus, idáig még megértem szeretetedet a kicsi madár iránt, miután az nem tágit téled... de én tudom és te is tudod, hogy a tökéletlen kis jószág, még úgy is, hogy a helyén marad (ez azt jelenti, hogy a Nap sugarai alatt) meg-megfelelkezik egy kissé az ő egyetlen foglalkozásáról, felcsip egy magocskát jobbról vagy balról... hernyócska után fut... s azután apró víztócsára bukkanva *belemártogatja* alig-nőtt tollait, meglát egy virágot, megtetszik neki s akkor az ő pici esze ezzel a virággal foglalkozik... végül is, miután nem tud szárnyalni, mint a sa-sok, a szegény kis madár még foglalkozik csip-csup földi dolgokkal.”

Purum: „Ó én Istenem, ennyire megértem én a Te irántam való sze-retetedet: azonban Te jól tudod, hogy gyakran elvon a szórakozottság az én egyetlen foglalkozásomtól; eltávolodom Tőled s bevezetem az én alig-hogy kinőtt apró szárnyaimat azokban a hitvány víztócsákban, melyek e földön az utamba akadnak!”³

Avagy egy másik példa arra, hogy az élőszó erejével ható, lázban égő, el-elcsukló, szép beszédet milyen kisszerűvé tették az iskolázni akaró, gőgös kezek:

Impurum: „Ó Jézus! milyen boldog is a te madárkád, hogy *gyenge és kicsi*, mivé lenne, ha nagy volna? Sohasem lehetne oly merész, hogy a te jelenlétedben mutatkozzék, hogy *elszundikáljon teeltőted*... Igen, ez gyengesége még a kicsi madárnak, hogy mikor szembe akar nézni az Isteni Nappal s a felhők meggátolják abban, hogy csak egyetlen sugarat is lásson, szemecskéje önkéntelenül is lecsukódik, fejecskejét szárnya alá rejti s elalszik a szegény kis pára, abban a hitben, hogy még mindig az ő drága Csillagát szemléli. Ha felébred, nem csügged el, kicsi szíve békes-ségben marad s ujrakezdi az ő *szeretetszolgálatát*, segítségül hívja az An-

³ Ez az idézet és az *Egy lélek történetéből* vett további idézet Szeghy Ernő fordítása.

gyalokat és a Szenteket, akik mint sasok emelkednek a Fény emésztő forrásához, vágyainak céljához és a sasok szíve megesik kis testvérükön, oltalmukba veszik, megvédik és elűzik a keselyűket, amelyek fel akarják falni őt. A kis madár nem fél a keselyűktől, amelyek a gonosz lelkek jelképei, neki egyáltalán nem az a rendeltetése, hogy az ő zsákmányukká válják, hanem azé a Sasé, amelyet a Szeretet Napjának középpontjában szemlél. Ó, Isteni Ige, téged szeretlek és te vonzol engem, imádott Sasom...”

Purum: „Ó én drága Napom, igen, engem boldoggá tesz az, hogy a Te jelenlétben kicsinek és gyöngének érzem magam s az én szívem béke-ségben marad... Tudom, hogy a Te mennyei udvarodnak összes sas-lelkei szánakoznak rajtam, pártomat fogják, védelmeznek és megszalasztják a keselyűket, vagyis az ördögöket, akik engem szeretnének felfalni. Ó, én nem félek tőlük; nekem nem az a rendeltetésem, hogy az ő zsákmányuk legyek, hanem az, hogy az isteni sas ragadjon el. Ó, isteni Ige, ó én Megváltóm! Te vagy az a Sas, kit én szeretek s aki engem magához vonz.”

És most lássuk az impurum-remeket. (*Fordítás a szerzötől.*)

SZEMELVÉNYEK A SZENT SZÍVRŐL NEVEZETT MÁRIA NŐVÉRHEZ ÍRT LEVÉLBŐL

(„B” kézirat)

J. M. J. T.

(1896 Szeptember.)

Jézus †

Drága Nővérem! Arra kér, irjam meg önnek annak a lelkigyakorlatnak⁴ emlékeit, amely talán életem utolsó lelkigyakorlata lesz...⁵ Mivel Anyánk⁶ is megengedi, örömmre szolgál, hogy beszélgethetek önnel, aki kétszeresen Nővérem, aki kölcsönadta nekem a hangját s akkor, amikor még lehetetlenség volt beszélnem, megígérte a nevemben, hogy egyedül Jézust fogom szolgálni... Drága kis Keresztanyám, az a gyermek szól önhöz ma este, akit ön ajánlott fel az Úrnak s aki úgy szereti, ahogy csak gyermek anyját szeretheti. Csak az Égben fogja megismerni annak a hálának a teljességét, amely most kicsordul a szívemből... Én drága Nővérem! Ön azokról a titkokról szeretne hallani, amelyeket Jézus az ön kislányára bíz; önt is beavatja ő ezekbe a titkokba, jól tudom én — hiszen ön tanított arra, hogyan gyűjtsük egybe az isteni tanításokat — mégis megpróbálok eldadogni néhány szót, jóllehet érzem, hogy lehetetlen emberi szóval elmondani azt, amit az emberi szív megsejteni is alig képes...

Ne higye, hogy úszom a vigasztalásokban, ó nem! az az én vigasztalásom, hogy nem adatik a számomra vigasz a földön. Anélkül, hogy megmutatná magát, anélkül, hogy hangját hallatná. Jézus a rejtekben tanít engem; nem könyvekből, mert meg sem értem, amit olvasok, de néha egy-egy mondás, mint az is, amelyet az ima végéből merítettem (miután lelki magányban és szárazságban maradtam), megvigasztal engem: „*Íme, itt a mester, akit neked adok, ő majd megtanít mindenre, amit tenned kell. Azt akarom, hogy olvass az élet könyvé-*

4 Teréz 1896 szeptemberének első napjaiban végezte ezt a magán lelki gyakorlatot, amely nagy mértékben világosította őt meg hivatását illetően. Szeptember 13-án a Szent Szívről nevezett Mária nővér (legidősebb testvére, Mária) megkérte őt, hogy foglalja írásba átléleteit.

5 1896 Nagypénteken köpött először vért Kis Szent Teréz.

6 Marie de Gonzague anya, 1896 március 21. óta perjelno.

ben, amelyben a Szeretet tudománya foglaltatik”.⁷ A Szeretet tudománya! Ó igen, ez a szó édesen muzsikál az én lelkemben, egyesegyedül erre a tudományra vágyom. Mikor már odaadtam érte minden kincsemet, úgy érzem, mint az Énekek Éneke jegyese: hogy semmit sem adtam... Annyira megértem, hogy csakis a szeretet tehet minket kedvessé a jó Isten előtt, hogy ez a szeretet az egyetlen jó, amire töreksem. Jézus kedvét leli abban, hogy megmutatja nekem az egyedüli utat, amely ehhez az isteni olvasztókemencéhez vezet, s ez az út a kicsi gyermek ráhagyatkozása, aki félelem nélkül alszik el Anyjának karjaiban... „Aki egészen kicsi, jöjjön hozzám” — mondta a Szentlélek Salamon ajkaival és a Szeretetnek ugyanez a Lelke mondotta még, hogy „a kicsiny... irgalmat talál”. Az ő nevében nyilatkoztatja ki nekünk Izaiás próféta, hogy az utolsó napon „az Úr mint a pásztor, legelteti a nyáját, hogy karjával összegyűjti a kis bárányokat és ölébe emeli őket”. S mintha ennyi ígéret sem volna még elég, ugyanez a próféta, akinek az ihletett pillantása már az örökkévaló mélységekbe merül, így kiált fel az Úr nevében: „Mint akit anyja becéz, úgy vigasztallak meg én titeket... Keblen hordoznak majd és térden becéznek titeket”. Ó drága Keresztanyám! Az ilyen beszédre csak némán, csak a hála és a szeretet könnyeivel lehet válaszolni... Ó, ha minden gyenge és tökéletlen lélek megérezné azt, amit a lelkek legkisebbike, az ön kis Terézének a lelke érez, egyikük sem esnék kétségbe afelől, hogy feljuthat-e a szeretet hegycsúcsára, mivel Jézus nem kér nagy tetteket, csak ráhagyatkozást és hálát, mint ahogy a XLIX. zsoltár mondja: „Nem kell nekem házadból a tulok, sem nyájaidból a kecskebakok: Enyémekek úgyis az erdők vadjai s a hegyeimben a barmok ezrei. Az ég minden madarát ismerem, ismeretes előttem, ami mozog a réteken. Ha éhezném, nem mondanám tenéked: enyém a földkerekség és minden teljessége. Vajon bikáknak húsát eszem-é, bakoknak vérét iszom-é? DÍCSÉRET-ÁLDOZATTAL TISZTELJED AZ URAT, ÉS ÁLDD A FÖLSÉGESNEK FOGADALMAIDAT!”⁸

Íme, ez minden, amire Jézus igényt tart a részünkről. Neki egyáltalán nincs szüksége a műveinkre, hanem egyesegyedül a szeretetünkre, mert ugyanez az Isten, aki kijelenti, hogy egyáltalán nincs szüksége arra, hogy megmondja nekünk, ha éhes, nem áll egy kis vizet koldulni a szamariai asszonytól. Szomjas volt... De ezekkel a szavakkal: „adj innom”, a mindenség Teremtője az ő szegény teremtményének a szeretetét kívánta. Szeretetre szomjazott... Ó, érzem, jobban, mint bármikor, hogy Jézus szomjuhozik: csak hálátlanokkal és közönyösökkel találkozik világi tanítványai között: saját tanítványai közt pedig — jaj — kevés a szív, amelyik fenntartás nélkül adja át magát neki, amelyik megérti az ő végtelen Szeretetének minden gyöngédségét.

Drága Nővérem, milyen boldogok is vagyunk mi, hogy megértjük a mi Jegyesünk legbensőbb titkait; ó, ha le akarná írni mindazt, amit azokról tud, gyönyörű lapokat olvashatnánk, de tudom, hogy szívesebben őrzi szíve mélyén a „Király titkait”. Nekem viszont azt mondja, hogy „Isten műveit hirdetni és dicsőíteni tiszteletreméltó tett”. Úgy találom, igaza van, hogy hallgat, és egyesegyedül csak azért írom le ezeket a sorokat, hogy örömet szerezzek velük, hiszen érzem, hogy lehetetlen földi szavakkal visszaadnom az Ég titkait, s ha sok-sok oldalt teleírtam is, úgy fogom érezni, hogy még el sem kezdtem... Annyi horizontja van a végtelennek s oly változatosak az árnyalatai, hogy egyedül csak az Égi Festőművész palettája tudna engem, ennek az életnek az éjszakája után, megfelelő színekkel ellátni, hogy lefesse a csodákat, amelyeket az Úr feltár lelki szemeim előtt.

⁷ Ezek a szavak, amelyeket a mi Urunk Jézus Krisztus Szent Alacoque Mária Margitához intézett, egy korabeli könyvből valók; a könyv a liseuxi Kármel tulajdona: Jézus Szent Szívének kis breviáriuma (Nancy, Notre Dame-könyvkereskedés. 1882.)

⁸ Sík Sándor fordítása.

Drága Nővérem, kérte, hogy írjam le az álmodat és az én „kis doktrínámat”, ahogyan ön nevezi... Megtettem mindezt az itt következő lapokon, de oly rosszul, hogy lehetetlenségnek tartom, hogy megértse. Talán túlzottaknak fogja találni a kifejezéseimet... Ó, bocsásson meg nekem, ez az én kellemetlen stílusomhoz tartozik; biztosítom arról, hogy semmiféle túlzás sincs az én *kis lelkemben*, hogy ott csak béke és nyugalom van...

(Mikor írok, Jézushoz beszélek, így könnyebb kifejeznem a gondolataimat. Ami azonban — sajnos — még nem akadályoz meg abban, hogy nagyon is tökéletlenül fejezzem ki magamat.)

J. M. J. T.

1896. szeptember 8.⁹

(Az én, Szent Szívről nevezett, drága Mária nővéremnek.)

Ó Jézus, én Édesem! ki a megmondhatója, hogy mekkora gyöngédséggel, milyen szelíden vezetted az én *kis lelkemet*, hogy milyen szívesen villantod fel kegyelmednek a sugarát még a legsötétebb viharban is! Jézus, nagyon zúgott a lelkemben a vihar a te győzelmed szépséges ünnepe, a ragyogó Husvét óta, mikor is egy májusi szombaton,¹⁰ azokra a misztikus álmokra gondolva, amelyek néha bizonyos lelkeknek osztályrészül jutnak, azt mondtam magamnak, hogy nagyon édes vigasztalás lehet ez, de én nem kérem a magam részére. Este, azokat a felhőket szemlélve, amelyek az én egemet borították, azt is mondta még magának az én *kis lelkem*, hogy a szép álmok nem neki valók, s elaludt a viharban... Másnap május 10-e volt, Mária hónapjának második vasárnapja, talán éppen annak a napnak az évfordulója, mikor a Szent Szűz oly kegyes volt, hogy rámosolygott az ő kis virágjára...

Korahajnalban (álmodban) valami galéria-félében jártam, még mások is voltak ott, többen is, de messzebb tőlem. Csak Anyánk volt mellettem; hirtelen, anélkül, hogy észrevettem volna, hogyan kerültek oda, három kármelita apácát vettem észre köpenyeikbe és hosszú fátylaikba burkolózva — úgy tetszett, hogy Anyánkért jöttek, de azt az egyet világosan értettem, hogy az Égből valók. A szívem mélyén így kiáltottam: Ó, de boldog is lennék, ha megláthatnám az egyiknek arcát! S akkor, mintha csak kérésemet hallgatta volna meg, a szentek legnagyobbika felém közeledett; azonnal térdreborultam. Ó, boldogság! *Felemelte a fátylát, jobbanmondva meglebbentette és reáborította*... Minden töprengés nélkül felismertem *Jézusomról nevezett tisztelendő Anna anyát*,¹¹ a franciaországi Kármel alapítónőjét. Az arca szép volt, anyagtalánul szép, egyáltalán nem sugárzott, és mégis, a mindkettőnket beborító fátyol dacára is láttam, hogy ezt a mennyei arcot valami kimondhatatlanul szelíd fény világítja meg, fény, amelyet nem máshonnan kapott, amelynek a forrása ő maga...

Ki sem mondhatom a lelkem ujjongását: ezeket a dolgokat érezni kell, kifejezni nem is lehet... Az édes álom óta több hónap is eltelt már, de az emlék, amelyet a lelkemben hagyott, még semmit nem veszített frissességéből, égi bájból... Még most is látom a Tisztelendő Anya CSUPA-SZERETET mosolyát és pillantását... Szinte érzem még, ahogyan a kedvességével elhalmozott...

Ilyen gyengéd szeretet láttára ezeket a szavakat mertem mondani: „Ó, Anyám! Könyörgöm, mondja meg nekem, sokáig hagy-e még a Jó Isten engem

9 Ez a dátum Kis Szent Teréz fogadalmának évfordulója.

10 Ez a szombat 1896 május 9-e volt.

11 De Lobera Anna Spanyolországban született 1545-ben. 1570-ben lépett be Jézusról nevezett Anna nővér néven az ávilai Szent József-zárdába, amely az első megreformált kármelita zárdá volt. Nagy Szent Teréz tanácsosa, segítőtársa és később szellemi örököse lett. Neki írta Keresztes Szent János a „Szellemi páros-ének”-et. Ő vezette be később Nagy Szent Teréz reformját Franciaországban és Hollandiában.

a földön... Értem jön-e hamarosan?" A szent gyöngéd mosollyal suttogetta: „Igen, hamarosan... hamarosan... megigérem.” — „Anyám — folytattam —, mondja meg még, nem kíván-e a Jó Isten tőlem valami mást is, ami több, mint az én szegény kis tetteim és vágyaim? Meg van-e elégedve velem?” A Szent arcán *hasonlíthatatlanul gyöngédebb* kifejezés ömlött el, mint akkor, mikor először szólt hozzám. Tekintete és simogatása volt a legédesebb felelet. Közben pedig ezt mondta nekem: „A Jó Isten semmi egyebet nem kíván ontól. Meg van elégedve, nagyon meg van elégedve!” És miután még egyszer megsímogatott, nagyobb szeretettel, mint ahogy a leggyöngédebb édesanya valaha is megsímogatta gyermekét, távolodni láttam őt... A szívem örömben úszott, de eszembe jutottak a nővéreim, kegyelmeket akartam kérni a számukra — s jaj!... felébredtem!...

Ó, Jézus! ekkor már nem zúgott a vihar, az ég nyugodt és derűs volt... s én *hittem*... én *éreztem*, hogy van mennyország s ezt a *mennyországot* olyan lelkek népesítik be, akik szeretnek engem és gyermeküknek tekintenek... Ez a benyomás annál is inkább tartós a szívemben, mivel *Jézusról nevezett Tiszteendő Anna anyja* mindezeideig *teljesen közömbös* volt a számomra, soha nem fordultam hozzá imámban s csak akkor gondoltam rá, ha nagyritkán beszélni hallottam róla. Ezért, amikor megértettem, hogy mennyire *szeret* engem s hogy mennyire *nem vagyok közömbös* a számára, a szívemet előntötte a szeretet és a hála, nemcsak a Szent iránt, aki eljött hozzám, hanem az Ég minden boldog lakója iránt is...

Ó én Édesem! ez a kegyelem csak bevezető akkordja volt még nagyobb kegyelmeknek, melyekkel el akartál halmozni; engedd meg, én egyetlen Szerelmem, hogy emlékeztesselek rájuk ma... *egyéválásunk* hatodik évfordulóján... Ó! bocsáss meg nekem, Jézus, ha *eszemet veszttem*, mikor végtelenbe nyúló vágyaimat és reményeimet akarom elmondani, bocsáss meg nekem és gyógyítsd meg a lelkemet: add meg neki, amiben reménykedik!!!...

Hogy *jegyessed* vagyok, ó Jézus, hogy *kármelita* vagyok, hogy veled való egyesülésem által *anyja* vagyok a lelkemnek: ennek ki kellene elégítenie engem... de nem így van... Kétségtelenül *hivatásom* ez a három kiváltság, s mégis, *hivatásokat* is érzek magamban, érzem a PAP, az APOSTOL, az EGYHÁZDOKTOR *hivatását* is...

Érzem magamban a PAPI *hivatást*; ó, Jézus, micsoda szeretettel vennék a kezembe, mikor hívó szavamra leszállnál az Égből... Micsoda szeretettel adnálak a lelkeknek!... De jaj! miközben *Pap* szeretnék lenni, csodálom és irigylem Assisi Szent Ferenc alázatát és *hivatást* érzek magamban arra, hogy kövessem őt s ne fogadjam el az Áldozópapság fenségét és méltóságát.

Ó Jézus! én szerelmem, én életem... hogyan lehetne egygyéövözní ezeket az ellentéteket? Hogyan lehetne megvalósítani az én szegény *kis lelkem* vágyait?...

Ó, kicsinységem dacára is éppen úgy meg szeretném világosítani a lelkeket, mint a *Próféták*, a *Doktorok*, *Apostoli hivatásom van*... szeretném bejárni a földet, hirdetni a nevedet, beültetni a hűtlen földet a Te diadalmas Kereszteddel, de ó én *Édesem*, egy és egyetlen misszió nem elégítene ki engem, én egyszerre szeretném az Evangéliumot hirdetni mind az öt világrészben egészen a legeldugottabb kis szigetekig... En nemcsak néhány évig szeretnék misszionárius lenni, hanem a világ teremtésétől az idők végezetéig...

Jézus, Jézus, ha le akarnám írni minden vágyamat, *tőled* kellene kölcsönvennem az *élet könyvét*, az számol be minden Szentek cselekedeteiről és ezeket a cselekedeteket én mind valóra szeretném váltani érted...

Én Jézusom! Vajon mit felelsz az én bolondságaimra?... Van-e *kisebb*, tehetetlenebb lélek az enyémnél!... Azonban éppen a gyengeségem miatt tet-

szett úgy, neked, Uram, hogy kielégítsd az *én kicsi, gyermekes vágyaimat*, ma pedig más *vágyakat* is ki akarsz elégíteni; a mindenségnél is *nagyobbakat*...

Ima alatt, miközben vágyaim valósággal kőpadra vontak, felütöttem Szent Pál leveleit, hogy valamilyen választ keressek rájuk. Pillantásom a Korinthusiakhoz írt első levél XII. és XIII. fejezetére esett... Az elsőben azt olvastam, hogy *mindnyájan* nem lehetünk apostolok, próféták, doktorok, stb... hogy az Egyház különféle tagokból áll s hogy a szem *ugyanakkor* nem lehet kéz is... A felelet világos volt, de nem elégítette ki az én vágyaimat, nem teremtett bennem békét... Mint ahogy Magdolna egyre mélyebbre és mélyebbre hajolt az üres sírnál s végül is megtalálta azt, alkit keresett, úgy én is egyre mélyebbre és mélyebbre ereszkedve semmiségem mélységeiben, oly magasra emelkedtem, hogy el tudtam érni céloimat...¹² A nélkül, hogy bátorságomat vesztettem volna, folytattam az olvasást és ez a mondat megkönnyebbülésemre szolgált: „Törekedjetelek ÉRTÉKESEBB ADOMÁNYOKRA! Ezért mindennél magasztosabb utat mutatok nektek.” És az Apostol elmagyarázza, hogy a LEGTÖKÉLETESEBB adományok is mennyire semmiesek SZERETET nélkül... Hogy a Szeretet az a MAGASZTOS ÚT, amelyik biztosan Istenhez vezet.

Végre megtaláltam a nyugalمامat... Az Egyház misztikus testét szemlélve, egyik Szent Pál-leírta tagban sem ismertem magamra, jobbanmondva *mindegyikben* magamra akartam ismerni... A Szeretet kezembe adta a *hivatásom* kulcsát. Megértettem, hogy ha az Egyháznak különféle tagokból álló teste van, akkor a tagok legszükségesebbjének legnemesebbjének sem lehet hiájával, megértettem, hogy az Egyháznak *van Szíve s hogy ez a Szív LÁNGOL A SZERETETTŐL*.

Megértettem, hogy *csupán a Szeretet* tarthatja mozgásban az Egyház tagjait... Megértettem, hogy a SZERETET MAGÁBAN FOGLALJA AZ ÖSSZES HIVATÁSOKAT, HOGY A SZERETET A MINDEN, HOGY ÁTFOG MINDEN IDŐT ÉS MINDEN TERET... EGYSZÓVAL, HOGY ÖRÖKKÉVALÓ!...

És akkor, túlarádó, észtvészto örömben felkiáltottam: Ó, Jézus, én Szerelmem... végre, megtaláltam a *hivatásomat*... AZ ÉN HIVATÁSOM A SZERETET!...

Igen, megtaláltam a helyemet az Egyházban és ezt a helyet Te adtad nekem, Istenem... Az én Édesanyámnak, az Egyháznak a szívében én leszek a Szeretet... így minden leszek... így meg fog valósulni az álmom!!!...

Minek észtvészto örömről beszélni? — nem, nem találó ez a kifejezés... ez inkább annak a hajósnak a csendes és tiszta békéje, aki már megpillantotta a világitótornyot, azt, amelyik a kikötőbe vezérli... Ó, szeretet ragyogó Phárosa, tudom már, hogyan jutok el hozzád, meglettem annak a titkát: hogyan tegyem a lángodat a magamévá.

Én csak gyermek vagyok, gyámoltalan és gyenge, azonban éppen gyengeségem tesz elég merésszé ahhoz, hogy a *te Szereteted áldozatául* ajánljam fel magam, ó Jézus! Régen az Erős és Hatalmas Isten csak a tiszta és makulátlan áldozati állatot fogadta szívesen. Az Isteni *Igazságosság* kielégítéséhez tökéletes áldozatokra volt szükség, de a félelem törvényét a Szeretet törvénye váltotta fel és a Szeretet engem választott egészen eléő áldozatul, engem, a gyenge és tökéletlen teremtményt... Vajon nem méltó a Szeretethez, hogy így választott? Igen, a Szeretetnek le kell hajolnia, hogy tökéletesen kielégülhessen; le kell hajolnia egészen a semmiig és tűzzé kell átváltoztatnia ezt a semmit.

Ó Jézus, tudom én, hogy szeretetért egyesegyedül szeretet jár, kerestem is és meg is találtam a módját, hogy könnyítsek a szívemen, Szeretetért Szeretetet adva neked. „Használjátok fel az igaztalanná tévő gazdagságot arra, hogy

12 Keresztes Szent János: Költemények; Második ének egy elragadtatásról.

barátokat szereztetek magatoknak általa, akik azután befogadnak benneteket az örök hajlékokba.” Íme, Uram, ezt a tanácsot adod tanítványaidnak, mikor már azt is megmondottad, hogy „A világ fiai a maguk nemében okosabbak a világgosság fiainál.” Én, a világgosság gyermeke, megértettem, hogy az én *minden-denné-válni*, minden hivatást átfogni akaró vágyam olyan gazdagság, amely könnyen tehetne igaztalanná engem, ezért arra használtam fel, hogy *barátokat szerezzek magamnak vele*... Visszaemlékezve Elizeus kérésére, mellyel merészelt Atyjának, Illésnek **LELKÉBŐL KÉTSZERES OSZTÁLYRÉSZT** kérni, az Angyalok és a Szentek elé járultam és ezt mondtam nekik: „A teremtmények legkisebbike vagyok, ismerem nyomorúságomat és gyengeségemet, de azt is tudom, hogy a nemes szívek és nagy lelkek mennyire szeretnek jót tenni; kérve-kérlek tehát benneteket, ó Mennyeknek Boldog lakói, kérve-kérlek, **FOGADJATOK GYERMEKETEKKÉ, egyedül titeket fog megilletni az a dicsőség**, melyet általatok elnyerek, de hallgassátok meg kegyesen az imámat, tudom, hogy vakmerő, azonban én mégis azt merészelem kérni, hogy **KÉTSZERES OSZTÁLYRÉSZT** kaphassak a **TI SZERETETETEBŐL**.”

Jézus, nem tudok belemélyedni a kérésembbe, félek, hogy leroskadok merész vágyaim súlya alatt... Mentségem, hogy *gyermek vagyok*; a gyermekek nem gondolkoznak szavaik hordereje felett, szüleik azonban, ha trónra kerülnek s mérhetetlen kincsek birtokosaivá lesznek, habozás nélkül kielégítik azoknak a *kis lényeknek* a kívánságát, akiket úgy szeretnek, mint önmagukat: hogy örömet szerezzenek nekik, boldonságokat csinálnak, egészen a gyengeségig mennek... Nos, én az *Egyház Gyermeke* vagyok és az *Egyház Királynő*, mivelhogy a te Jegyessed, ó Királyok Isteni Királya... A kicsi gyermek szíve nem tart igényt gazdagságra vagy dicsőségre (még égi dicsőségre sem). Megérti hogy a dicsőség jogszerűt az ő Testvéreit, az Angyalokat és a Szenteket illeti... Az ő dicsősége az Édesanyja homlokán fakadó dicsőségnek visszfénye lesz csupán. Ő csak Szeretetet kér... Ő csak egy dologhoz ért: téged szeretni, ó Jézus... Neki nem szabad hírneves tetteket végbevinni, nem hirdetheti az Evangéliumot... de nem baj, dolgoznak helyette a testvérei, ő pedig, kicsi gyermek, egészen a Király és a Királynő trónja mellett marad és *szerez* az ő *harcoló testvérei* helyett is... De hogyan bizonyítsa szeretetét, mikor a *Szeretet* bizonyossága a tett? Nos, a kicsi gyermek *virágot fog hinteni, illatfelhőbe* burkolja majd a királyi trónt, ezüstös hangján a *Szeretet* himnuszát fogja énekelni...

Igen, én Édesem, így fog elégni az én életem... Nem tudom másként bebizonyítani az én szeretetemet Neked, minthogy virágot hintek: vagyis nem engedek ki a kezemből egyetlen kis áldozatot, egyetlen tekintetet, egyetlen szót sem és felhasználok minden dolgot, még a legapróbbat is arra, hogy szeretetből tegyem... Szeretetből akarok szenvedni, sőt örülni is, így fogok virágot hinteni a trónusod előtt; egy sem kerül majd az utamba olyan, amelynek *szirmai* *ne szórná*m elébed... Azután virághintés közben énekelni fogok (vajon lehet-e sírni ilyen gyönyörűsége foglalkozás közepette?) — énekelni fogok, még akkor is, ha tövisek között kell szednem a virágaimat s minél hosszabbak és szúrósabbak lesznek a tövisek, annál dallamosabb lesz az én énekem.

Jézus, mire lesznek jók neked az én virágaim és az én énekem?... Ó, jól tudom, hogy ez az illateső, ezek a gyenge és teljesen értéktelen virágszirmok s a szívek legkisebbikének szerelmes énekei kedvesek lesznek neked...

Ó én Jézusom! szeretlek téged, szeretem Édesanyámat, az *Egyházat* s emlékszem, hogy: „A legkisebb moccanás, amely színtiszta szeretetből történt, hasznosabb részére, mint az összes egyéb művek együttvéve”,¹³ de megvan-e az én szívemben a **SZÍNTISZTA SZERETET**? Vajon nem esztelen álmod-e az én roppant vágyaim?... Ó! ha így volna, világosíts meg engem, Jézus, té tu-

13 Keresztes Szent János: Szellemi páros-ének. A XXIX. strófa magyarázata.

dod, hogy én az *igazságot* keresem... ha vakmerőek a vágyaim, add, hogy szertefoszoljanak, hiszen ezek a vágyak számomra a legnagyobb mártíriumok... De mégis úgy érzem, ó Jézus, miközben a Szeretet legmagasabb régiói felé töreksem, hogy még ha soha nem érhetnék is el oda, több gyönyörűséget izleltem meg, mint amennyit az *örök haza boldogságában* valaha is élveznék, ha csak valamilyen csoda folytán meg nem fosztanál az én földi reményeim emlékétől... Add élveznem tehát száműzetésem alatt a szeretet gyönyörűségeit...

Jézus, Jézus, ha ilyen felséges a *te Szereteted utáni vágy is*, milyen lehet birtokba venni és élvezni a Szeretetet?...

Egy ennyire tökéletlen lélek, mint az enyém, törekedhet-e vajon arra, hogy birtokába vegye a Szeretet teljességét?... Ó, Jézus, én legelső, én egyetlen Barátom, Te, EGYES-EGYEDÜLI, akit szeretek, mondd meg nekem, mit jelent sen ez a titok?... Miért nem tartogatod ezeket a roppant törekvéseket a nagy lelkeknek, a magasságokban keringő Sasoknak?... Én úgy nézem, hogy csak *gyenge kicsi madár* vagyok, amelyet csak gyenge pihe főd, nem vagyok sas, egyszerűen csak SASSZEMEM ÉS SASSZIVEM van, mert végtelen kicsinységem dacára is oda mer tapadni tekintetem az Isteni Naphoz, a Szeretet Napjához és szívem megérzi benne a Sas minden aspirációját... A kicsi madár repülni szeretne e ragyogó Nap felé, mely elbűvöli szemét, utánozni szeretné sастestvéreit, akikről látja, hogy egészen a Szentháromság Isteni tűzhelyéig emelkednek fel... jaj! csak annyi telik ki tőle, hogy *verdes a kis* szárnyaival, de fel is szállni: idáig már nem terjed az ő pici hatalma! Mi lesz belőle! meghal-e vajon bánatában, tehetetlenségét látva?... Ó nem! A kis madár még csak el sem csügged. Merész ráhagyatkozással, kitartóan csügg tekintetével az Isteni Napon; semmi se rettentheti vissza, sem szél, sem eső, és ha hirtelen sötét felhők takarnák is el a Szeretet Csillagát, a kis madár akkor sem mozdul helyéről, tudja, hogy a felhőkön túl még mindig ragyog az ő Napja, hogy fényessége nem tud megfogyatkozni egyetlen pillanatra sem. Néha ugyan a kicsi madár szíve azt veszi észre, hogy meglepte a vihar s ilyenkor úgy rémlik neki, mintha nem is hinné már, hogy az őt beburkoló felhőkön kívül még valami más is létezik; ez azután a tökéletes *öröm* pillanata a *szegény, gyenge kis jószág* számára. Micsoda boldogságot jelent neki *ott maradni*, mégis; tágrányított szemmel nézni a láthatatlan fényt, amely elrejtőzik az ő hite elől!!!!... Jézus, idáig még megértem szeretetedet a kicsi madár iránt, miután az nem tágit tőled... de én tudom és te is tudod, hogy a tökéletlen kis jószág, a helyén, (vagyis a Nap sugarai alatt) *maradva is meg-megfeledkezik* egy kissé az ő egyetlen foglalkozásáról, felcsip egy magocskát jobbról vagy balról... hernyócska után fut... s azután apró víztócsára bukkanva megmártogatja alig-nőtt tollait, meglát egy virágot, megtetszik neki, s akkor az ő pici esze ezzel a virággal foglalkozik... végül is, miután nem tud szárnyalni, mint a sasok, a szegény kis madár még foglalkozik csip-csup földi dolgokkal. Azonban minden rosszkódása mellett is, ahelyett, hogy sarokba bújna, hogy sírjon nyomorúságában és meghaljon bánatában, a kicsi madár az ő Édes Napja felé fordul, az ő jótékony sugarainak kínálja oda *nedves* szárnyacskáit, csipog, mint a fecskéfiók és halk énekében bizalmasan és részletesen elmondja hűtlenségeit, merész ráhagyatkozásában azt gondolva, hogy így több hatalomra tesz szert, teljesebben magához vonzza *Annak* a szeretetét, aki nem az igazakat jött hívni, hanem a bűnösöket... Ha az *Imádott Csillag* süket az ő kis teremtményének panaszos csicseregésére, ha *fátyla mögött* marad... nos! a kis jószág tovább *ázik-fázik*, belenyugszik, hogy átjárja a hideg s még örül is ennek a szenvedésnek, amelyet amúgy is megérdemelt... Ó, Jézus! milyen boldog is a te madárkád, hogy *gyenge és kicsi*, mivé lenne, ha nagy volna? Soha nem lehetne oly merész, hogy a te jelenlétben mutatkozzék, hogy *el-szundikáljon* teelőtted... Igen, ez *gyengesége* még a kicsi madárnak, hogy

mikor szembe akar nézni az Isteni Nappal s a felhők meggátolják abban, hogy csak egyetlen sugarat is lásson, szemecskéje önkéntelenül is becsukódik, fejcskáját szárnya alá rejtí s elalszik a szegény kis pára, abban a hitben, hogy még mindig az ő drága Csillagát szemléli. Ha felébred, nem csügged el, kicsi szíve békességben marad s újrakezdi az ő szeretetszolgálatát, segítségül hívja az Angyalokat és a Szenteket, akik, mint sasok emelkednek a Fény emésztő forrásához, vágyainak céljához és a sasok szíve megesik kis testvérükön, oltalmukba veszik, megvédik, és elűzik a keselyűket, amelyek fel akarják falni őt. A kis madár nem fél a keselyűktől, amelyek a gonosz lelkek jelképei, neki egyáltalán nem ez a rendeltetése, hogy az ő szákmányukká válják, hanem azé a Sasé, amelyet a Szeretet Napjának középpontjában szemlél. Ó, Isteni Ige, téged szeretlek és te vonzol engem, imádozt Sasom! te vagy, aki a száműzetés földje felé szárnyalva akartál szenvedni és meghalni, hogy a Boldog Szentháromság Örökkévaló tűzhelyéhez vonjad a lelkeket, te vagy, aki visszaszálltál az elérhetetlen Fénybe, ahol immár lakozni fogsz, te vagy, aki továbbra is a könnyek völgyében maradsz a fehér ostya külszíne alá rejtőzve... Örökkévaló Sas, te engem saját isteni szubstanciáddal akarsz táplálni, engem, a szegény kicsi lényt, aki visszahullanék a semmibe, ha a te isteni tekinteted nem éltetne engem pillanatról-pillanatra... Ó, Jézus! engedd meg, engedd meg nekem, hogy túlaradó hálámban ezt mondjam: örültséggel határos a te szereteted... Hogyan is kívánhatnád, hogy az én szívem ne lendüljön feléd ennek az örületnek a láttán? Hogyan is lehetnének az én bizalmamnak határai?... Ó, jól tudom, a Szentek is követtek el *örültségeket* érted, nagy tetteket, hiszen ők sasok voltak...

Jézus, én túl kicsiny vagyok ahhoz, hogy nagy tetteket vigyek véghez és az én örültségem az a remény, hogy a te Szereteted áldozatául fogad el engem... Az én örültségem az, hogy könyörgök testvéreimnek, a Sasoknak, nyerjék el számomra azt a kegyet, hogy *magának az Isteni Sasnak a szárnyaival* szállhassak a Szeretet Napja felé...

Ameddig akarod, ó én Édesem, a te kicsi madarad erőtlen és szárnyaszegett lesz, de mindig úgy marad, szemével rajtad csüngve, a te isteni tekinteted ígézetében akar lenni, a te Szereteted *szákmányává* akar válni... Egy napon majd, úgy remélem, eljössz a te kicsi madaradért, Imádozt Sasom, felszállasz vele a Szeretet Tűzfészkeéhez és egy örökkévalóságra elmerítéd őt annak a Szeretetnek a lángoló mélységében, amelynek áldozatául adta át magát...

Ó Jézus! hogyan mondjam el az összes kicsi lelkeknek, hogy milyen ki mondhatatlan a te leereszkedésed... érzem, hogy ha — ami lehetetlen — még az enyémnél is gyengébb, még az enyémnél is kisebb lélekre akadtál, kedved lelnéd benne, hogy még nagyobb kegyekkel halmozd el, ha teljes bizalommal hagyatkoznék a te végtelen irgalmadra. De mire jó a vágy, hogy a te szereteted titkait másokkal is közöljem, ó Jézus! vajon nem egyesegyedül te tanítottál meg rájuk engem és vajon nem nyilatkoztathatod ki ezeket ugyanígy másoknak is?... Igen, jól tudom, hogy megteheted, és esdekelve kérlek, hogy tedd is meg, könyörgöm, hogy sok-sok kicsi lélekre bocsásd alá isteni tekintetedet... Könyörgöm, hogy egy egész seregbe való kicsi áldozatot válassz ki közülük, olyanokat, akik méltók a te SZERETETEDRE!...

A Gyermek Jézusról és a szent Arcról
nevezett, egészen kicsi Teréz nővér.

Réges-régen egy nyári reggel Kadicsfalva határában kinn aratott a falu népe. Úgy reggel hét óra tájban már igen szomjasak voltak az emberek. Köztük volt Áron, a nyolcévés faluárvája. Olyan kis szelíd, soványka, szaladj-ide, szaladj-oda, apró kis cseléd. Szakadozott szeszinű gúnyájában ott lábatlankodott az aratók között. A falu sánta ácsmestere. Lőrinc rá is szólt:

— Ne uraskodj, hallod-e! Szaladj csak a korsómért. Ott a lapulevelek alatt megtalálod a hűsön. No... még itt vagy?

Szaladt a kis Áron, hogyne szaladt volna, hiszen szalasztották. Épp ez volt a baj, mert egyenesen nekifutott a sűrű lapuleveleknek, ahol szerencsétlenségére kőnek ugrott és zsupsz ráesett az ott lapuló korsóra. Persze kettejük közül a korsó volt a gyöngébbik. Így aztán szerencsére nem a gyerek tört el, hanem a korsó. Áronnál inkább a mécses törött el, könnyei rápotyogtak a törött korsó cserepére.

— Hé! Te mihaszna! — hozod-e már azt a vizet? — türelmetlenkedett a szomjas ács.

— A korsó... a korsó... — tátogott ijedten a síró gyerek s majd kilelte a hideg, úgy megijedt az ácsmester mérges képétől. A gyerek síró arcából Lőrinc ács látta, hogy mi történt, s mérgében úgy a nyaka közé cserdített, hogy a kis Áron szédelegve kapott sovány kis arcához.

— Lódulj vissza a faluba te kölyök, hozzad tele a másik korsómat, ott van a kútnál, de egyik lábad itt, a másik ott.

Futott esze nélkül a szegény kis Áron, örült, hogy megszabadult, jaj pedig egy kis szalonnabőr de jó lett volna, egy kicsi, csak egy kicsi kenyérkével. Hátha, mire visszafut, falatozáson éri őket.

Hanem a haddelhadd csak ezután jött! Mert ahogy rohant a falu közepén, egy pillanatra sóbálványá vált: mert az ácsmester udvarán fényes lánggal égett a hatalmas szénakazal.

— A kicsi Veron... benn alszik a kicsi Veron... motyogott Áron magában s rémülten rázta a becsukott ajtót. Dehogy nyílt ki az ajtó! Nem kínlódott tovább. Fogott egy nagy követ, beverte az ablakot, s örök rejtély, hogy hogyan hozta ki a kicsi ablakon Lőrinc ácsék hathónapos csecsemőjét. Szaladt a haranghoz, karján a csöppséggel. Letette a kicsit, s ugrott, mint a nyíl a harangkötélre. Rázta, zúgatta, ráncigálta a harangkötélet, vert a harang eszeveszetten össze-vissza, s a határban az egyik fiatalasszony rémülten dobta el a gereblyét.

— Ég a falu! Tűz van!

A következő pillanatban a férfiak eldobták a kaszát, egymás hegyén-hátán rohantak, mire beérkeztek a faluba, már a második ház égett.

A sánta Lőrinc ács lélekszakadva bukdácsolt, a felesége ott esett térdre az üszkös gerendák előtt. Veronkája nevét sikoltotta, mikor Áron — kimerülten a harangozástól — karján a csöppséggel fáradtan nyújtotta oda a gyereket az ácsnének.

Lőrinc, az ács nyúlt a gyerek után. Néma boldogsággal, szégyenkezve, zavartan nézte Veronkáját, ezután Áronra nézett.

— Fiam!... édes fiam!... áldott légy azért az eltört korsóért. Meghálálom kicsi fiam... meg én. Addig nem halok meg, míg meg nem hálálom.

A falu népe ezalatt versenyezve, egymás kezéből kapkodta ki a vízzel tele csöbröket, vödöröket, dézsákat.

Nemsokára szerencsésen el is oltották a tüzet, és mielőtt visszaindultak volna, Lőrinc keze Áron vállán pihent és kicsit megköszöri torkát:

— Várjunk csak emberek! Ez a gyermek a tűzvésztlől mentette meg a falut. A koldúsbótot vette ki a kezünkől. No, szóljatok, mit gondoltok?

A falu népe egyelőre hallgatott. Leginkább csak a verítéket törölték le magukról. Hosszú hallgatás után mégis megszólalt a falu bírása, Balla Jóska:

— Hát hiszen elvult ez a gyerek eddig is köztünk. Meg ezután — úgy igaz — most majd jobban vigyáz rá a falu.

— Én megtanítom subát varrni !

— Én megtanítom házat építeni !

— Én megtanítom bútort faragni !

— Te leszel a környék legjobb molnára !

Ettől a naptól kezdve tanfótták, kézről-kézre adták, s ha nem is fektették selyem ágyba, szívvel, lélekkel fiuknak fogadták. Húsz éves korában ács is volt, asztalos, kőműves, lakatos, molnárlégény és ráadásul olyan deli, szalavállás legény lett belőle, hogy bizony mindenki szívesen szólította a faluban „Édes fiam”-nak.

Egy napon hivatja a bíró Áront, akire nyugodtan rábízta volna mindenkét.

— Áronunk ! Nem vinnéd el eladni az egyik tehéncémet az ülkei vásárra ?

— El én Balla apám, szívesen !

El is adta Áron a bíró tehénét s amikor visszafelé indult, az országút mellett a keskeny ösvényen, nagy dobajt, robogást hallott. Visszanézett és látta, hogy száguldva rohan két megvadult ló a kocsival. A lovak gazdája hiába kínlódott, nem tudta megfékezni őket. Mellette egy halálsápadt fiatal leány, rémülten kapaszkodott apja vállába.

No kiugrott Áron a keskeny ösvényről, fel az országútra és mire az őrző száguldó lovak odaértek, mint a könnyű pehely, úgy repült fel Áron az egyik ló hátára, emberül megszorította a gyeplőt, meg is álltak rögtön.

— Ez ám a legény ! — mondta az ijedtségtől még hápogva az ember. A leány félholtan a félelemtől, tágranyílt szemmel bámulta a legényt.

— Hogy hívnak fiam ?

— Engem csak Kiss Áronnak hívnak.

— Én meg a tibódi molnár vagyok, Jóna Márton. Eljőnnél-e molnárlégénynek hozzám ?

Áron a leányra nézett, egyebet se látott, rögtön rávágta:

— El én, elmegyek, hogyne mennék. Csak előbb visszamegyek a falumba.

— Jól van, menj. De egy-két nap múlva Tibódon legyél ! Keresd csak Tibódon Jóna molnárt. Különbben úgys megtalálod a malmomat.

Jóformán Áron csak annyit értett, hogy ez a gyönyörű leány Tibódon lakik.

Elbúcsúztak, azután ment haza Áron Kadicsra. Odaadta Balla apjának a tehénért járó pénzt. Aztán kibökte, hogy elmegy molnárlégénynek Tibódra Jóna Mártonhoz.

A bíró összecsapta kezeit.

— No iszen — Hétvármegye leghíresebb gögöse, fukarja, hiszen mielőtt babot főz, előbb megsámolja.

— Elmennék mégis !

— Menj fiam — vissza nem tartalak. De bármilyen bajod lenne, gyere csak vissza hozzánk. Ne félj semmit, mindnyájan segítünk !

A falu népe fejcsóválva, rosszalón búcsúzott Árontól:

— Áron, Áron, édes gyermekünk, miért mégy el idegenbe ?

— Hát hiszen Tibód ide a negyedik falu. Hisz minden héten itthon lehetek.

— De aztán gyere is, mert várunk.

Elment Áron Tibódra a Jóna Ilonka kedvéért. Ilonka is boldog volt, mikor meglátta. Megszerették egymást, Áron pár hónap múlva megkérte a kezét, s Ilonka alig várta, hogy megesküdjének.

Egy év letelbe után nyári este lenn vacsoráztak az eperfa alatt. Evés közben azt mondja Áron:

— Márton gazda, adja nekem Ilonkát feleségül. Szeretjük egymást.

Márton gazdának majd a torkán akadt a tőrös puliszka. Amikor sikerült lenyelni, szeme közé nevetett Áronnak. Fakanalával a kútra mutatott:

— Látod-e ezt a kutat ?

— Látom gazdám.

— Nahát, ha ennek a kútnak a nyikorgó kereke muzsikálni fog, akkor feleségül veheted Ilonkát.

Áron megtörölte száját, ránézett a kútra.

— Az a kút muzsikálni fog !

A molnár legyintett. Bolond ez a fiú, s otthagya őket.

— Nem baj Áron, súgta Ilonka, én csak téged szeretlek, akár nyikorog, akár muzsikál a kút.

Vasárnap hazament Áron a falujába. Gondterhelten ült a bíró asztalánál.

— Mi baj, Áron fiam ?

— Nem adja hozzám Jóna Márton Ilona leányát.

— Nem-e ?

— Nem ám !

— Miért ?

— Azt mondta, majd ha a kútja kereke muzsikálni fog, akkor lehet a feleségem Ilonka.

Másnap mindenki tudta a faluban, hogy az Ilonka apja muzsikáló kutat kért Árontól. Nevetek is rajta eleget, de Lőrinc, a sánta ács, hívatta Áront.

— Hallom, hogy Jóna Márton muzsikáló kutat kér a leányáért. Mához két hétre gyere be hozzám. Akkorára készen leszen a muzsikáló szerszám.

Másnap a falu fűrói, faragói, ezermesterei összedugták a fejüket. Két hét múlva Áron és Lőrinc, holdvilág mellett éjfél után, egy furcsa szerkezetet illesztett be a Jónásék kútjába.

Hajnalban Ilonka ereszti a vödrot a kútba, s amint a kút kereke megindult, lány édes muzsikaszó szállt végig a falun.

— Édesapám ! Muzsikál a kút — nevetett boldogan a lány az apja felé. Márton gazdát majd a guta kerülgette. Ott állt kővé dermedve, ahogy hallgatta az édes muzsikát.

— No ilyet még öregapám se hallott — morgott Ilonka felé, most legalább az egész határ tudni fogja, mikor itatod a jószágot.

És mikor megvolt a muzsikáló kút, Áron újra odaállt az apa elé:

— Vihetem-e most már Ilonkát haza ?

Jóna homlokán kidagadtak az erek, úgy ordított:

— Hova haza ? Elég legyen ebből ! Ki a te apád, anyád ? Hiszen csak amolyan jöttment falu árvája vagy ! Hun a házad ? Melyik kapun akarod bevinni a feleséged ? Most aztán lódulj, annyit mondok. A malomban ott vár a rengeteg munka. Még mindig itt vagy ?

Hallgatott Áron, nem szólt semmit, engedelmesen lódult a munkája után.

Alkonyatkor, mikor egymás mellett elmentek, Ilonka odasúgta:

— Ne törődj vele Áron: senkié se leszek, csak a tiéd !

Vasárnap megint hazament a falujába Áron.

— Jön-e már Ilonka ? — kérdezte a bíró falatozás közben.

— Nem jön — sóhajtott Áron. — Nem engedi az apja. Azt mondta, koldus vagyok, se apám, se anyám. Aki pedig árva is, meg koldús is, az maradjon csendben. Meg hogy se házam, de még egy kapufélfám sincs, nemhogy kapum, amin keresztül bevigyem Ilonkát.

— No várjon csak Jóna molnár ! — nevetett a bíró. — Hat hét múlva feleséged lesz Ilonka. Menj csak vissza, dolgozz tovább nyugodtan. Hat hét múl-

va értetek megyünk. Ne búsulj fiam! Most megmutatjuk Jóna Mártonnak, hogy kije is vagy te Kadicsfalvának!

Másnap a bíró összehívta a népet.

— Áronnak házra van szüksége, de olyan szépre, hogy a tibódi molnár szája távva maradjon, és olyan faragott kapura, amelyen nincs Erdélyben senkinek sem, mert asszonyt hoz a házhoz.

Lőrinc ács közbekiáltott:

— Én faragom meg a kapuját!

— Én téglát adok! — kiáltott a másik.

— Én a gerendát adom! — szólt a harmadik.

Mindenki adni akart és mindenki annyit adott, hogy abból hús kastélyt felépíthettek volna. Segített ott az egész falu. Minden kéz neki dolgozott, minden derék neki hajolt, mert nem felejtették el, hogy Áron nyolc éves korában tűzvészről mentette meg a falut. Ott sürgött-forgott fiatalja-öregje, aprajana-gyja. Építettek is neki akkora házat, hogy még a török szultán is elfért volna benne.

Lőrinc ács meg olyan szép kaput faragott, hogy a szomszéd faluból is csodájára jártak. Örült a szíve, aki ránézett.

Hat hét múlva hajnalban ünnepelőbe öltözött a falu népe. Rengeteg kocsi virágokkal, szalagokkal ékesítve indult el zsúfolva Tibód felé. Amerre mentek, minden kapu, minden ablak kinyílt az úton. Szólt a muzsika, szállt az ének. Áron elibük ment, felültették az első kocsira, hisz őt ünnepelték, az ő cselekedetét, akiért mentek, hogy hazahozzák, mint ifjú vőlegényt.

Megálltak a kocsik Tibódon Jónaék portája előtt.

Jóna Márton Ilonkával kiszaladt a kapu elé, mert már messziről hallatszottak a lovak csengői, a víg muzsikaszó. Elhülve látta Jóna, hogy az egész kocsisor ott áll meg házuk előtt. Áron leugrott a kocsiról s vidáman kiáltott Ilonka felé:

— Értünk jött a falu!

A kadicsfalvi bíró négy szálas vőfélyvel Jóna Márton elé állt:

— Jóna Márton uram, mi tibódiak népe, megkérjük Kiss Áron számára Ilonka leánya kezét.

Márton gazda kevélyen elnézett fejük felett.

— Nem látom maguk között Kiss Áron anyját, apját. Azokhoz volna néhány szavam.

Erre a falu valamennyi asszonya odakiáltott:

— Mi vagyunk az édesanyja!

S ráfelelték a férfiak:

— Mi meg Áron édesapja!

Jóna Márton kidobhatta volna Áron szüleit, de egy falut nem dobhatott ki, mert úgy állt ott a nép, mint a cövek. Hiszen ha nemet mond, ezek bizony szétszedik a házát.

— Elmehet Ilon! El — ha éppen Kiss Ároné akar lenni. De csak úgy, ahogy van. Egy szál ruhában. Az én ládám zárva marad!

— Nem baj! — kiabáltak vissza a kadicsiak.

Majd kinyitjuk mi a miénket! Ihol-e! Mennyasszonyi ládát is hoztunk magunkkal! — szólt a bíróné.

— Öltöztessünk-e fel Ilonka? — mert elhoztuk ám a menyasszonyi fátyladat is! — kiáltott Lőrinc ács felesége.

— Édesapám! — kérte halkán a leány — szeretem Áront, kérem, egyezzen már bele.

— Megmondtam! Ha akarsz, mehatsz, de csak így, ahogy vagy!

— Elvihetem a guzsalyom?

— Hát éppen azt elviheted!

Mit volt mit tenni Mártonnak — akár akarta, akár nem —, be kellett engedni a házba az asszonyokat a nagy tulipános ládával, ahol felöltöztették Ilonkát Székelyföld legszebb menyasszonyának.

Áron sem maradt hátrább, neki meg a legények hoztak hímzett hófehéret, inget, bokrétás kalapot.

Mérgesen fordult el az apa, mikor Ilonka újra elébeállt, hogy elbúcsúzzon tőle. És míg az apját ott az udvaron békíteni próbálta, legkedvesebb galambja csipkedni kezdte a vállán fátyolát, majd ott is maradt. De annak a mérges embernek beszélhetett, oda se neki. Áron várt egy darabig, aztán se szó, se beszéd, felkapta Ilonkát és felrakta az első kocsiára. Erre aztán felszedelőzködtek a kadicsiak is. Már mindenki fent ült a kocsikon, egyszerre csak a négy vőfély hirtelen meggondolta a dolgot, leugrottak a kocsiról, usgyi bé az udvarra, átnyalábolták a molnárt s az aztán hiába rugkapálódzott, őt is felrakták a kocsiba.

Jóna Mártont eleinte a düh majd szétvetette, de aztán addig ölelgették, simogatták nyakra-főre, itatták jóféle küküllőmenti borocskával, hogy mire beértek Kadicfalvára, úgy hozzáédesedett a násznéphez, mintha köztük született volna.

Lőrinc ács még aznap este nekilátott. Reggelre már megfaragva díszlett a kapu fölött a galambduc is. A kapu egyik oldalán Ilonka guzsalya ékeskedett.

Másnap megesküdték. Volt eszem-iszom, örömműnep, tánc kivilágos virradatig.

Ettől kezdve a kadicfalvi lányok folyton duruzsoltak vőlegényük fülébe.

— A mi házunkra is olyan kaput faragtass, mint amilyet Lőrinc ács faragott Kiss Áronnénak.

Igy terjedt el lassanként egész Erdélyben a székelykapu.

HULLÁMOK MÉLYÉN

*Szélkorbácsolta, frissen fodros tónak
táncoló tükrén kelő nap ragyog,
hullámos hátán egy magányos csónak,
s a tó mélyén: beléhullt csillagok.*

*A csillagmiriád ott lenn a mélyben
ujtüzű éjszakákról álmodik
tűnődve távolytíkvá messzeségen,
amíg fölötte siklik a ladik.*

*Úrrá lesz mindenem a józan nappal,
csörtetőn indul élni a világ,
álmodok, tündérek tovatűnnek halkkal,
s titoktalanná lesz a tünde táj.*

*Csak én tudom, hogy a hegyek ölében
pihenő tónak titkot sug az éj,
s amit a nappal ellopott, az égen
születni indulnak az új mesék.*

*Csak én tudom, hogy emberarcok mélyén
hajnalra vár a kelő gondolat,
s a tótükröknek leple alatt fény ég,
mesék álmodnak hullámok alatt,*

*s míg a habokat szél zilálja széjjel,
vijjogva bögnek józan nappalok,
halkan készül fölragyogni az éjjel,
s életre kelnek mind a csillagok.*

Agoston Imre

Anton Antweiler münsteri professzor tanulmányának, amelyet a paderborni filozófiai-teológiai akadémia folyóirata, a *Theologie und Glaube* tett közzé, mindenekelőtt a címe keltette fel figyelmemet: „A vallás feladata.” Nyomban utána a bevezető sorai: „Nem egészen ugyanaz megmondani, hogy micsoda egy dolog, vagy azt mondani meg, hogy mire szolgál. Mert azt, hogy mire használható, többnyire könnyebb megmondani, mint a mibenlétét meghatározni. Próbáljuk ki ezt a vallás esetében is.” Hogy ezzel kapcsolatban csak úgy hamarjában mi minden jutott eszembe, még a felvázolása is oldalakat tenne. Egyfelől a mi részünkről, a hívők részéről természetesen érzett és megszokott válaszok, amelyeket éppen a vallásnak Antweiler által nem vizsgált mivoltából meritünk, másfelől azok az értelmezések, amelyeket a marxista szemlélet ad a vallás történeti és társadalmi szerepének. Nem csoda így, hogy részben vitázó fejtegetéseket vártam, amelyeknek tagadhatatlanul meglett volna az időszerűségük, de ami következett, egészen újszerű vizsgálata annak, hogy miként vélekedjünk mi a vallás egyéni és közösségi hivatásáról.

*

Ha az ember moziba megy — írja *Antweiler* —, számít arra, hogy odaülhet, ahová a jegye szól. Ma már kényelmetlennek és méltatlannak érzünk, hogy egymást gázolva tülekedjünk a jobb helyekért, mint hajdanában volt szokás. Mindenkinnek megvan az előre biztosított helye a nézőtérben, s ha nem találják oda, útbaigazítanak a jegyszedők. Ha persze már többször megfordultunk ugyanabban a moziban, tudjuk, hogy hol szeretnénk ülni, s a jegyváltásnál gondolunk is erre. Az összes nézőknek egyképpen érdekük azonban, hogy lássanak, s ebben ne gátolják őket. Ha nagyon szükséges, ezt a „közérdeket” igyekeznek megvédeni azok, akik a rendért felelősek.

Amit a mozi így kicsiben példáz, arra kell törekednünk a nagy emberi közösségben is. Az ember társaslény, szívesen és ösztönösen tömörül össze. Ez teszi lehetővé a kultúrát, s alakítja ki az egyre jobb és humánusabb létfeltételeket. Az egyének ugyan-

is nem egyforma képességűek, már a korkülönbségek miatt sem azok. Ám az egyéni képességek is csak bizonyos határokig nyúlnak, s minél igényesebb valaki, annál inkább rá van utalva mások segítségére, aminek fejében ő maga is tartozik másoknak segítségére lenni. Közös érdekünk valamennyiünknek, hogy egymásra hangoljuk magunkat, s ne zavarjuk, hanem lehetőleg felkaroljuk egymást. Mindez pedig annál hatásosabbá válik, minél inkább az egészre vonatkoztatjuk magunkat, itéletben, gondolkodásban és cselekedetben. Ez a titka annak a belső egyensúlynak és kifelé megnyilatkozó nyugodtságnak is, amelyre annál nagyobb szükségünk van, minél mozgalmasabb, növekvőbb és emelkedőbb körülöttünk a civilizáció.

Tény azonban, hogy az egyén nem mindig fogadja el, s nem már eleve fogadja el közös érdeknek és ügynek a kölcsönös alkalmazkodást. Nem mindig és nem eleve látja be minden egyén, hogy az ő számára is vannak határok, amelyeknek tiszteletben kell tartania a túlsó oldalát, ha virulónak kívánja az innenső oldalát. Nem mindig és nem eleve hajlik arra az egyén, hogy a maga boldogságának és boldogulásának keresésében másokra is figyelemmel legyen és azoknak javán is munkálkodjék. Mi több: nem minden egyén képes arra, hogy akár a saját életét is mint egészet gondolja át, tehát a mából kiindulva a tegnapot és holnapot, a tegnapelőt és holnaputánt is mérlegelje. Minderről az embert kívülről kell felvilágosítani, kívülről kell elébe magatartási szabályokat állítani. S hogy a hívő ember irányában a legnagyobb tekintéllyel és a legmélyebb hatással éppen a vallás cselekszi ezt, aligha vonhatja bárki is kétségbe.

*

Nemcsak a bölcsélet, a vallás is azon van, hogy az ember iparkodjék önmagát megismerni. Szükséges ehhez, hogy megismerje maga körül a dolgokat és élőlényeket, az embertársakat is; de nem egyszerűen kíváncsiságból, hogy azután átsikoljon fölöttük, nem merőben hatalomvágyból, hogy uralkodjék rajtuk, még kevésbé csupán élvezetvágyból, hogy kiszívja őket, hanem, hogy abból, amit megtapasztal, felis-

merje, mi az ember önmagában, hol van a helye és mi a rendeltetése. Így fog rájönni arra, hogy ő, az egyén, önmagában nem szükségszerű, mert bár pótolhatatlan, de egyáltalán nem nélkülözhetetlen. Am ez, ha igazolja is az alkalmazkodást és a beilleszkedést, egyáltalán nem ok arra, hogy az egyén megbénuljon törekvéseiben és cselekvéseiben. Végére is élni annyi, mint elhatározni tudni, és ez azt jelenti, hogy merjünk akarni. Ez viszont magával hozza a felelősség vállalásának készségét is, mind embertársaink, mind Isten előtt.

Az a vallási tudat és érzés, amellyel mi, katolikusok, Isten felé tekintünk — mutat rá *Antweiler* —, leírható, magyarázható, csodálható, de kézzelfoghatóan nem bizonyítható. Még kevésbé bebeszélhető, vagy rákényszeríthető. Lényeges eleme azonban ennek a hitnek, hogy aki elfogadja, annak állítania kell, hogy az élet valami értelemteljes, felemelő, bámulatos dolog; együttjár vele, hogy ami Istenen kívül van, az is mind értékes, mert általa teremtődött és reá tekint vissza, tehát minden vonatkozásban vele van kapcsolatban. Következésképpen ellene mond ennek a hitnek minden kételkedés az életben, minden undor az élettől. Egyébként is *Antweiler* szerint az egyetlen hitelenség, amely valóban megérdemli ezt a nevet, a kételkedés az élet értelmében és az undor az élettől, mert mindkettőben lemondás rejlik egyáltalán a jónak lehetőségéről.

Az ilyen értelemben vett „abszolút hitelennel” — tehát nem a katolikus szempontból hitelennel — mitsem kezdhet a társadalom. Mert annak a hitnek föltétlenül meg kell lennie az emberben, hogy az élet nem korlátozható az egyénekre s hogy az egyén nem teheti magatartásának egyedüli mértékévé, vajon mi mozdítja elő vagy fenyegeti az ő saját jólétét. Nem elég tapasztalni, de meggyőződéssel hinnünk is kell, hogy az ember a többi emberrel egységet alkot, amely mindig csak mint egész virágozhat. Vannak feladatok, amelyeknek tekintetében világnézeti különbségek nélkül ugyanazt a „hitet” kell tanúsítani. Mindenkinél hinnie kell és aszerint cselekednie, hogy ő csak a többiekkel együtt boldogulhat; azon kell fáradoznia, hogy ami közös érték, megtalálja, felderítse és művelje. Mi

több — emeli ki *Antweiler* —, az egyének többé vagy kevésbé elkülöníteni is csak akkor szabad magát, ha ezzel nem az egész ellen cselekszik, vagy még helyesebben: ha ezzel többet tesz az egészért, mint ha a másokkal együttmaradna.

Már ez a hit is magával hozza az embernek erkölcsi lényévé válását. Nem maga a teljesítmény lesz a döntő, amelynek ellenében az ember jutalmat igényelhet, hanem az arra való beállítottság, hogy mit tekint az ember magára kötelezőnek és milyen indítóokokból cselekszik. Nem az lesz méltó hozzá, hogy önös vágyaitól sórdortassa magát, hanem, hogy a mindenkori adottságokon belül, amennyire csak módjában áll, az egyetemesen értékeset valósítsa meg. Hogy mi az „értékes”, azt az értelem ismeri fel, amely felelősnek érzi magát az összes többi emberi személyek előtt. Felelőséget érezni annyit jelent, mint tudatában lenni, hogy mikor jár el igazságosan és helyesen az ember a környezete és különösen embertársai irányában. S minél általánosabbá válik ez a felelősség-érzet és felelősség-tudat, annál emelkedettebb lesz az erkölcsösség, annál inkább nélkülözheti a társadalom a kényszert és a büntetést. S nem nehéz belátnunk, hogy ennek az erkölcsösségnek terén mennyire messze vagyunk ma még attól, amit elérhetünk s amit el is kell érünk.

Ebben a vonatkozásban is igazat adhatunk azoknak, akik azt állítják, mint *Teilhard de Chardin* is, hogy az ember ma még csak kezdetén áll annak, amivé fejlődhet. Ahogy a marxisták mondják: csupán „előtörténet” az, ami mögötte van. Am, hogy megfelelhessünk azoknak a várakozásoknak, amelyeket a jövő alakulásához fűzünk, rá kell ébrednünk a mind nagyobb támasszára, mélységre és egységre. Annál szükségesebb ez, mert körülöttünk minden állandóan változik. Különösen a két utolsó század óta bizonyoságot szerezhetünk arról, hogy az egyetlen maradandó törvény a változás; semmi sem nyugszik, minden mozgásban van, az atomtól kezdve az atomok és molekulák sokszereű kapcsolódásain, az egyszerű és a bonyolultabb felépítésű és működésű organizmusokon túl a csillagokig, csillagrendszerekig és a kozmoszig, mint egészig. Ezeknek a térbeli elrendeződéseknek települ fölébe az élő és a szellemi, s tudjuk, hogy

ebben sincs semmi állandó, kivéve az élónél az éhséget, amely ki akar elé-
gülni. A társadalmi élet is mindig diffe-
ferenciáltabb, komplikáltabb és spe-
cializáltabb, azért kell az egyének is
egyre tudatosabban élnie. Csupán egy
példa rá: ma nem andaloghatunk át
az úttesten, mint ötven évvel ezelőtt
a városokban is tehattük, hanem na-
gyon is ügyelnünk kell arra, hogy ne
veszélyeztessük sem magunkat, sem
embertársainkat.

A hívó ember mindezeknek a köve-
telményeknek vállalásához ösztönzést,
emberi feladatainak becületos végzé-
séhez erőt meríthet a vallásból. Ugyan-
akkor a helyes és kívánatos magatar-
tás mély és bensőséges megalapozásá-
hoz jut általa. Az egészre tekintése ab-
ban az Istenben kulminál, aki mint
végtelen személy túl van időn és té-
ren, de mindkettőnek legparányibb
részében is jelen van. Felelőssége Isten-
ig nyúlik föl, aki a viszony legfőbb
rendező elveként mind önmaga, mind
az emberek tekintetében a szeretetet
várja el. S amit *Antweiler* tisztán tár-
sadalmi szempontból is üdvös korrek-
tívumként emel ki: a vallásos ember
nem fogja sem az embert, sem a jó-
létet Istennel azonosítani.

Hogy az ember nem Isten, nem min-
denki számára magától értetődő vala-
mi — jelenti ki *Antweiler*, majd mind-
járt hozzáfűzi: „Nem a legrosszabbak
azok, akiknek nehezükre esik belát-
ni ezt, s nem a leggyöngébbek azok,
akik számára kemény megpró-
báltatás fel nem lázadni ellene.” Aki
azonban felismeri vagy elismeri, hogy
az ember nem képes önmagát megte-
remteni, a földnek az útját és a koz-
mosznak a fejlődését előírni, avagy
a lehúzózt és terheset az egyén életé-
ből eltávolítani, az meg van óva at-
tól, hogy akár felfuvalkodjék, akár
alábecsülje magát; ellenben végsőig
meg fogja tenni mindazt, ami a je-
lenben és a jövőben egyáltalán lehet-
séges, de a lehetségeseket is ember-
nek fogja tudni s nem mint istenit
kezelné. Ami pedig a jólétet illeti, sen-
ki sem vonja kétségbe, hogy a vizet
kényelmesebb a csapból eresztetni,
mint a kútból meríteni, vagy, hogy az
izzókörte kellemesebb, hatásosabb,
tisztább és olcsóbb, mint a fáklya és
a gyertya; mindenki kész arra, hogy
ami könnyebbés, necsak használja,

hanem előállításában is közremunkál-
jon. S bizonyos, hogy az ember itt is
még csak a kezdetén veszködik annak,
ami lehetséges. Mindez a technizáló-
dás azonban aligha adhatja meg ön-
magában az embernek azt a boldogsá-
got, amelyre áhítozik. A jólét megér-
demli, hogy becsüljük és törekedjünk
rá, de a hívó ember szemében mindig
csak az előbbrevívés eszköze marad-
hat a célhoz, ahhoz, hogy betöltsük
végső emberi rendeltetésünket, amelyet
a teremtettség ténye foglal magában:
útban lenni folyvást az Istenhez, aki-
nek szelleméből részesedni az ember
méltóságát teszi.

Mi meg vagyunk győződve a most
előadottaknak pozitív társadalmi je-
lentőségéről is. Mert minél öntudato-
sabbak lesznek az emberek az általá-
nos haladás láttán, annál inkább fenn-
áll a veszélye annak, hogy elkülönül-
nek egymástól, s minél magasabbra
hág a jólét, annál nagyobb mérték-
ben osztják meg és osztják fel a mun-
kát, annál több irányban képződnek
specialisták. Az öntudatosságból és a
szakszerűsödésből folyó veszélyek,
amelyek magának az embernek struk-
túrájában gyökereznek, csak akkor
győzhetők le, ha tekintetünket mindig
az egészen tartjuk. Ha mindenki fel-
ismeri, hogy munkája szükséges, de
nem a legszükségesebb, az a mun-
káját másokra kell beállítania, ha azt
akarja, hogy annak értelme és kö-
vetkezményei legyenek, ha senki sem
tartja a maga körét az egészen: ak-
kor már meglátta az egyoldalú élmény
és a rákos elburjánzás veszélyét, s ha
meglátta, akkor ki is tudja küszöböl-
ni azt.

A vallás — rögzíti meg *Antweiler* —
nem teológia, hanem egy „rendező
kép” (*Ordnungsbild*), amelyet átél az
ember. A teológia ezt a képet írja le,
s megkísérlé a leírás útján megérteni,
mikor is különösen fogalmakhoz és
alapelvekhez folyamodik. A vallás
meg akarja szüntetni az ember bi-
zonytalanságát, amikor rámutat: meny-
nyire értelemmel teljes az a hely, ame-
lyet az ember magáénak mondhat a
mindenségben. Aszerint, hogy milyen
mértékben látja és éli át valaki a vi-
lágot, lesz a vallása is tág és mély,
megvilágító és felelősségteljes, Isten-
élménye pedig tartós és bensőséges,
élevení és hatásos.

A vallás helyet utal ki az egyénnek, s ez a mozzanat az, ami „összeköti” a mozival, ha szabad megköszönhetünk ezt a hasonlatot — tér vissza kiindulására Antweiler. Ugyanakkor azonban figyelembe kell vennünk azt is, ami a kettőt megkülönbözteti.

Hogy valaki a mozit látogatja-e vagy sem, szabad elhatározásán múlik. S amellet a legtöbb esetben nincs szó arról, hogy csak egy bizonyos mozi mellett vagy ellene dönthet. A vallásnál nem így van. Az ember csak abban a tekintetben foglalhat állást, hogy egyetért-e vele vagy sem. Ha igen, akkor már adva van, hogy miként vélekedjék az ember eredetéről és létéről, a világ értékéről és értelméről, ami természetszerűen ki fog hatni egész gondolkodására és magatartására. Ellentétben a mozival, azt nem mi határozzuk el, hogy mikor lépünk be az életbe. Mindaz, ami az „időhöz” kötött, az emberen kívüli valóság, és csak az függ tőlünk, hogy mennyiben kívánjuk és vagyunk képesek alakítani ezt a valóságot. Ez különben, mint már szó volt róla, az élet lényege is, mert csupán „nézni” — nem élet.

Aki moziba megy, körülbelül tudja, mire számíthat és mennyi ideig fog ott maradni. Az életről azonban sem azt nem tudjuk, hogy mit hoz majd nekünk, sem azt, hogy mennyi ideig működhetünk közre sorsunk szövögetésén. Életünknek bizonyos feltételek keretében magunk szabhatjuk meg tartalmát, de sohasem teljesen a tetszésünk szerint. Már annak felmérése, hogy mik számunkra a feltételek és ezek mennyiben hatnak ki ránk, megkülönbözteti egymástól az embereket: félnenek és nagyvonalúak, rövidlélegzetűek és messziretekintők, keményen hozzáállók és csüggetegen eltűnők.

A moziban az ember néz és engedi, hogy amíg jólesik neki, a látottak magukkal sodorják. A vallás irányában, ha egyszer elfogadtuk, nem lehet ilyen fenntartásos és kötelezettség nélkül viselkednünk. A vallás megköveteli,

hogy az ember beleadja magát az életbe, hogy „nyitott” legyen mindannak számára, amit maga előtt talál, merje azt magához vonni, de mégse veszítse el a végső célt és a hozzá vezető utat.

A mozi látogatóit egyformán eligazítják, csak különböző helyekre. Az életben is így van. Mindenki más és mindenki a maga helyéről és a maga szemével nézi a világot. Mindenkinek más a feladata és más a hatóköre. Am itt is tartozik mindenki megegyezni és kiegyezni a többiekkel, akár hallgatólag, akár kifejezetten.

A moziban van valaki, aki eligazít minket és akihez mi alkalmazkodunk. Az életben, a vallásban is előlép valaki, aki eligazít és akihez alkalmazkodik az ember. De ez csupán a nekiindulás. Csak amikor már maga képes és akarja beilleszteni, belerendezni magát, akkor kezd igazában élni és vallásos lenni az ember. Csak akkor találkozunk a titokkal, amely az emberekből, a világban, az Istenben el van rejtve. Csak akkor lesz fontos és hatásos hinni, hogy van a világnak, az embernek és önmagunknak értelme, értéke és célja. És csak ilyenkor mutatkozik meg igazában a vallás mint rendező struktúra. Azt azonban, hogy most már ennek megfelelő helyes magatartást is tanúsítsunk, mások csak külsőlegesen kényszeríthetik reánk; dönteni róla csak mi magunk tudunk, abban a benső térben, amelyet lelkiismeretnek nevezünk, abban a találkozásban, amelybe Istennel kerülünk. Ez a találkozás lényegében mindig ugyanaz, de miként a helyzeti adottságok is, mindenkor más — ahogyan a napfelkelte is minden reggel más.

Végeredményben tehát a vallás arra készíti az embert — fejezi be Antweiler —, hogy magát és a világot mint egészet élje át és ezt az egészet odarendelje a titokra, amelyet kikutatni sohasem lesz képes. Odarendelje Istenre, aki az embert megvilágosítja, de maga hozzáférhetetlen fénybe burkolózik. S ez egyben a vallás legsajátosabb feladata is.

A KIS ÚT

Társaságunkban parázs vita keletkezett minap a szórakozás kérdéséről. Annyira szélsőséges vélemények hangzottak el a lelkiéletre és általában a tökéletesség felé törekvő emberek, hogy úgy mondtam „szórakozási jogáról”, míg végül semmilyen egységesnek mondható véleményre nem jutottunk. Abban megegyeztek a vélemények, hogy a fiatalságnak szüksége van szórakozásra, de a középkorú, meglett emberek mulatság utáni vágyát nemcsak elítélték többen, de még olyan is akadt, aki magát a gondolatot is botránkoztatónak találta. Ezek szerint a deres fejű kor egyetlen kötelessége mind jobban az ember végcélja felé fordulni, engesztelni és „megtagadni a világias vágyakat”. Szerintem és még mások szerint is a szentpáli idézet nem bizonyít a túlzók igaza mellett, szórakozásra minden korban szüksége van az embernek. Kérném ebben a kérdésben néhány szavas eligazítást.

Mindennek megvan a maga ideje — írja az ószövetségi bölcs —, a pihe-nésnek és a szórakozásnak is. Maga az egyház is, szinte azt mondhatnók, külön liturgikus időt szán a mulatság idejéül, amikor nemcsak túri a farsanggal, hanem igen sok országban egyenesen a plébániai és egyesületi kereteket használja fel arra, hogy megfelelő szórakozási lehetőségről gondoskodjék. Vízkereszt utáni második vasárnapon olvastatja a kánai menyegzőről szóló történetet, Jézus első csodáját, amikor az emberek kedvéért a vizet borrá változtatta, pedig, mint a szentírás megjegyzi, „minden ember először a jó bort teszi fel az asztalra, és mikor már megittasodtak, akkor az alábbvalót. Te pedig a jó bort idáig tartogattad”. Ezekből a szavakból kivehető, hogy a hangulat eléggé „emelkedett” lehetett, legalább is a menyegzős társaság egyrészével. Krisztus Urunk isteni méltóságával nem tartotta összeegyeztethetetlennek, hogy a keményen dolgozó és kemény sorsú emberek oly ritka mulatozását akár csoda árán is előmozdítsa. Ugyanennek a vasárnapnak szent olvasmányában a rómaiakhoz írt levélben olvasuk: „Legyetek a reményben vidámak, a szenvedésben béketűrők, a szentek szükségeiben résztvevők, vendégszeretők... örvendjete az örvendezőkkel...” Olyan szavak ezek, amelyek határozottan körvonalazzák a barátságos, vendégszerető, örvendezni is tudó emberséges ember krisztusi lelkületét.

A túlzóknak tehát semmiképpen sincs igazuk. A szentpáli idézet különben is így hangzik: „megtagadva az istentelenséget és a világias vágyakat, józanul, igazán és ájtatosan éljünk e világban”. A világias vágyak tehát ebben a fogalmazásban szorosan kap-

csolódnak az istentelenséghez, a nem józan életfelfogáshoz, a hazugsághoz és a természetfeletti iránti érzéketlenséghez. Vagyis mindég félrevezető — és ezért nem szabad — a szentírás összefüggéséből kikapott néhány szóval érvelni.

A mulatság vagy szórakozás kérdésében sokakat zavar az az alapvető és eléggé el nem ítéhető felfogás, amit a gyermekek így fejeznek ki: „Miért van az, hogy jónak lenni olyan rossz, és rossznak lenni olyan jó?” Ez a gyermekes — és nem gyermeked — felfogás sok embert az egész életen keresztül végigkísér. Az ilyen ember azután sokszor a kegyelmi élettől is elhidegül, mert azt szükségképpen keménynek, hidegnek, savanyúnak, terhesnek s valamiképpen embertelennek tartja. „Az én igám könnyű és az én terhem édes” — előtte ismeretlen.

Körülbelül mindenki ismeri Szent János apostol legendabeli esetét — megtörtént, nem történt, nem tudom, de választ ad az ilyen savanyú szenteknek —, amikor is valaki megbotránkozott, mert Szent János evangélistát felkeresve, az apostolt kedvenc solymával játszadozva találta. A botránkozó nem tartotta Krisztus apostolához és a Jelenések nagy látnokához méltónak az ilyen gyermekes időtöltést. Szent János kérdéssel felelt: „Az ijjadat mindég megfeszítve tartod-e?” „Nem, — hangzott a válasz —, hiszen akkor hamarosan tönkremenne.” „Magadnak válaszoltál”, — fejeződik be a történet, és a tanulság: a szükséges szórakozás és kegyelmi élet közötti ellentétkeresés mesterséges, ez a kettő nem ellenkezik szükségképpen.

Engedjünk szót mindemlelt a komoly ellenvetéseknek is. Főleg annak az érvelésnek, hogy bár elvben a szó-

rakozás és lelki élet nem ellentétesek, amapság is vannak szórakozások, amelyek legalább is bocsánatos bűn nélkül résztvenni nem lehet. Még egy-egy ártalmatlannak látszó kabaréjátékban is akad annyi kétértelműség, ami joggal bánthatja az érzékeny lelkiismeretet. Egyre gyakoribb az olyan táncmulatság, ahol az érzéki beállítottság nyilvánvaló, nem is beszélve némely „házibulik” eléggé el nem ítéhető hangulatáról. Sok szórakozás valóban legalább is a léhaság felé visz, szétszór és bűnalkalmakat nyújt.

Minderre csak azt válaszolhatjuk, hogy vannak más szórakozások is, és ahelyett, hogy rátérnénk a közhelyekre a „nemes”, „komoly”, „felemelő” szórakozások taglalására és ajánlására, mert hiszen ezt valamennyien tudjuk, a fentiek ellenére is újra a kérdés lényegére térünk vissza: szabad-e résztvenni és kikapcsolódva jól nevetni olyan mulatságokon, ahová elkerülhetetlenül becsúsznak kisebb pikantériák vagy kőnyved cinizmusok? Arról ugyanis jőzanul nem vitatkozhatunk, hogy komoly irodalmi művek olvasása, egy-egy opera, színdarab vagy művészi film megnézése nemcsak szabad, de művelt emberre bizonyos szempontból kötelező is, amennyiben erre módja van.

A „könnyű szórakozás” kérdésében persze általános elvet nehéz adni, az ismert és tudott erkölcsi elvek amúgy is eligazítanak. De a túlzott aggodalmaskodás és prüdség nem jó jel. Nem egészséges az, akit a legkisebb széltől is óvni kell, de lélekben sem egészséges, aki a legkisebb apróságon is fennakad, s olyasmiket is észrevesz, ami mellett egészséges lelkű ember megjegyzés nélkül halad el. Kedvelt vizsgálókérdés a mindenen szörnyülködő és botránkozó vénkisasszonykodás. Ez lehet megbocsátható emberi gyarlóság, de semmiképpen sem szabad vallásos mezbe öltöztetni.

Van a kérdésnek egy harmadik oldala is. Vannak, akik különleges hivatásnak engedelmeskedve, engesztelésből, a megsértett isteni szeretet jóvátételének vágyából, lemondanak a megengedettről is, így a jogos szórakozásról vagy mulatságról. Ezek azonban már különleges úton járnak, kü-

lön kegyelem képesíti őket erre, nemcsak a saját akaratuk. Az ilyen nagy önmegtágadókra azonban mindég jellemző, hogy a szigorúságot csak önmaguk felé tartják kötelezőnek, mások felé szelídek, megértőek és eszük ágába sem jut, hogy életformájukat mindenkitől megköveteljék. Azt is könnyű megismerni, hogy valaki valóban Isten különleges kegyelmére, vagy a saját feltűnni vágyó gőgös természetére hallgat-e. Az első esetben szigorú életéhez feltétlen megkapja a „vidámság lelkét”. A jókedvű adakozót szereti az Isten. A másik esetben az átlagon felüli önmegtágadás szomorúvá és házsártossá tesz. Ismeretes a keserýesen humoros történet a tökéletességre törekvő családapáról, aki hetenként egy napon át önmegtágadásból nem dohányzik, s ettől a naptól az egész család reszket, megállni sem lehet előtte, mert „önmegtágad” és pokrócgorombasággal egyensúlyozza túlfeszítettségét.

Az erő megfeszítésének és feloldásának ritmusát természetünkkel együtt kaptuk és ezen többé-kevésbé nem is tudunk változtatni. Vannak emberek, akik többet bírnak, mások kevesebbet. Liseuxi Szent Teréz tanításához az is hozzátartozik, hogy egyszerű alázattal fogadjuk el természetünk gyengeségeit és azt, hogy teremttségünk talán kevesebb tökéletességre képesít, mint másokat.

Amíg a farsang tart és módunk van, szórakozzunk jól. S talán éppen ez lesz előmozdítója annak, hogy amikor Hamvazószerdával megkezdődik a húsvéti előkészület szent ideje, komoly magunkbaszállással törekszünk igaz bűnbánatra.

Mindennek megvan a maga ideje — semmiben sem tükröződik ez olyan tökéletesen, mint az egyházi évben. Az emberi élet természetes ritmusa megköveteli, hogy a vidámság és komolyság, elmélyedés és emelkedettség, sírás és ujjongás kövessék egymást. A krisztusi ember komolyan veszi az életet, de nem komoran; a szórakozást sem mellőzi, de nem nézi azt az élet egyetlen céljának, csupán eszköznek, hogy felfrissült lélekkel annál jobban tudja szolgálni az igazi célt.

Eglis István

NAPLÓ

A II. Vatikáni Zsinat. Az elmúlt év karácsonyán a római patriarkális bazilikákban felolvasták a *Humanae Salutis* kezdetű bullát, amelyben XXIII. János pápa bejelenti, hogy 1962 folyamán egybehívja a XXI. egyetemes zsinatot. Ennek székhelye a Vatikánváros lesz, ezért össze kell hívni egyetemes zsinatra az egyház főpásztorait, akik Isten sugallatára munkálják majd az egyház megújítását és megszilárdítását.

Tragikus töresre mutat rá a modern világban: egyrészt az anyagi haladás fokozódása, másrészt a lelki értékek gyengülése jelentkezik az erkölcsi élet síkján. A modern élvezethajhászás, a hedonizmus — jelenti ki a pápa — vézes következményekkel járhat, ezért össze kell hívni egyetemes zsinatra az egyház főpásztorait, akik Isten sugallatára munkálják majd az egyház megújítását és megszilárdítását.

A zsinat előkészítésében véleményt kértek eddig 2800 püspöktől, rendfőnöktől és a teológiai főiskoláktól; 2150-től érkeztek válaszok a kérdőívekre. 1960 júniusában már befejezte működését az előzetes előkészítő bizottság (*antipraeparatoria commissio*), ezután megalapították a szoros értelemben vett előkészítő bizottságot (*praeparatoria commissio*). Ennek az előkészítő bizottságnak van egy központi bizottsága, amely az egész művet szervezi. Részbizottságok, amelyeknek egyenként 30–40 tagja és tanácsosa van, készítik elő a részletkérdések tárgyalását. Ezek a bizottságok a következők: a szent teológia, a papság és a hívők fegyelmeréről szóló, a szerzetesek ügyeit tárgyaló, a szentségek fegyelmét, a szent liturgiák, a szemináriumok és teológiai intézetek ügyét tárgyaló, a keleti egyházzal foglalkozó, a hithirdetés ügyeit tárgyaló, végül a laikusok apostolságát tárgyaló bizottságok. E bizottságok mellett párhuzamosan működik még egy titkárság, a sajtó tájékoztatására, és egy másik, amely a keresztyének egységének tárgyával foglalkozik.

Az egyetemes zsinat nem olyan, mint valamilyen nemzetgyűlés, vagy parlament. A résztvevők az ordináriusok, azaz a megyéspüspökök és egyéb főpásztorok, és azok, akiket a pápa még meghív. Nem „küldöttek” tehát, nem képviselők, akik választóiknak bizalmából jelennek meg, mert hatalmukat nem a hívők közösségétől — alulról —, hanem „felülről” kapják. Olyan értelemben képviselők csupán, hogy az apostoli hitletétemény mellett tanúskodnak, amelyet az apostoli hagyomány alapján a hívők vallanak. A zsinat lelke a pápa, a IX. század óta összehívója is. Bár az első egyetemes zsinatokat a császarak hívták egybe, azokon is a pápa legátusai elnököltek és amit nem hagytak jóvá, azt nem is tekintették utána zsinati határozatnak. IX. Pius pápa a Vatikáni Zsinatnak (1870) nagyon szoros, a legapróbb részletekre menő ügyrendet adott, ezt azonban sok püspök kifogásolásra elejtették. A II. Vatikáni Zsinat előkészítésében, amint már említettük, szerves intenzitással vesznek részt a világ főpásztorai. A bizottságok szakértői munkaközösségek, amelyek csak proposíciókat tesznek, és ahhoz a tudományos megokolást mellékelik.

A *leendő zsinat anyagáról* a világsajtó tájékoztatása nyomán rendelkezünk már bizonyos értesülésekkel.

1. A zsinat feladata az lesz, hogy serkentésül további mozgató erőt adjon a katolikus hitnek és erkölcsnek, és új egyházi szabályzatot dolgozzon ki. Az Egyházi Törvénykönyv kiegészítése, talán bizonyos mértékben újjáalkotása is anyaga lesz a zsinatnak, különösen olyan téren, ahol 1917-ben, midőn azt kiadták, nem volt még mód intézkedni. Így például az Actio Catholica vonatkozó alaprendelkezés lesz benne, a laikusok egyházi jogi helyzetét is összeállítja újabb kánonokban a zsinat.

2. Bizonyos, hogy a római misekönyv és breviárium reformja is előkészületben van. A már megjelent Rubrikák Új Kódexe szellemében a liturgikus reform teljes végrehajtása és befejezése szintén a zsinat elé kerül.

3. A katolikus tanítás bizonyos pontjai szintén tárgyalásra és kifejtésre kerülnek. Nagyon valószínű, hogy az egyházzal és az epizkopátusról szóló tanítás kiegészítésére is sor kerül, mert ez egyetemesen fontosnak látszik sokak szemében. Az I. Vatikáni Zsinat körülményei hozták ugyanis magukkal, hogy a zsinat hirtelen elnapolása miatt az 50 kidolgozandó fejezetből csak egyet dolgoztak

ki: a pápa csalatkozhatatlanságáról szólót. Már 1932-ben megírta erről a tényről *Carton de Wiart* francia püspök a következőket: „Bizonyos, hogy a pápa csalatkozhatatlanságának definíciója a teológusok figyelmét elterelte és árnyékban hagyta az apostolok és a püspökök tanítói hatalmát. Ha a Vatikáni Zsinat munkáját folytathatta volna és még a püspökök teljhatalmával is foglalkozhatott volna, akkor ez a hiány nem állana fenn.” *Yves Congar*, a jeles francia teológus, úgy véli, hogy XXIII. János pápa éppen ezen a ponton akarja a tanítást tökéletesebbé tenni. Véleménye szerint mind a teológiai kijelentésben, mind a gyakorlatban a püspökök funkcióját a pápa funkciójának megfelelően és annak kiegészítésére meg akarja erősíteni. A ma egyházának nemcsak centralisztikus szervezet kell, hanem olyan rend is, amely számol a világ távlati adottságaival.

4. Az *unió kérdése* is a pápa szívügye, aki az említett bullában a következőket mondja: „Oly pillanatban, midőn nemes és egyre fokozódó erők azt a célt szolgálják, hogy az összes keresztények látható egységét helyreállítsák, ami megfelel az isteni Megváltó szándékának: nagyon természetes, hogy az eljövendő zsinat foglalkozik majd a tanítás világhosszágának s a kölcsönös szeretetnek premisszáival, ami még elevenebbé teszi az elválasztott testvérekben az egységbe történő óhajtott visszatérés vágyát.”

5. Biztosra vehető, hogy a *világbéke gondolatával* is foglalkozik majd a zsinat. Már 1959-ben kijelentette a pápa, hogy a hitbeli egység és az evangélium tanainak gyakorlati megvalósítása az egész világnak bizalmát, jólétét és békét adhatja. Lehetséges, hogy az atomfegyverek felhasználásáról is történik nyilatkozat, ilyen állásfoglalás a világ békéje számára nagy jelentőségű volna és megszabadítaná az embereket a félelemtől — véli *Yves Congar*.

Ezzel magától megoldódik a zsinat *szükséges, vagy felesleges voltának kérdése* is. Mikor az I. Vatikáni Zsinaton a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját kimondották, sokak szemében kétségessé vált az egyetemes zsinatok értelme. Akadtak teológusok, akik úgy vélték, hogy többé már nem is lesz egyetemes zsinat, mert az már feleslegessé vált. Ez azonban mindig kisebbségi vélemény volt s a II. Vatikáni Zsinat meghirdetése után világosan kiderült e nézetnek tarthatatlan volta. Az egyetemes zsinat nem felesleges, mert a sokak együttműködése alapján létrejött döntés a szempontoknak és tapasztalatoknak nagyobb gazdagságát foglalja magában, mint az egyesnek döntése. Így például Nagy Szent Leó pápai döntése a monofizitizmusról, amelyet a kalcedoni egyetemes zsinat elfogadott, tagadhatatlanul tévedhetetlen döntés, precíz és világos. Mégis a zsinat által történt végleges megszövegezése az egész dogmatikának egyik legszebb definíciója, sokkal tágabb és világosabb, mint a pápa szóvegezése, mondja helyesen *Yves Congar*. Ugyanígy a Tridenti Zsinat nagyszerű szövegei, amelyek különféle felfogású teológusok végső megformulásai, oly tisztaságot és bőséget mutatnak fel, amilyent egyes ember aligha érhetett volna el.

Igaz, hogy az utóbbi száz év két pápai dogmatikus kihirdetése (Mária Szepölőten Fogantatása 1854-ben és mennybevétele 1950-ben), egyedül a pápának volt az aktusa. Nem szabad azonban feledni, hogy azok az egész világ püspöki karának, valamint számos teológusának közbejöttével jöttek létre, sok kötetet kitevő írásbeli munkával, úgy, hogy a közreműködés haszna kétségtelenül megállapítható ezekben is.

Az egyetemes zsinat azután már csak azért sem felesleges, mert ezekkel a gyűlekezetekkel a Szentlélek különleges együttműködése jár. Ebben a tudatban nyilatkozott a jeruzsálemi zsinat: „A Szentlélek és mi magunk is így tartottuk helyesnek” (Ap. Csel. 15, 28), amit minden egyetemes zsinat mindig magáévá tett. Ezenkívül az egyetemes zsinat ünnepélyessége az egyház egységének külső jele és mintegy reprezentálása is. Ez nem sztatikus, hanem dinamikus módon történik, ezért hatásukban az egyetemes zsinatok legtöbbször nagyon jelentékenyek voltak. Elég, ha a viszontagságos történetű Tridenti Zsinatra gondolunk. Sokszor akadozott, megszakították, 18 esztendőn át elhúzódtott és néha csak húsz püspök látogatta: végeredményben mégis négy évszázadra kisugárzó hatással változtatta meg és reformálta az egyház életét, és újjászülte a katolicizmust. Ezt várjuk a leendő II. Vatikáni Zsinattól mindnyájan. (*Radó Polikárp*)

JOSEPHUS FLAVIUS KRISZTUS-SZÖVEGE. A keresztény szentírástudomány, hitvédelem és történetírás kezdetből fogva különös figyelmet szentelt azoknak a kereszténység szent könyvein — mint történeti forrásokon — *kivül álló korai feljegyzéseknek*, amelyek Krisztus személyének és a keletkező kereszténységnek történeti létre vonatkoztak. Ez az érdeklődés megnőtt jelentőségében azóta, hogy a hívő táboron kívüli irodalmi, történeti, világnézeti vagy társadalomtudományi kritika a keresztény felfogástól eltérő értelmezéssel Krisztustól és a kereszténységtől minden természetfölötti vonást elvitatva, fellépésükben a mítoszképződés útján haladó kortörténeti, kultúrfokozati és társadalomfejlődési jelenségnél többet elismerni nem hajlandó. Nem keresztény oldalról két irányból kereshetünk korabeli feljegyzéseket: Krisztus személyének és működésének eredetközösségéből, a *palesztinai zsidóságnál*; másrészt — a fennálló államkapcsolat és eszmetérjedés természetes iránya miatt — a *Római Birodalomból*.

Ez utóbbinak írói közül a következőknél találunk vagy Krisztusra vagy a kereszténységre vagy mindkettőre feljegyzéseket. *Gaius Tr. Suetonius* (élt Kr. u. 65—135). Hadrianus császár udvari történésze, értékes császári életrajzában a *Vita Claudii*-ben azt írja, hogy ez a császár „a Chrestostól okozott állandó zavargások miatt a zsidókat Rómából kiűzte” (*Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit*. — *Kirch: Enchirid. font. hist. eccl. ant.* 28). A kutatók nagyobb része itt Chrestost Krisztusnak értelmezi, egy kisebb csoport pedig egy ilyen nevű keresztény tanítónak; ez Krisztus személyiségének történeti valósága szempontjából nem jelentős; az első esetben közvetlen, a másodikban közvetett hivatkozás van Krisztusra, illetve művére. Jelentős ez a nyilatkozat, hiszen Krisztus felfezésétől számított 10—15 év utáni, tehát igen korai eseményről van szó. Egy másik művében, *Nero* életrajzában így emlékezik meg a keresztényekről: „A kínzásokkal sújtott keresztények, az embereknek ez az új és ártó babonájú nemzetsége” (*Kirch* 28—29).

Cornelius Tacitus, államférfi és történetíró (élt 54—117). *Annales*-ében Nero történeténél elmondja, hogy a félőrült császár Róma felgyújtásának vádját a keresztényekre fogva kegyetlen üldözésükbe kezdett; aztán magát Krisztust is említi (*Auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus* — *Kirch* 25).

C. Plinius S. Minor, Bithynia kormányzója (élt 62—113), a keresztényeket Traianus császárnak feljelentő levelében végig a keresztények szektájával foglalkozik, miközben Krisztust Istenüknek mondja. („Legfőbb bűnöknek vagy tévedésüknek azt mondják, hogy kora reggel össze szokat gyülekezni s Krisztusnak mintegy istenüknek éneket mondanak s magukat esküvel kötelezik nem valami rosszra, hanem, hogy lopásokat, rablásokat, házasságtöréseket el ne kövessenek, a hittől el ne szakadjanak s törvény elé idézve meg ne tagadják azt!” — *Kirch* 23.)

Hadrianus császár (uralkodott 117—138) *Minucius Fundanus* kisázsiai konzulhoz intézett leiratában rendelkezéseket ad a keresztények elleni eljárás-hoz. Majd egy másik írásában, *Servianus* konzulhoz, az egyiptomi keresztényeket — nyilván téves értesülés alapján — *Serapis* követőinek tartja s említést tesz Krisztus püspökeiről (*qui se Christi episcopus dicunt*; *Kirch* 27.) *Macrobius* „*Saturnalia*” című munkájában megemlékezik a betlehemi gyermekvilkosságról, de sem Krisztusról, sem az öldöklés okáról nem szól (*Szörényi: Ujszöv. bev.* II. 132).

A korabeli zsidó források közé tartozék a *Talmud*, melynek tanúsága jelentős lehetne, hiszen alapvetése éppen Krisztus korára esik; ekkor virágoztak a híres Rabbi Hillél és Sammaj írásmagyarázó és hagyománygyűjtő iskolái. Azonban sem az ősi (*Mischna*), sem a későbbi (*Midras, Toszefta*) Talmud-rezsekben nincs a Krisztus működését követő közvetlen időről szóló feljegyzés. Mert a vele szembenálló farizeus rabbinista irodalom hallgatással próbálta Krisztus ügyét eljellemlenteni (*damnatio memoriae*). Később, midőn a kereszténység terjedése miatt elkerülhetetlen volt a Krisztus személyével való foglalkozás, a feljegyzések késői eredete, polemikus és irányzatos jellege minden történeti értékétől megfosztotta azokat (*J. Klausner: Jesus von Nazareth*, 18). Az ellenbizonyítás irányzékaik mégis bizonyítékaivá váltak Jézus történeti létének, rendkívüli tetteinek és az írástudókkal való szembehelyezkedéseinek,

miért is „felakasztatott” (= keresztrefeszítettet; Huber: *Zsidóság és kereszténység* I. 214).

Sokkal jelentősebb *Josephus Flavius* zsidó történetíró tanúsága. Előkelő papi családból született Jeruzsálemben (élt 37—100 utánig), kitűnő kiképzésben részesült, hallgatta a farizeusokat, szadduceusokat, esszéneket, aztán 19 éves korában végleg a farizeusok irányához csatlakozott; 26—27 éves korában ment először Rómába, ahol mint előkelő és tanult férfiút Nero külön kihallgatáson fogadta. Visszatérvén hazájába a zsidó-római háborúban a galileai hadseregben parancsnok volt, római fogságba esett, de mikor Vespasianus hadvezérnek megjövendölte császári jövőjét s őt a zsidóság megváltójának titulálta, ez nagy-lelkűen szabadsággal, római polgárjoggal (ettől kezdve viseli a Flavius nevet) és évjáradékkal ajándékozta meg. A zsidó nép ezért őt renegátnak minősítette, írásait nem olvasta. Pedig művei a zsidóság történetének legfőbb forrása. A két legjelentősebb: *A zsidó háború* (*De bello judaico* I—VII); és a *Zsidó régiségek* (*Antiquitates Judaicae*, a zsidó nép története az ősidóktól Kr. u. 66-ig). A keresztény egyházatyák — ellentétben a régi zsidókkal — *Josephus* műveit nagy előszeretettel olvasták s azokat az ószövetség magyarázataihoz felhasználták. Szent Jeromos egyenesen a „görög Livius”-nak nevezi őt.

Mint a szigorú farizeus szektához tartozó hitvalló zsidó, Jézusban nem látott mást, mint egy káros zsidóellenes irány kellemetlen alapítóját, s Krisztusnak és a kereszténységnek akkor még fel nem ismerhető jelentősége miatt, lehetőleg mellőzi őket. Három helyen azonban így is szóba jönnek. Az egyikben megemlékezik *Keresztelő Jánosról*, akit nagy és igaz embernek, prófétának nevez s akiről elmondja, hogy Herodes Antipas fogságba vetette és lefejeztette (*Antiq.* XVIII. 116—119). Bár itt kifejezetten nincs szó Krisztusról, kétségtelen, hogy *Keresztelő János* emléke és jelentősége Krisztushoz kapcsolódó jellege miatt nyert tartós maradandóságot. Másik helyen szól *Jakabról*, „Jézusnak, kit Krisztusnak neveznek” testvéréről, előadván, miként ölette meg őt az ifjabb Annás főpap (*Antiq.* XX. 200). E két hely hitelességét számbavehető szövegkritikusok nem vitatják.

A sokat vitatott *harmadik hely* szövege ez: „Ezekben az időkben élt Jézus, egy bölcs ember, ha ugyan szabad őt embernek nevezni: mert rendkívüli tetteket művelt és az igazságot örömmel fogadó emberek tanítója volt. Sok zsidót és sok görögöt magához vonzott. Ő volt a Krisztus. És amikor legfőbb embereink feljelentésére Pilátus keresztalállal büntette, nem hagyta el azok, akik kezdettől fogva szerették őt. Ő ugyanis megjelent nekik három nappal később újra élve, amint ezt és sok ezer más dolgot megjövendöltek róla az isteni próféták. És a mai napig nem tűnt el azoknak az embereknek tömege, akiket ő róla keresztényeknek neveznek” (*Antiq.* XVIII. 63—64; *Kirch*, 7).

Ez a Flavius-szöveg („testimonium Flavianum”) sok bírálatra adott okot ama ellentét miatt, amely a szöveg sokatmondása és a szerző közismert farizeusi hiteli felfogása között van. A kereszténység eredetének nem hívó értelmezésű magyarázói csaknem valamennyien elvetik, későbbi keresztény betoldásnak minősítik azt. De például olyan éles kritikai elme, mint századunk elején a protestáns *Harnack*, vagy a harmincas években a jeruzsálemi héber egyetem hívó zsidó professzora, *Joseph Klausner* is, a szöveg hitelessége mellett nyilatkoztak. Ez utóbbi csak a Jézusra, mint Messiásra vonatkozó néhány szót mondja betoldásnak, de a Krisztus rendkívüli tetteire utaló kifejezéseket elfogadja, miután szépen dokumentálja, hogy a Talmud és vele az akkori zsidóság az első két században Krisztus sodáit elismerte, csupán azokat varázslatból eredeztetete. A vitás hely hitelességét *Josephus* másik két keresztény vonatkozású szövegének érdekes stíluselemzésével igazolja (pag. 68—75), s az eredményt így összegezi: „Nem sokat tudunk meg ugyan Jézusról a két szövegből. Merítjük mégis belőle Jézus létének, tetteinek és tanításának megerősítését, valamint szokatlan halálát, a Pilátus által elrendelt megfeszítést” (75).

A *katolikus teológusok* tábora megoszlik. A többség a szövegrészt nem fogadja el hitelesnek. Ezért az újabb apologetikai művek, a fennforgó bizonytalanság említésével, a hely bizonyító erejéről lemondanak.

A *marxista* tudományos álláspontot legfrissebben a szovjet *J. A. Lençman* fejti ki *A kereszténység eredete* című és 1960-ban magyarra is lefordított művében. A Flavius-szöveget keresztény hamisításnak tartja (55. o.) s annak meg-

történetét a III. század második, vagy a IV. század elejére teszi, mert az Egyháztörténetét 320 táján író Eusebius már az általunk ismert szöveget idézi, viszont Origenes 240 körül még szemrehányást tesz J. Flaviusnak, hogy nem ismeri el Jézus Messiás-voltát (Lencman 56). Az Origenes-féle szemrehányás azonban nemcsak ezt a következtetést engedi meg, hanem például a Klausner-félet is, aki szerint a jelenlegi helyett egy egyszerűbb Krisztus-szöveg állt, amivel Origenes elégedetlen volt (69).

Egy szövegrész betoldott (interpolált) vagy hiteles jellegét nem apriori érvek, hanem objektív *szövegtörténeti* tények döntik el elsősorban. Már pedig az összes ránk-maradt kéziratos Flavius-szövegek a jelenlegi formát ismerik. Jellemző különben a korai kereszténység kulturális szerepére, hogy egy zsidó írótól származó, görög nyelvű és terjedelméhez képest szinte semmi keresztény vonatkozást nem tartalmazó művet egyedül ő másolgotott és őrzött meg az utókornak!

Annak ellenére, hogy a szövegtörténeti adatok a Flavius-szöveg hitelességét mutatják, *a magunk részéről sem tarthatjuk azt, jelenlegi formájában, Josephus Flaviustól eredőnek*, mert ellenmond a műveiben Krisztusról és kereszténységről tükröződő általános felfogásának. Ezzel nem mondjuk azt, hogy a szöveg teljes egészében betoldás, nyilván egy Josephus-i mag állt a helyén, amelyet egy keresztény másoló a maga felfogásának megfelelően áttülozta. A Josephus-i nyilatkozat ittlétét valószínűsíti az is, hogy egy keresztény interpoláló a Krisztus-szöveget nem ide, Keresztelő János szerepeltetése elé, hanem kézenfekvően a Keresztelő után vagy mellé helyezte volna.

A végeredményt így összegezzük: Josephus Flavius zsidó-története három helyen hoz keresztény vonatkozást. Az első kettő (Keresztelő János és Jakab megöletéséről) szerényebb értékű s mind szövegtörténetileg, mind belső tartalmuknál fogva magukon viselik a hitelesség jegyeit. Viszont a harmadik, színes tartalmú szöveg, bár szövegtörténetileg hitelesnek látszik, belső tartalma miatt mai formájában nem származhat Josephus Flaviustól. Az azonban valószínű, hogy ennek a helynek is megvan a Flaviusi magja.

Josephus Flavius, mint Lencman említi, Vespasianust a zsidók megígért Messiásának mondta. Hogy ezt az aulikus, udvari történetírói kijelentést mennyire kell értékelnünk, azt jól tudja az, aki ismeri az ősvettség népénél a messiási eszme évezredes fejlődését. A Messiásnak — a próféták szerint — Juda törzséből és Dávid családjából kellett származnia. E kritériumokkal azonban Vespasianus nem rendelkezett. Josephus Flavius, az évszázados udvari történetész, itt is a kevesebbet adta a több helyett: az isteni címet igénylő császárt a messiási névvel elégitette ki, jól tudván, hogy honfitársai közül egyetlen egy sem akadhat, aki akár csak egy pillanatra is a pogány császár Messiás-voltában lenne. (*Félegyházi József*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Képes Géza sosem tartozott a behízselő hangú, „könnyű” költők közé; nem véletlenül írta tizennyolc esztendővel ezelőtt kötetének (*Gorgó mereng*) előszó-szonettjában: „Ha azt hiszed, hogy olcsó élvezet / lesz könyvem, akkor dobd a sutba még most: / az út velem meredik, szakadékos...” Az olcsó megoldásokat következetesen elutasította magától s többnyire mindig értett hozzá, hogy egy-egy témát ha mással nem, legalább a nyelv és forma szigorú igényességével nemesítsen meg. Ez utóbbira szép és tanulságos példákat találhatunk hat évvel ezelőtti kis kötetében (*Napkelte Mongóliában*), mely voltaképpen afféle verses útirajz, s benne, az olvasóhoz intézett utószó szerint, a költőnek az volt a szándéka, hogy „fölbressze bennünk egy távoli, de velünk annyira rokon világ képét és felszítsa a vágyat, hogy ezt az erőtől duzzadó, okos és kedves népet ők is testvérünknek érezzék és biztató szeretettel gondoljanak rája”. S mivel sikerült a rokon-érzést fölkeltenie? Kétségkívül bizonyos néprajzi-művelődéstörténeti analógiákkal is: e még furcsán félnomád mongolok minden olvasóban fölidézhetők a nomád és félnomád régi magyarságról alkotott képzeteket; a felkelő napba lovagló mongol pásztor magyarpusztai párját mindenki láthatta, aki élt az Alföldön; a „Pusztai történet”-ben éppen csak a tevét kell tehénre cserélni, s előttünk áll a huszonöt-harminc esztendővel ezelőtti kis- és nagykunsági, vagy hortobágyi, tiszaháti ridegpásztor-élet egy jelenete: más színekkel égen és látóhatáron, s részben más jószág-

gal, de a lényeg, a dolgok leglelke valahol ugyanaz. De ezt a mondhatni folklorisztikus rokonérzést a költő, sajátos művészettel, *nyelvíleg* is elmélyítette: a síma, s a dolog természeténél fogva kissé oldott, kedvére kanyargó, bizalmas menetű vers egy-egy sorpárjában félreismerhetetlenül aranyjánosi ízeket adott. színeket hozott, még egy-egy rímpárban is — nem úgy, hogy kölcsön vette Arany egy-egy rímpárját, hanem úgy, hogy a maga rímeit aranyjánosi műgonddal, igényvel és hallással formálta meg; Mongóliát, mondhatnánk, ebben a leltározható (és színesen, költőien leltározott) külső látszatonál mélyebb nyelvi-lelki rétegben asszimilálta, és érezte meg velünk is.

Már ebből is gyanítható: olyan költővel állunk szemben, aki valóban értő kézzel és művészetének egész sokrétűségét ismerve-érezve nyúl a vershez; ha játszik, rendszerint nem egy húron játszik, és legtöbb költeményének „polifóniáját” csak akkor foghatjuk föl, ha minden szólamat értjük, minden felhangját figyelemmel kísérjük. Példának fölhozhatjuk új kötetének, A *mindenség énekeinek* egyik legszebb darabját, méltó párját emlékezetesen szép *Berzsenyiversének*: „Esztergom alatt” a címe és Balassi Bálint sorsát, egyéniségét ragadja meg, a költő Esztergom alatti végső perceiben. Íme a portré néhány vonása:

*Arca felett, a tiszta homlokon
felhöztek zord, emésztő férfigondok.
Kezében mint hó olvadt a vagyon.
Júliájáért verset s könyvet ontott,
az meg nevette csak mint egy bolondot.
Tüzes hatalommal forgó egék!
nem rezzent volna meg, ha rászakadtok!...*

Jóformán csupa irodalomtörténeti ténymegállapítás; de a „hogyan”-ban benne az egész Balassi, és Balassi egész tragédiája. Tézokozó? Nem, több: „kezében mint hó olvadt a vagyon” — s ez egyszerre utal e tékozlás önpusztító végzettségére. Szerelmes költő volt? Igen: verset s könyvet ontott (s mily jellemző megint Balassira, hogy ez az *ontott* a verseire is vonatkozik, a versei könnyként szívből-ontottságára is utal); de Júlia nem törődik vele, vers-vér-könnyontás hiába, ahogyan a rázokogó sor és rím panasolja: „az meg nevette csak mint egy bolondot!” S aztán egyszerre föltárl a reneszánsz égbolt távlatá, a reneszánsz sztoicizmus és a keleti-reneszánsz, magyar-végvári életérzés: „Tüzes hatalommal forgó egék!” — A vers nem helyzetkép, hanem lényegmagyarázat. (Mint ahogy költőjének intuíciója is többretű: egyszerre a lírikusé, a filológusé, a történésszé és a nyelvészé.)

Más példája ennek a „polifóniának” a kötet egyik legérdekesebb verse: „Charles Dumas amerikai néger magasugró a Népstadionban”, mely nemcsak mint atlétának, az atlétikának, s egy szinttel följebb, egyáltalán a nehézkedési erő legyőzésének dicsérete érdemel figyelmet; s nemcsak mint egy aprólékosan megfigyelt mozgás minden ízében valóságos költői visszaadása (hogy a jellemző valóság mily pontos megfigyelésére, s a megfigyelték mily jellemzően pontos-hiteles költői tolmácsolására képesek költőnk, azt már a *Gorgó mereng* Gombóc Zoltán emlékére frt szép verséből is tudjuk); — mindehhez még egy „irodalmi” felhang is társul, hogy különös zamatot adjon a költői kísérletnek: a pindaroszi, görög óda (sport-óda) lélegzetvételben és ritmikában tudatosan idézett emléke: „Hadd mondjam el most, drága: ma délután / a stadionban Dumas magasugró / hogy tört ki a Föld ölelő / vaskapsaiból...”

A kötet legnagyobb igényű vállalkozása azonban kétségkívül a címadó „Mindenség énekei”: hetvenöt szonettből álló költői kozmogónia, vagy ha tesszük, az evolúció költői „tana”, attól kezdve, „mikor nem voltak még hegyek, se völgyek”, egészen a fejlődésnek addig a biztató kilátásáig, mikor „mint árnyékot verőfény, / vagy mint vasat kénsav, szétoldja a vakmerő / és a félelmet, kint s gyűlöletet” és „az őslény észlenné magasul”.

Tanköltemény? A műfaj számos változatát ismerjük, kezdve ősi mesterreitől, az antikoktól; a reneszánszkor is kedvelte, és nem volna benne semmi meglepő, ha Képes Géza, akiben nem egy rokon vonás van a reneszánsz kori humanistával, szintén kedvelné; s éppen csak annyit változtatott volna a műfajon, hogy széles mederben folyó, epikus-részletező, leíró előadás helyett ko-

runk üteméhez hangszerelve gyors, apró kis tételek pergő sorára tördelte a szimfóniát. S bizonyára nem tévedés, ha *A mindenség énekeit* úgy is méltányoljuk, mint e hesziodoszi, lucretiusi hagyománynak — s hogy reneszánsz-humanista példát is említsünk: mint Scève *Mikrokozmoszának* — modern-mai utódát-változatát: költői összefoglalását korunk kozmogóniai és evolucionista tudásának. Hogy Képes Géza régóta foglalkozhatott egy ilyen költői kozmogónia tervével, azt egy-egy régebben megjelent, s *A mindenség énekeibe* beledolgozott szonettjából sejtethetjük; a mű, úgy látszik, tíz-tizenkét esztendő érlelés gyümölcse; tíz-tizenkét esztendő érlelése, mely alatt „a föld korszakai” *A mindenség énekeivé* értek.

S ez az érlelés, úgy gyaníthatjuk, elsősorban lírai jellegű lehetett. A kozmogónikus tudásanyagot lassankint átszőtték éltető kis hajszálerekkel a személyes élmény érzései és indulatai, úgyhogy ezt a kiformalódó Földet a költő mintegy saját maga hordta ki és szülte szenvedve világra, mert azonosult vele: „Kétszáz évmillió vagy egyetlen kurta élet, / óceán-idő, tó-idő, csöpp-idő — egyre megy.” A kozmikus mult a költő személyes idejével azonosult; s a kozmikus fejlődésben, amint megidézte, a pusztulásokon és veszedelmeken mégiscsak szívósan és gyarapodva úttörő életben, miközben létezése egyre magasabb és tökéletesebb fokaira-formáira jut, mintha rejtelmes azonosulással maga a költő állna előttünk, amint útját és kilátásait önmagában kiküzdí, egészen az optimista végszöig.

Egy helyütt a világhódító ember képét idézi: „Úgy érzi, szétszakítja / a fojtott szenvedély sístergő ekrazitja.” Képes Gézában, Képes Géza költői ihletében is van valami a fojtott szenvedélynek ebből a „sístergő ekrazitjából”; ennek ereje veti szét olykor a szonett-forma hagyományos kereteit túlbujrázó sorokban, ez lüktet a sorok szabálytalanul izgatott ritmikájában, ez fűti át, tellíti élettel még azokat a képeket is, amelyek e szenvedélyes ihlet híján pusztá tudományos illusztrációnak hatnának, s ez forrasztja egyetlen, mindvégig **izzó** hevű lírai egységbe, egyetlen lírai pillanat, egyetlen lírai ihlet egységébe a „kétszázmillió év” látomását, mítoszát vagy tudományát.

*S különben is csak úgy rajzolgatom e verset,
ahogy vonalakat húz gyermek a homokba.
Felgyúlt álmainál, ó, semmi sem lehet szebb...
... Így húzogálok én is gyors vonalakat
a teremtés roppant homok idő-falán
és mormolom közben: ez itt egy ősnövény,
mely mint bölcső ölen ring a sötét vizen,
ez itt egy ősalatt, ficánkoló parány,
ez meg világuk: vad szövevény-zuhatag —
s míg mondom s rajzolom, mindezt el is hiszem.*

Pásztori Múza címmel, *Kerényi Grácia* fordításában megjelent magyarul a görög bukolikus költészet teljes anyaga: Theokritosznak, követőinek és utánzóinak versei.

Kétségtelen, hogy a „pásztori költészet” őseredetileg valóban pásztorok kultikus kapcsolati verselése volt; távoli-rokon párja lehetett a népszokásban még nemrégben is élt olyasfajta játékoknak, amilyen a kolendálás, vagy a mi karácsonytáji regülésünk — így tudjuk ezt Trencsényi-Waldapfel Imrénék abból a tanulmányából, amelyet a „Pásztori Magyar Vergilius”, azaz Vergilius eklogáinak kétnyelvű kiadása elé írt 1938-ban. Az ősi pásztori-népi eredetnek azonban a görög bukolikus költészet „atyjánál”, Theokritosznál is már legföljebb csak nyomai vannak, bizonyára nem véletlen, hogy elsősorban keltezhető versei legrégebbikében, a *Kháriszok*, vagy *Hierón* című tizenhatodik idillben, melyet még ottthon, Sziciliában írt, Alexandria-ba költözte előtt, mint ugyancsak az említett tanulmányban olvashatjuk.

Alexandria volt az ókor első „amerikanizált” nagyvárosa („az első város, melynek utcái a mai amerikai típus szerint derékszögben metszették egymást; s körülbelül középpütt volt, mint ma New Yorkban a Public Library, a művelődési központ, a Museion” — írja róla Joseph Gregor); s hogy milyen lüktető

hajszás életbe került itt Theokritosz, azt egyik-másik verséből is sejthetjük, elsősorban abból a pompás életképből, melyet az alexandriai Adonisz-ünnepség nyüzsgésében perlekedő szirakuzai asszonyokról rajzolt. Ebben a nagyvárosi világban született meg igazában a „modern” bukolikus vers, vagy mint később nevezték a műfajt, az ekloga: kezdettől fogva, anyajegyként visel magán valami kedves, vonzó felemásságot: a költő pásztorokat beszéltet, pásztorokat léptet föl, de pásztori mezben valójában ő maga beszél, a maga dolgairól, legfőképpen csak stilizáltan. Vergilius például utóbb, harmadik eklogájában kis irodalmi vitát rendez, szellemesen az orrára koppintva két konzervatív költő-el-lenfelének: egy sorba helyezve őket a rókával meg a bakkecskével. „Arról, úgy látszik, egészen megfeledkezett — jegyzi meg ezzel kapcsolatban nagy klasszika-filológusunk, Némethy Géza —, hogy az olvasót mennyire kizökkenti az idillikus hangulatból a pásztoroknak avatott irodalmi kritikusként való szerepeltetése.” Csakhogy a műfajnak éppen ez a jellegzetessége, a varázsa is: a pásztori stilizáltság, bizonyos ősi-népi elemeknek — és főképpen díszleteknek — környezetükbe egyáltalán nem illő „modern” kultúrelemekkel való, mondhatni inyenc keverése, aminek folytán kezdettől fogva együtt jár e műfajjal valami finom, könnyed ironia, olykor önironia, legalábbis igen sokszor — mert mégsem mindig, hiszen van eset, amikor a költő, mint Vergilius a híres negyedik eklogában, vállalja ugyan formaként az öröklött kereteket, de aztán ihletének ereje, mondandójának súlya révén hamarosan fölülelemelkedik azon a helyzeten, amelybe eredetileg illeszkedett. Ez azonban kivétel; az ekloga kezdettől fogva inkább stilizált, inkább kissé légszomjasan „urbánus”, és különféle elemeket értő ízeletéssel egybeötvöző „tudós”, „humanista” műfaj; érthető, ha valamennyi rokonával együtt éppen a reneszánsz humanizmus korában volt talán a legnépszerűbb.

Amit röviden a műfajról mondtunk, azzal egyben már a fordító problémájára is rámutattunk. Eltalálni a „hangot”, a stilizáltságnak éppen a kellő fokát: nem kis művészet; annál kevésbé az, mert amennyire a fordítót az ekloga-költészet rendkívül gazdag világirodalmi és magyar stílushagyományai segítik, annyira akadályozhatják is, annyira félre is vezethetik, vagy inkább félre is csúsztathatják; hiszen bármennyire „egyforma” is alapjában az ekloga, mégis minden kor eklogája más és más, lévén a stilizált alaphelyzetben és „megjátszott” magatartásban koronként más és más az élmény és hangulat, amely kifejezést keres (gondoljunk csak, pázhuzamként, egy olyasfajta latin humanistára, mint Navagero, egy olyan preromantikusra, mint a francia Léonard, s mellettük a mi Radnótiinkra). Tudjuk, hogy már Theokritosz stilizált (Trencsényi-Waldapfel Imre mondja, hogy „a népköltészet elemeiből egy rendkívül fejlett irodalmi élet jellegzetes műfaját képezte ki”); de stilizáltságában is van benne jó adag „egészséges realizmus”, városiaságában is bizonyos ruszticitás: „Ő nem érzékenyül el, ha a mezőn legelésző ökröt lát — jellemezte Némethy Géza Vergilius életéről és műveiről írt munkájában —, de erkölcsnevesítő hatást sem akar tenni, midőn a falusi életet leírja, hanem megeleégzik a pásztorok életmódjának tárgyilagos festésével. Az ő pásztorai nem is olyan rococo-pásztorok, aminőkben a tizenyolcadik század lelte örömét, se nem olyan halvány ködalakok, aminőkkel a jámbor Gessner népesítette be idilljeit, hanem hűsből és vérből való emberek, a valóság hű képésat.” Tehát a kettőt valahogyan együtt kell adni: a stilizáltságot is, a realizmust is — éreztetni, mondhatnánk, hogy Theokritosz még bizonyos fokig „élte” Sziciliában azt a pásztori életet, amelyet a nagyváros világában földéz; hogy realizmusa talán éppen azért olyan realistikus, mert mintegy a sóvárgás diktálja képeit, mintegy a nosztalgia vezetí kezét; ám e nosztalgia egyáltalán nem (még egyáltalán nem) romantikus jellegű, hanem leginkább abban nyilatkozik meg, hogy amit földéz, egészséges valószerúséggel idézi föl.

Mindebből már az is következik, hogy ebben az esetben — mint igényes fordítói föladatok esetében szinte mindig — a fordítás egyúttal értelmezés kérdése is. Ki hogyan fordítja ezt a „pásztori műzsát”, az elsősorban azon múlik, hogy ki hogyan látja, ki hogyan érzi, ki mit érez meg benne, s érez ki belőle. Nyilván itt fog közbeszólni a fordító-költő alkata, természete, saját hangja is: lesz, aki fogékonyabb a reális vonások iránt, s lesz, akinek a lelke inkább a rejtett theokritoszi „nosztalgia” hangjára visszhangzik. Aztán, lévén visz leg-

inkább hexameterről, annak is módosító, színező szerepe lesz, vagy legalábbis lehet a fordításban, kinek milyen jellegű a „hexameter-kultúrája”, mert természetes, hogy másként szól e sor annak a kezén, aki Homérosz, másként, aki Vergilius, s megint másként, aki Vörösmarty hexameter-iskolájába járt.

Milyen, hogyan szól Kerényi Grácia pásztori műsája? Legjobb, mert legszemléletesebb, néhány összehasonlító példán megmutatni; annál is könnyebb ez, mert hiszen a kötet több darabjának több jó magyar fordítása is van. Az első idill a mondabeli Daphnisz pásztor történetét dolgozza föl Thürszisz meg a kecskepásztor dialógusában; a pásztor fölajánlja társának éneke fejében faragott kupáját is, melynek domborműveit részletesen leírja (egyik klasszikus mintáját adva így a humanista költészet később annyira kedvelt műfajának), mondván, hogy ő még nem is ivott belőle. Kerényi Grácia szerint „még sosem érintette az ajkam, azóta is ott áll / szűzen a polcomon”. Ugyanez Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában: „Én még ajkamhoz sem emeltem, csak hever itten / érintetlen, tisztán”. A kupa domborműveinek egyike nőalakot s körötte versengő ifjakat ábrázol; a nőnek Kerényi Gráciánál „semmi sem ér a szívéhez”, Trencsényi-Waldapfel Imrénél „fel sem veszi őket”, Vértesy Dezsónél, akinek helyenkint ugyan nehézkes, de néha kitűnő találatokat fölillantó, egészében kissé pedánsan iskolás fordítása 1939-ben jelent meg, márt szerzőjének halála után, pompás leleménnyel „csak játszik a lány a legénnyel”. Az orruk-nál fogva vezetett ifjak Kerényi Gráciánál „szerelemtől / duzzadt szemmel hasztalanul gyötördnek-epednek”; Trencsényi-Waldapfel Imrénél „a szegény ifjak szeme majd kiesik már, / érte epednek kínzó vágyban rég, de hiába”; Vértesynél „kár epekedni, / kár a legényeknek biz a lányért így vetekedni”. A következő dombormű halót vető halászt mutat, Kerényi Gráciánál ez „ősz-fürtű halász”, Vértesynél „vén a legény”, Trencsényi-Waldapfel Imrénél „halászó vénember”. Thürszisz aztán elénekli Daphnisz történetét; a mondabeli pásztor Priaposz is megszólítja: mit búsul, hiszen a lányka fölkatat érte Kerényi Gráciánál „minden forrást és csalitot”; Trencsényi-Waldapfel Imrénél viszont „nyomodban / járt folyvást, forrás mellett keres és ligetekben”. Thürszisz dalának végén, ott, ahol Daphnisz halálára még a természetet is változásra szólítja föl, Trencsényi-Waldapfel Imrénél „kergessen a szarvas ebet már / és a pacsirtával zengjen bagoly-ének a hegyről”; Kerényi Gráciánál „a szarvas tépje a vizlát, / és a bagoly keljen versenyre a kis csalogánnyal”. S a dal végén Kerényi Gráciánál a pásztor így szól: „Addsa a kecskét most, meg a sajtárt, fejni! A tejből / öntök a Múzsáknak”; Trencsényi-Waldapfel Imrénél sokkal „köznapibban”, „pásztoribban” azt mondja: „Add ide hát a kupát, meg a kecskét, megfejem, aztán / friss tejet áldozok”.

Mit mutat már ennek az egyetlen fordításnak az egybevetése is? Azt, hogy — nem beszélve Vértesy Dezsónek legszerencsésebb találatában Theokritoszt bizonyos népies-magyaros izlés felé közelítő tolmácsolásáról — Kerényi Grácia általában egy árnyalattal választékosabb, bársonyosabb, lágyabb lírájú; ahol ugyanannak a szövegnek a magyarja Trencsényi-Waldapfel Imrénél közvetlenül, realisztikusan, napfényesen egyszerű, ott az övé majdnem ünneplésesebb, mindenestre árnyaltabb fényű; amaz közelebb van, tudatosabb és szándékosan, a mindennapi élőbeszédhez, emez irodalmibb. Nyelvi anyaguk is más: ott egy lehetőleg minden hagyományos pátoszból kivetkeztetett, „csevegő” hexameter, itt viszont inkább a romantikus hangszerelésű, vagy olykor a „nyugatos” tónusú; ott pacsirtáról van szó, itt, választékosabban-romantikusabban csalogányról, ott eb kergeti a szarvast, itt vizsla tépi, ott legföljebb ligetet mond a fordító, itt csalitot, ott érintetlenül, tisztán áll a polcon a kupa, itt sokkal választékosabban szűzen.

További egybevetések ugyanezt az első benyomást erősítik meg. Theokritosz egyik valódi remeke a két szirakuzai asszonyt kíséri nyomon az alexandriai Adonis-ünnep világvárosi nyüzsgésében; mindjárt az elején Gorgó beállít Praxinoához s elfúlva sopánkodik, Szabó Lőrincnél ilyen pergő, friss, mai módon: „Jaj, csupa szívdobogás ma az utcán járn! Tolong a / nép, fogatok tömege! Igazán, azt hittem, elütnek. / Díszcsizmák, köpenyek, tisztékkel teli a város. / És hogy nyúlik az út! — Szivikém, túlmeszire laktok.” Persze ez a „szivikém”, meg a nagyon is szabados ritmika épp úgy vitatható, mint Kerényi Grácia tolmácsolásában a Gorgót üdvözlő barátnő „ezer éve!” felki-

áltásának jellegzetes „budapestizmusa”; de az kétségtelen, hogy Szabó Lőrinc közvetlen beszédszerűsége törekszik, még a megeredő pletykázkodás levegő után kapkodó gyors ritmusát is el akarja kapni; Kerényi Gráciánál viszont *ugyanaz* egy árnyalattal emelkedettebb, tartottabb, megintcsak ezt a szó kell használnunk: irodalmibb. Szabó Lőrinc igyekszik prózája 1 beszélni a versben, Kerényi Gráciánál pedig azonnal érezni, hogy ez azért, minden közvetlensége mellett is, nem közönséges beszéd, hanem annál egy fokkal emelkedettebb: vers. Íme: „Jaj, csak nagy bajjal menekültem meg, pihegek még, / Praxinoá, úgy hemzseg a nép, hemzsegnek a hintók; / mennyi vitéz mindenfele, mennyi köpeny, hadi csizma! — És ez a végtelen út! hogy lakhatsz ennyire messze!” Már csak pusztán a nyelvi anyagot tekintve: *pihegek, hemzseg, vitéz, végtelen út* — látnivaló a két szöveg „hangszerelésének”, s ezen át a két fordító Theokritosz-élményének és értelmezésének különbsége. Mikor később a két, dór táj-szólásban fecsegő nőre rászól valaki, ez a dialektusukat gúnyoló rájukmordulás Szabó Lőrincnél így hangzik: „Csend, boldogtalanok! Két adta vidékije! Vad dór / csőrük folyton jár és sírba kerepli az embert” — mintegy meg is magyarázza, miről van szó, vagyis, hogy a nők „vad dór csőre” egy percbe be nem áll; Kerényi Grácia viszont nem magyaráz, hanem a mulatságos-ötletes hangutánzás és hangfestés irodalmi eszközével tolmácsolja ugyanazt a mondandót: „Csitt, csacsogó gerlék! Szakadatlan turbékoltok, / tátogató kotyogástoktól a fülem kilyukad már!”

A pásztori múzsa valamennyi fordítója közt Kerényi Grácia a leglíraibb hangvételű; nem meglepő tehát, ha ott érezzük az ő megoldásait a legszerencsésebbeknek, ahol a tolmácsolandó szöveg maga is erősebben lírai ilhletű. Az említett alexandriai Adonisz-ünnepi mimusban például mintha mindaddig Szabó Lőrinc volna fölényben, amíg a nyüzsgés, sokadalom pergőnyelvű ábrázolása a földadat, ám a mérleg nyomban Kerényi Grácia javára billen, amikor föllép mélyen lírai Adonisz-dalával az énekesnő, s az édes-olvatag magyar hexameter legszebb, legvörösmartyasabb színeivel és dallamosságával így énekel: „Itt van mind a gyümölcs, amit érlel a fákon a dús nyár, / bársonyszirmú virágos kertek ezüst kosarakban”; vagy (együttal példaképpen Kerényi Grácia fordításának másik szép érdemére, helyenkint valóban elragadóan gyöngéd bájjára): „S lenge kaporból szótt lugasok, viruló üde zöldek; / köztük fent röpködnek a légben a pöttöm Erősök, / mint a fiók-csalogányok a fán, ha növekszik a szárnyuk / s szállani próbálgatnak, gallyról gallyra szökélve.” Egy-egy lírai megindultságú részletben úgy átmelegszik a hangja, hogy ez a meleg-bársonyos alt mintha a fordítás mezéiben már több is volna fordításnál: mintha már valomás, már saját líra volna. Mint például Adonisz szép Bion-féle gyászdalában, melynek igen jó, Szepessy Tibor készítette fordítását (a Falus Róbert által szerkesztett Görög Költők Antológiájában) érdemes Kerényi Gráciáéval párhuzamosan elolvasnunk, hogy példán is igazolva lássuk az utóbbinak egy-egy ilyen személyes-lírai többletét, az ilyenféle sorokban: „Aphrodité meg / földig eresztve haját, keseregve bolyong a vadonban / bűnük eresztve fejét, arany öv nélkül, saru nélkül; / tépi a csipkebokor, szent vérét issza a tüske, / sírva-sikongva rohan hosszú hegyi völgyeken által / híva-kiáltva a férje nevét, asszír szeretőjét.”

A fordítás, mondtuk, élmény és értelmezés kérdése is. Worringer emlegeti az egyiptomi művészetről írt, megállapításait tekintve sokszor polemikusan kizsarkított esszéjében „az egyiptomi élményvilág rokokó-jellegét”, aminek jellegzetes megnyilatkozása szerinte az alexandrinizmus művészete és költészete, azaz az „esztétikai-érzelmi” vonzódással a természet iránt, mely éppen a túl-hajtott civilizáció és „megfáradt nagyvárosi kultúra” természettől való eltávolodásából fakad. Nos, ha Kerényi Gráciának ezt a — hogy saját szavával jellemezzük — „bársonyszirmú” pásztori műsáját olvassuk, az az érzésünk, hogy ő inkább erről az „egyiptomi”, alexandriai oldaláról közelítette meg Theokritoszt és követőit, szemben többi fordítóival, akik inkább bizonyos realiztikusabb, közvetlenül természet-közeli görögység felől értelmezték. Hogy melyik az „igazibb” pásztori múzsa; hogy mi áll közelebb az eredeti lelkéhez-ilhletéhez: a stílusáltság csökkentése-e, vagy éppen hangsúlyozása; meg hogy az a hang, mely alighanem csalkhatatlanul hű Bion lírájához, mennyiben azonos Theokritoszéval; mindennek eldöntése már a szakemberekre tartozik. (*Rónay György*)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. Az idei színházi évadnak egyik legnagyobb sikerdarabja Molnár Ferenc: „Játék a kastélyban” című „anekdotája”. És itt álljunk meg mindjárt egy pillanatra. Maga az író adta ezt az alcímet darabjának, jelezvén, hogy ő maga sem tartja többnek, mint szellemes, kicsit frivol anekdotának. Felesleges lenne tehát teljes irodalmi vértetében, a nagy jellemvígjátékok mércéjével a kezünkben, nekilátni a boncolgatásának. Arra azonban alkalmul szolgálhat a darab, hogy eszébe juttassa mindazoknak, akiket illet, hogy mennyire időszerű lenne egyszer már tárgyilagosan felférni Molnár Ferenc helyét a magyar irodalomban. Erre már csak azért is szükség lenne, mert nem jelentéktelen tényezője ő „hírünknek a nagyvilágban”. Alig van a világon színpad, melyen ezt a darabját, a többivel együtt, ne játszották volna és ne játszanák még ma is. A külföldi társalgási lexikonok éppúgy, mint az átlagműveltségű külföldi színházba járók, úgy tartják számon, mint a legnagyobb magyar színműírót, és általában, mint a magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb képviselőjét. Érthető, hogy ez az értékelés, illetve túlértékelés, mindenkor enyhe viszolygást keltett a hazai berkekben. Mert ha a drámaírás terén nem is jeleskedtünk különösebben, azért mégis csak volt egy Madáchunk és Katonánk, nem is beszélve az irodalom egyéb területeiről, ahol több tucatnyi, Molnárnál jóval jelentékenyebb íróval dicsekedhetünk.

De Molnárnak nemcsak emiatt nem volt szerencséje a hazai irodalomkritikával. Régen, bár a közönség tekintélyes részében nagyon népszerű volt, a hivatalos kritika elvetette, mert „destruktívnak”, „tekintélyrombolónak” tartotta, most meg éppen azt veti szemére, hogy nem volt eléggé destruktív, nem fordult eléggé szembe korának társadalmával és tekintélyeivel. Az esztéták pedig mindenkor csak ügyes mesterembernek tekintették, akinek nincs helye az irodalomban.

Furcsa módon, ma ezt a legutóbbi ítéletet érezzük a legigazságtalanabbnak. Mert Molnár Ferenc, ha nem is tartozik a magyar irodalom élvonalába, azért jóval több volt, mint ügyes színpadi mesterember. Mi sem bizonyítja ezt inkább, mint az a tény, hogy bármelyik színigazgató bármikor előveheti valamelyik darabját, biztos a siker. Az évtizedek múltával nem lettek ugyan mélyebbek, fajsúlyosabbak ezek az írások, de elavultak sem. Ma is frissen, eleven hatnak. Míg ugyanezt a vele igazságtalanul együtt emlegetett Fodor Lászlóról és Bus Fekete Lászlóról aligha lehetne elmondani. Próbálnák meg csak azoknak valamelyik 30 vagy 40 év előtti darabját felújítani.

Hogy ki volt valójában Molnár Ferenc, erre a kérdésre talán éppen a „Játék a kastélyban” adja meg a feleletet. A darab két főhősében, a két szerzőtársnak, Gálnak és Turainak alakjában, mintha akaratlanul is önmagát, önmagának két énjét írta volna meg Molnár. Érdekes, hogy a kritika nem vette észre, hogy ez a Turai alapjában véve milyen tragikus figura. Az az ismert művésztipus, aki tudja, hogy mi az igazán jó, csak megvalósítani nem tudja. Kettőjük közül ő a vidám, az optimista, az, akinek irodalmi ambíciói is lennének. A pesszimista és reális Gál azonban mindig lehüti barátja lelkesedését, mert ismeri korlátait, és idejekorán figyelmezteti: ők nem irodalmat akarnak csinálni, hanem pénzt keresni, hogy kényelmesen élhessenek.

Valamiképpen ilyen lelki folyamat játszódhatott le időnkint Molnár Ferenc bensejében is. Legfeljebb azzal a különbséggel, hogy nála még többről is volt szó, mint megalkuvásról és kényelemszeretetről. Ő túlságosan értett az irodalomhoz, és túlságosan kritikus elme volt, semhogy idejekorán fel ne ismerte volna legnagyobb kísértését: alapvetően vonzódtott az érzékenység, a giccs felé. Legmaradandóbbnak tartott két alkotása, a „Pál utcai fiúk” és a „Liliom” világon bizonyítja ezt. Ha Molnár Ferenc mélyebbre akart volna ásni, mint ezekben, menthetetlenül eltéved a szirupos szentimentalizmusban.

Pedig rajongói és barátai sokszor vártak tőle valami igazán nagyot. Hogy miért nem sikerült neki, és miért nem erőltette? Talán — ha hinni lehet a rá visszaemlékező nővérének —, mert túlságosan önző és egocentrikus volt és túl kevés volt benne a szeretet. A giccset pedig éppen az különbözteti meg a remekműtől, hogy nincs mögötte a szeretetnek és szenvedésnek az a gyötrelme, ami a nagy alkotások fedezetéül szolgál.

Molnár Ferenc nem tudta és nem akarta vállalni ezt a gyötrelmet. Megmaradt inkább fölényes, irónikus szellemnek, akinek éppen elég annyi az em-

berekből, amennyit kívülről lát belőlük. Nemcsak fizikailag nem bírta nézni a vérzést, nem akarta látni a lélek vérzését sem, mert félt, hogy ellágyul ott, ahol éppoly rossz diagnosztának és orvosnak bizonyulna, mint amilyen akkor volt, amikor egy felhorzolt ujjat kellett volna bekötözni.

Igaz viszont, hogy külsőleges jellemzései is sokszor olyan telitalálatok, hogy az igényesebb néző könnyedén tölti meg alakjait gazdagabb tartalommal, mint amire az író maga gondolt. És talán ez az, ami mindenek ellenére mégis helyei szorít neki a magyar parnasszuson.

A Jókai Színház jónak látta, hogy felújítsa Maurice Maeterlinck: „A kék madár” című, félévszázaddal ezelőtt világhírré szert tett mesejátékát. Kijövet a színházból, még kevésbé értjük, mi szándékban volt a színház ezzel a felújítással, mint mikor bementünk. Mert ha valami indokolttá teheti a mű bemutatását napjainkban, az csakis Vas István új, szép fordítása lehetne. (Vas István szinte megfoghatatlan költői bravurt vitt véghez, amikor az eredetihez való hibátlan hűség mellett, szinte eltüntetve belőle mindazt az érzelgősséget és szecessziós sallangot, ami az eredetit és a korabeli magyar fordítást is annyira jellemezte.) Ezzel az ihletett szépségű szöveggel azonban — kétségtelenül jó-részt technikai okokból — meglehetősen mostohán bánt a színház. De erről később. Nézzük előbb az eredeti darabot.

Hogy Maeterlinck valóban költő volt, azt még ma is bajosan lehetne kétségbevonni. Ha más korban születik, talán még igazán nagyot is alkothatt volna. Neki azonban az a tragédia jutott osztályrészül, hogy egy olyan korban született és élt, amikor kék fürdőszoba-csempéket illesztettek kívül a házak vakolatába, hogy „szébb legyen”, amikor trapéz alakú képereteket csináltak és jámbor bérházak tetejére olyan tornyokat biggyesztettek, mint nálunk az Anker-palotára vagy a Gresham-palotára. Olyan kor volt ez, amelyben semmi sem az volt, aminek mutatta magát, és az ornamentika nem arra szolgált, hogy kihangsúlyozza azt, amit díszít (mint a nagy stílusokban), hanem arra, hogy elrejtse. Művésznek kellett lennie a talpán, aki ebben a légkörben igazat, emberit akart alkotni. Hiszen még az olyan őszerejű zseni, mint Ady is megsínylette a kor torz közizlését. Hát, hogy ne sínylette volna meg a nálánál sokkal erőtlenebb Maeterlinck.

De vele kapcsolatban talán nem is helyes a kifejezés, hogy megsínylette. Neki nagyon is megfelelt ez a közizlés, kitűnően kiszolgálta, és — elterően Adytól — temérdek pénzt keresett műveivel. De vajon kikből állt a közönsége? A múlt század vége megvagyonosodott polgárságából, amely azonban csak kisebb hányadában volt utóda a régi, tisztos, céhbeli iparosoknak és kereskedőknek. A zömét az üzleti élet és szabad vállalkozás ama nagy és kis ragadozói tették ki, akiknek a liberális kapitalizmus biztosított korlátlan érvényesülési lehetőséget. Talán soha nem volt a világon annyi hirtelenül meggazdagodott ember, mint a századforduló körüli évtizedekben. Mindeniük megvolt ezeknek az embereknek, ami a földön elérhető: vagyon, hatalom, jólét. Nem hiányzott már egyéb, csak egy kis művészet, egy kis esztétikai körítés a dúsan terített asztalokhoz. De természetesen nem valami lelkiismeretet borzoló, nyugtalanító, kellemetlen igazságokat hangoztató művészet. Csak olyan, ami kellemesen elandulit, fenkölt hangulatot kelt és megnyugtat.

Ezt nyújtotta, jobb sorsra érdemes tehetségével Maeterlinck. Szép, költői mesejátékot az emberi boldogságról, amelyet az oly nehezen megfogható kék madár szimbolizál. Itt aztán nincs semmi idegesítő. Lám, még a halál is milyen poétikus dolog. Az ember szépen elalszik, egyesül a természettel, amelyből jött, és virágok nőnek a sírjából. Az utódok pedig visszaemlékeznek rá, és ezzel el is van intézve a túlvilági élet. Minek fészegetni az olyan kellemetlen dolgokat, mint a halál utáni ítélet és számonkérés, amikor esetleg számot kell adni a sáfárkodásról. A szegények miatt sem kell aggódni, hiszen íme mennyi boldogság áll nekik is rendelkezésükre: a jóviselkedésé, a tiszta levegőé, az alkonyati óráké, az ártatlan gondolatoké stb. stb., különösen, ha meglátják, milyen ellenőrzéses a gazdagság, a dugig-evés és a többi, számukra úgyis elérhetetlen boldogság.

Ez a fellengzős elesztétizálása a leglényegesebb emberi dolgoknak, talán elnézhető lenne, ha ugyanazokban az évtizedekben, amikor ez az új polgárság megvagyonosodott, nem alakultak volna ki minden nagyváros körül a legvi-

gasztalanabb nyomornegyedek. Így azonban Maeterlinck műve, minden esetleges költői szépsége mellett, egyetlen nagy mellébeszélés az emberi boldogság kérdésében. Az igazi nagy költők pedig sosem beszéltek mellé. Megint csak arra kell utalni, hogyan látta a szimbolista Maeterlinckkel szemben ugyanezeket a problémákat a szimbolista Ady.

(Jegyezzük meg zárójelben, hogy Maeterlinck művei, pantheisztikus beállítottságuk miatt 1914-ben indexre kerültek. Ez a tény ma már csak annak igazolására alkalmas, hogy milyen bölcs volt az Officium kongregációnak az a néhány évvel ezelőtt hozott határozata, hogy a jövőben szépirodalmi művekkel nem foglalkozik. Mai szemmel „A két madár”-nak legkisebb hibája, hogy pantheisztikus.)

De lássuk most már, mit tudott kezdeni a darabbal a Jókai Színház dramaturgiája. Mindenek előtt jócskán húzott belőle, főleg a leghomályosabb részeket. A közel száz szereplőt is le kellett csökkenteni mintegy harmadára. Igaz, hogy a korszerűség érdekében újakat is tett bele. (Az éjszaka rémei közé a háborúét és a járványos betegségeket. Maeterlinck nem volt olyan tapintatlan, hogy ilyesmivel igazta volna bankbetétes közönséget.) Azonkívül Devecseri Gábor betét-versikéinek segítségével, és a rendezés egész felfogásával a mesejátékos gyermekmatiné irányába toltta el a darabot. Csakhogy így nem este kellene adni, hanem vasárnap délelőtt és akkor akár ki is lehetne hagyni belőle az egész Maeterlincket, meghagyva egy épkezláb történet keretében a „jó pofa” kutyát, macskát, kenyeret és a többieket. Mert így bizony felemás produkció „A két madár”. Egyetlen haszna talán, hogy a főszereplő Horváth Teri személyében a rendezők felfedezhetik a magyar színpadok új, eszményi Puckját és Nyilas Misijét.

A Nemzeti Színház mutatta be Bertolt Brecht: „Galilei élete” című darabját. Régi adósságot törlesztenek színházaink, amikor a magyar közönséget ennek a különös, számunkra sokszor idegen (mert kicsit hideg és szenttelen) írónak életművével fokozatosan megismertetik. Nem könnyű feladat Brecht értékelése, mert szinte minden műve valami sajátos egyenetlenséget mutat. Lélegzetelállító, szenális magasztalok váltakoznak bennük, az aprólékos, bőbeszédű magyarázatok terjedelmes lapjaival. Mintha az író nem bízna eléggé a műben, amelynek önmagáért kell beszélnie, mindjárt hozzáfűzi a magyarázatot is: íme jól értésék meg, ezt és ezt akartam mondani. Minden műfajnál zavaró az ilyen írói magatartás, de leginkább a drámánál, amelynek sodrását, lendületét törli meg állandóan. Valahányszor felülünk a széken, mert az az érzésünk, hogy most szárnyra kapott a mű és ragad magával ellenállhatatlanul, mindig megint hátra támaszkodhatunk, ernyedten várva, hogy az író kibeszélje magát. Fáraosztó dolog ez négy hosszú órán keresztül.

Vannak, akik Brechtet éppen ezért nem is tartják másnak, mint egy a színházba belehabarodott szenális műkedvelőnek. Ez az első hallásra tetszetősnek látszó paradoxon azonban nyilván éppoly igazságtalan, mint amilyen tetszetős. Mélyebben kell keresni a brechti művek e vitathatatlan fogyatékoságának okait. Túl az író sajátos lelkialkatán, a művészi és emberi meg nem értésen, amellyel találkozott, valószínűleg döntő szerepet játszott benne az, hogy Brecht figyelme akaratlanul is mindig megoszlott drámáinak tényleges tárgya, és a között, amit még külön mondani akart általuk. Ha Shakespeare drámát írt Julius Caesarról és Brutusról, csak hősei érdekelték és nem törődött másval, minthogy minél hitelesebben jelenítse meg egyszeri (bár az ő feldolgozásában egyetlenes érényű) konfliktusukat. És végső soron ez is az irodalom feladata. Nem l'art pour l'art ez, nem jelenti azt, hogy a művészetnek nem lehet mondanivalója (akár pedagógiai célzatú mondanivalója is). De jelenti azt, hogy a művészet csak a saját eszközeivel, csak a saját belső törvényeit megtartva mondhatja el mondanivalóját. És ha eltér ettől, nemcsak művészetnek lesz kisebb értékű, de sajátos módon a mondanivalójának hitele és meggyőző ereje is csorbat szenved.

Ezt a fentebb említett, kétfelé tekintő figyelmet sínyli meg Brecht „Galilei”-je is. Amikor a harmincas évek vége felé — már önkéntes dániai száműzetésben — hozzáfogott, hogy a tizenhetedik század oly heves viták közepontjába került olasz tudósának alakját színpadra vigye, csak egyik szemét tartotta igazi hősen. A másikkal elhagyott hazája felé tekintett, ahol akkor

már a tudósok száza kerültek súlyos lelkiismereti összeütközésbe. A náci hivatalos hatalom tudományos dogmaként hirdette meg a fajelméletet és egy sor más tudománytalan tételt, s a tudósok a legkülönbözőbb módon reagáltak erre. Volt, aki az emigrációt választotta, volt, aki a gyűjtőtábor, és volt, aki megalkudott. S a megalkudásnak is a legkülönfélébb volt a motivációja. Ezt a meglehetősen bonyolult problematikát próbálja Brecht Galilei ürügyén kibogozni úgy, hogy az a tényleges történeti és az átvittértelmű aktuális tényeknek is megfeleljen. Ez természetesen így lehetetlen. Már csak azért is lehetetlen, mert egészen más volt a két szituáció. Akkor, egy aktív és dinamikus igazság harcolt, a statikus és védekező tévedés ellen, emitt pedig egy aktív és dinamikus tévedés, a védekezésben lévő, statikus igazság ellen. Persze a dolog leglényegében, az alapkonfliktusban, a csak az igazság szempontjait figyelembe vevő tudomány és a célszerűségi szempontokat követő hatalom összeütközésében, megvan az örökérvényű hasonlóság. De ennek akkor is ki kellene derülnie, ha a darab csak a tényleges Galilei esetre (amelyet különben külsőleg teljes történeti hűséggel követ) szorítkozik, és nem visz bele egy egészen más körülmények között felvetődött problematikát (amelyet végül nem is tud megnyugtatóan megoldani).

Céltalan lenne, most a darab kapcsán megint egyszer felkavarni a Galilei vitát. Elégszer megtörtént már katolikus részről a hibák elismerése, és mi is elégszer irtunk már róla. Maga Brecht sem a szokványos módon veti fel a kérdést. Marzista létére, darabja sokkal kevésbé antiklerikális, mint amilyenek a rendezés — külsőséges eszközökkel — feltüntetni igyekeznek. Ez érthető is, hiszen amikor írta, az akkori Németországra gondolt és ott az egyház is a szabadság és igazság oldalán állt. De nem is itt van a hiba.

Brecht német alapossággal és lelkiismeretességgel gyűjtötte össze az adatokat. Darabja nem is dráma, hanem Galilei életének, az életében történt legfontosabb eseményeknek epikus bemutatása 13 jeleneten keresztül. De külsőleg bármily pontos ez az életrajz, a lelki fejlődésen erőszakot kellett elkövetni, hogy alkalmas legyen az illusztrációhoz, amelynek az író szánta. Így lett Brecht Galileije egy zseniális és rokonszenves, de jellemgyenge hasmarci. Olyan, amilyennek ő egy sor kortárs német tudóst tartott. Holott Galilei fő hibája nem az volt, hogy szerette a hasát és a kényelmét, még az sem, hogy — mint azt a darabban is látjuk — saját találmányaként adta el a velencei signoriának a hollandok által feltalált távcsövet, hanem az, hogy minden zsenialitása ellenére, szertelen volt és hiányzott belőle a tudós alapossága. Munkái, a helyes megállapítások mellett, tele vannak mosolyt keltő képtelenségekkel, amelyeket bizonyítani sem tudott, és ezzel nagyon megkönnyítette ellenfelei helyzetét. Ennek taglalása azonban már messze vezetne.

Összegezve az elmondottakat, Brecht darabja, néhány kitűnően megírt részlete ellenére, egészében csalódást kelt, és leginkább a fáradtság emlékéét hagyja a nézőben. Ezt csak némiképp enyhíti Bessenyei Ferenc hatalmas Galilei alakítása, amely túl nő a darabon.

A rendezés egyébként nemcsak külsőséges és túlzó, ott is, ahol a szöveg nem igazolja, de történelmi tárgyi hibákba is esik. VIII. Orbán pápa, mikor megválasztották, 56 éves, tekintélyes, szakállas férfiú volt (Bernini szobra is ilyennek mutatja), nem egy 26 éves gyerek. Bellarmin bíboros pedig 76 éves aggastyán, nem az a világi, aki a Nemzeti Színház színpadán bájol. Ungvári Tamás fordítása hibátlan, a színpadon kitűnően mondható szöveg.

(Doromy Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Tornyai János emlékkiállítás. Huszonöt esztendővel ezelőtt halt meg az alföldi festőművészet egyik jelentős képviselője, a hódmezővásárhelyi születésű Tornyai János (1869—1936), akinek munkáiból most emlékkiállítást rendezett a Nemzeti Galéria.

Mielőtt a kiállítás rövid ismertetésére rátérnénk, érdemes lesz talán felhívni a figyelmet arra, hogy Tornyai művészettörténeti értékelése mekkora változáson ment át a közelmúltban. Kállai Ernő (*Új magyar piktúra*, 1925), Péter András (*A magyar művészet története*, 1930), Kassák Lajos (*Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig*, 1947) és Pogány Ö. Gábor (*A magyar festészet forradalmárai*, 1948) az újabb magyar művészetről írott összefoglaló mun-

káikban mégcsak nevét sem említik Tornyainak, pedig amikor a felsorolt munkák közül a legelső — Kállai — megjelent, Tornyai már 56 esztendő, fiatal vagy kezdő alkotónak semmiképpen nem tekinthető művész volt. A Barát—Éber—Takács-féle *Művészettörténet* 1934-es kiadása, (amely már Czobelt, Bernáthot, Szőnyit is tárgyalja) ugyancsak megfeleltetett Tornyairól. *Genthon* István könyve (*Az új magyar festőművészet története*, 1935) már méltatja a művészt, de — elismerve művészi képességeit — „eleven anakronizmus”-nak nevezi Tornyai művészetének romantikus ízeit. *Nagy* Zoltán volt az a műtörténész a múltban, aki könyvében (*Új magyar művészet*, 1941) a feltétel nélküli megbecsülés hangján írt Tornyairól. A mesterről akkor kezdett egyre több szó esni, amikor 1949/50 körül a művészetpolitika haladó tradícióink Munkácsy-iskoláját helyezte előtérbe, — Tornyai ugyanis Munkácsynak személy szerint is pártfogoltja és tanítványa volt, s művészetében sok tekintetben mindvégig Munkácsy követője maradt. Az addig általában másodvonalbeli művésznek tekintett Tornyait ettől kezdve magasra értékelik, s halála 20. évfordulóján (1956-ban) a jelenlegi emlékkiállítás rendezőjének, *Bodnár* Évának tollából szép monográfia jelent meg róla. Egyes mai művészettörténészek Tornyai munkásságát fölébe helyezik még *Kosztáé*nak és *Rudnayé*nek is, ezt mutatja a *Magyar művészet 1800—1945* című kötet (1958), amely az alföldi művészek közül egyedül Tornyainak szentel külön fejezetet.

„Pályájának kezdetét haladó szellemű történeti érdeklődés jelzi, korszerű emberábrázolásával messze túlnőtt kortársainak történeti kompozícióin”, — írja *Aradi* Nóra *Képzőművészet és közönség* című könyvében Tornyairól. Sorai főleg a *Bercsényi*-képre vonatkozhatnak, amelyet *Medgyessy* is nagyon szeretett, hiszen vásárhelyi látogatásaikor mindig elment a városházára, hogy újra meg újra lássa. Tornyai úgy ábrázolja a kuruc fóurat, ahogyan a történelem lapjairól s *Rákóczi* irataiból ismerjük: Petúr báni jellem, tele izzó tettvággyal s lelkes hazaszeretettel, aki azonban a feudális gögtől sem mentes. E korszakából való a *Rákóczi Rodostóban* című festmény is. Tornyai *Rákóczi*ja már nem a katonai és politikai sikerek tetőpontján álló daliás férfi, ahogyan *Mányoki* látja. Hanem az öreg száműzött, a rodostói magyar kolónia „básbúg”-ja, a *Konfessziók* magába fordult, Istennel beszélgető frója.

Tornyai későbbi munkái főleg népi életképek és tájképek, elvértve egy-egy műtemi jelenet. néhány *Nagy Balogh*-i egyszerűségű csendélet és akttanulmány. *Ónarc*képét mindössze egyet ismerünk, élete végén *Szentendrén* egy szorozat kerti képet és kis szobájáról vagy egy tucat enteriőrt festett.

„Tornyai képein a falu nehéz élete kap hangot a paraszt egyszerű, darabos nyelvén.” (*Pataky* Dénes) Leghíresebb e munkái közül a sok-sok változatban ismeretes *A juss*. Ha vannak „egykönyvű” írók, úgy akadnak — bár elvértve — „egyképű” festők is. Ilyen volt *Hollósy*, aki élete végéig birkózott a *Rákóczi-induló*-val, s ilyen volt *Tornyai* is, aki évtizedeken keresztül tért vissza-vissza *A joss*-hoz, érlelve-fejlesztve a kompozíciót, a színeket, az atmoszférát. *Paraszt*-emberek s asszonyaik ülnek és állják körül az asztalt a homályos szobában, a torzsalkodó, vérbeborult szemű emberek a csekélyke hagyatékkért ölni is készek. A képet könyörtelen társadalmi igazmondás jellemzi, a komor témával adekvát a festésmód nagyvonalúsága, drámaisága. A mű a kései korok számára dokumentuma lesz a régi paraszti életnek, amely a lelkeket is megnyomorította, és amely a tisztazúgi szörnyű eseményeket mintegy kitermelte.

Emlékezetesek *Tornyai* tájképei is, az 1910 körül festett *Alföldi tanya*, róces-égboltjával és a lilás, beborult viharsaroki tájak. „Nem magyarosak ezek a képek, értsük meg jól: hanem magyarok”, — írta egy kortárs nagyon helyesen *Szavaihoz* még azt tennénk hozzá, hogy nem is népiesek, hanem népiek. *Tornyai* mondotta, hogy „nagy gerjedés”, „lélekelhevülés” nélkül nem tud festeni. — majdmindegyik képén ott is izzik a belső parancs, a felhevült lélek tüze. Dehát művészete olyan volt, hogy nem kellett sem a hivatalos köröknek, sem a haladó polgárságnak, amelynek „urbánus” izlése számára idegen-szerű volt ez a piktúra. Így azután *Tornyai* egyedül maradt... Az ügyeskedéshez nem értett, önmaga útját az érvényesülés felé nem tudta egyengetni. *Egy Petrovics* Elekhez írott levélben e sorokat találjuk: „Életem eddig nem volt egyéb, mint egy igaz művészlelek borzalmas küzdelme a szegénységgel”. Ötvenkilenc éves volt *Tornyai*, amikor e szavakat papírra vetette. Művészeté-

nek zord, indulatos alaphangját életének keserűségei is indokolják. Munkássága korai és középső szakaszának alkotásai közül alig néhány van, ahol a művész kedélye megenyhül: ilyen festménye a kedvesmosolyú, szép parasztnyecskevel, aki érdeklődve pillant körül a festő műtermében, ebben a számára szokatlan környezetben. — s ilyen az a kép, amelyen az öreg nagyanyó egy nagy kapcsos könyvből — egy régi-régi Bibliából — olvasni tanítja kisunokáját.

Élete utolsó két-három évében Tornyai sorsa jobbra fordult, néhány fiatal festő (elsősorban *Barcsay Jenő*) szeretettel vette körül, szülővárosa is elismerte művészi rangját (ennek anyagi és erkölcsi jélet is adva), a legjobb művészeket tömörítő, progresszív irányú KUT-ba is beválasztották. Mindez nagyon jól esett az idős mesternek, lelkének görcsei oldódni kezdtek, s művészetének utolsó periódusában, a szentendrei képeken, már meg-megvillannak az életöröm fényei.

Tornyai művészetéről szólva, szeretnénk még azt is megemlíteni, hogy mesterünk a műkereskedelem számára sosem festett csökkent művészi erejű képeket (mint ezt sajnos *Munkácsy, Rudnay, Iványi-Grünwald* s más művészek is gyakran megtették). — Tornyainak ha vannak is kevésbé jelentős munkái, a művészi koncentráció és erőfeszítés bélyege, a színvonal és a minőség igénye összes munkáját fémjelzi. Értéke még művészetének, hogy ő a paraszti élet felé nem *kívülről* közeledett, nem „kiment a nép közé”, — hanem *belülről* látta a magyar paraszt helyzetét, lelkivilágát, emberként-művészként hiánytalanul összeforrvva vele. Tornyai János munkásságát lehet néhol szűkösknek nevezni, motívumainak vissza-visszatérését egyhangúságnak tekinteni, bevégzett remekműveinek számát keveselleni, — de művészetének szívből fakadottságát, őszinte népszerűségét, emberi s művészi etikájának foftalanságát nem lehet elvitatni.

Néhány szó a „Művészet” című folyóiratról. Képzőművészeti folyóiratunk, a „Művészet” lezárta második évfolyamát. Ebből az alkalomból szabadjon elmondanunk néhány gondolatunkat a Pogány Ö. Gábor felelős szerkesztésében megjelenő, szép kiállítású lapról.

A folyóirat *Lyka* Károly egykori magasszínvonalú szemléjének címét írta fejlécére. Mint a szerkesztő programadó cikke kifejtette, *Lyka* és a régi Művészet hagyományait folytatva kívánja az új orgánum a magyar képzőművészeti kultúra ügyét szolgálni.

A lap (természetesen és helyesen) foglalkozik a művészeti évfordulókkal (*Barabás, Munkácsy, Székely, Vaszary, Izsó, Egry, Bíró Mihály* stb.) és a most elhalt mesterek életműve felmérésével. (Az utóbbi csoportba tartozó írások közül különösen kiemelkedett *Pataky Dénes* és *Oltványi Imre* — a régi barát — *Szónyi Istvánról* szóló írása.) Örömmel látjuk, hogy a fiatalabb nemzedék képviselői mellett érdemes régi műtörténészeink tartalmas írásai is helyet kapnak a lapban (*Lyka* Károly, *Felvinczi-Takács, Farkas Zoltán, Bálint Sándor* szegedi professzor, *Jajczay János*). A szorosabban vett képzőművészeti témákon kívül a rokonművészetek (iparművészet, bábjáték, népművészet, gyermekrajzok stb.) is beletartoznak a „Művészet” érdeklődési körébe. Egyszer-egyszer olyan cikk is helyet kapott a folyóiratban, amely az irodalmárnak és a képzőművészet iránt érdeklődőnek egyaránt „csemege” volt, így a fiatal *James Joyce* *Munkácsy* *Ecce Homo*járól szóló bírálatának publikálása. Igyekszik képet adni a gyarmati, illetve volt gyarmati népek művészetéről (Nigéria, Óceánia) és a külföld művészeti életéről, prominens mestereiről. (A bécsi Cézanne- és a londoni Picasso-kiállítás, a francia *Utrillo* és *Buffet*, stb.) A budapesti képzőművészeti események regisztrálása mellett nem feledkezik meg a vidék (Szolnok, Pécs, Székesfehérvár, Kiskunhalas stb.) művészeti megnyilvánulásairól sem. A művészeti dekadenciáról folytatott vitához is volt néhány értékes hozzászólás, mindenekelőtt *Kristó Nagy* Istváné, *Lehel* Istváné és *Somos Miklós* iestőé. Kár, hogy kulturális életünk néhány nevesebb képviselőjét nem kérte fel a szerkesztőség a vitában való bekapcsolódásra, s akkor az októberi számban közölt négy jelentéktelen vélemény helyett ezeket lehetett volna közölni.

Sok komoly értéket találni tehát a folyóirat munkájában. Mi az mégis, amiben eddigi eredményeit keveselljük? Főként néhány fontos, aktuális művészeti probléma felvetése terén mutatkozó óvatossága, passzivitása. *Németh*

Lajosnak a felszabadulás utáni magyar képzőművészetről szóló igen figyelemreméltó tanulmánya sem itt, hanem az „Új Írás” című irodalmi folyóiratban kapott helyet. A „Művészet” elődje, az 1958-as „Műterem” bátrabban mert foglalkozni az új magyar művészet legnagyobb egyéniségeivel, Csontváryval, Barcsayval, Borsos Miklóssal, Gadányival, mint a „Művészet”. Caravaggioról. Velazquezről írni valóban kockázat- és tévedésmentesebb, mint a sok új jelentőséget felszínre vető jelenkori művészetéről, de a közönség várja a szakszerű kritika eligazítását az utóbbi kérdésekben is.

Sokszor vitatható a tárgyalat külföldi művészek megválasztása, az olasz művészek közül például a középszerű Mucchiról jelent meg cikk sok képpel. *Alexander Magda* Picasso-cikke sem tekinthető egyébnek, mint egy olyan személy megnyilatkozásának, aki értetlenül, tanácstalanul áll a XX. század művészetének törekvéseivel szemben. Képzelnék el, milyen furcsa lenne, ha valaki tanulmányt írna Bartókról, s ebben elragadtatással beszélne a fiatalkori Kossuth-szimfóniáról, ugyanakkor pedig kevés jó szót ejtne *A csodálatos mandarin*, *Cantata profana*, *Divertimento* és egyéb remekművekről. Bizonyára joggal váltana ki kritikát egy ilyen — elképzelt — Bartók-tanulmány. *Alexander Magda* cikke (amely csak Picassónak egészen ifjúkori alkotásait fogadja el) ehhez hasonló.

Néhol a cikkanyag csoportosítása, tördelése nem szerencsés. Az I. évf. 4. szám cikkei így következnek: 1. A ma élő Pór Bertalan. 2. Botticelli. 3. A két háború közötti Mészáros László szobrász. Sem kronológiailag, sem esztétikailag nem indokolható ez a sorrend. Máskor a cikkek stílusa fráziszerű, semmitmondó. *N. Péntes Éva* Marton László szobrászról szóló rövid cikke ilyen kifejezésekkel van teli: „eredményekben gazdag út”, „alkotókedvének igaz gyönyögzése”, „megejtően kedves lány”, „fogékony szemű szobrász”. A cikk befejezésül „a szobrászat fáradhatatlan művelőjének” nevezi Martont. — mintha a fáradhatatlanság a művészi kvalitás ismérve lenne.

Összegezéssel azonban — ha voltak is kritikai megjegyzéseink — a megelégedettség és az elismerés hangján zárhatjuk a „Művészet” 1960-as és 1961-es évfolyamáról írott sorainkat. (*Dévényi Iván*)

Róna József válogatott alkotásairól tájékoztatott — centenáris kiállítás keretében — a Fészek Klub. *Róna Józsefnek* — *Zala György* és *Stróbl Alajos* mellett — a századforduló sokat foglalkoztatott, kiváló szobrászának neve a mai köztudatból kiesett. Pedig ott áll Zrínyi-szobra a Köröndön és világszerte, a legsikerültebb lovasszobrok között nyilvántartott monumentális Savoyai Jenő-szobra, a budai Várban. Tőle való a legelső Kossuth-szobor is, amelyet Miskolcon állítottak fel. És neki sikerült egyedül, természet után, portrét készítenie a modellüléstől mereven elzárkózó Kossuthról, amikor Turinban, a házigazda nővér engedélyével, meghúzódva a szobasarokban, a gondolataiba mélyedt Kossuth arcvonásait lopva tanulmányozhatta és azonnal meg is mintázta. Ez a nemcsak művészileg, hanem a hiteles, valóság-hű ábrázolás szempontjából is jelentős alkotás, egyben történeti dokumentum is. Kár, hogy a Kossuth Lajos-téren az eredeti zsúridöntés ellenére nem Róna impozáns Kossuth-émlék-műve, melyről csak elmosódott foto tájékoztat, kerülhetett kivitelezésre. Szugesztív erővel a népszerűt, a bálványozott példaképet állította elénk. Rónában megvolt az a kiváló képesség és becsületes nyíltság, hogy az adott helyzetet, tárgyat, hangulatot, jelképi jelentésével együtt, rögtön megérezte és őszinte áthasonulással ki is tudta fejezni. Egyik ilyen legsikerültebb alkotása a gödöllői parkban felállított, maga előtt napernyőt tartó, kecses, finom méltóság-teljes Erzsébet királynéja. Neobarokk stílusban készült szobrai a nemzeti öntudatot, büszkeséget, derülést árasztó milleneumi légkörben jöttek létre, természetesen széles tárgykörben mozognak és otthonosan érzik magukat bibliai, valamint mithológiai környezetben is. Róna művészte ma is természetesnek igaznak, frissnek hat, mert a rejtett, elmosódott, vagy álcázott és fonák mozzanatokból is tévedhetetlen érzéssel kiolvassa a lényeges, karakterizáló jeleket. *Thomas Mann* leírását méltó módon illusztrálhatná remekbekerült kompozíciója: „József és Putifárné”. Az életveg asszonyt középkorúnak tünteti fel, mialatt Józsefet hódító szépségű ifjúnak ábrázolja. És nemcsak a lélek és a

szellem párviadaláról beszámoló arcvonásokkal jellemez, hanem a mozdulatokkal, a testtartással és találoán, érzéki aláfestéssel még a lábfejekkel is. Feledhetetlen, milyen makacs birtoklási vágygal lép rá Putifárné a tőle szemérmes utálattal elhúzódozó József fogvatartott lábfejeére. Hasonlóan érzékletes ábrázolás másik bibliai kompozíciója: „Ádám és Éva”. Reviczky borongó lírája, Székely Bertalan kesernyés, kiábrándult szemlélődése, a történeti múlt mámoros dicsőítésekéntől megcsömörlött századvég álromantikától kótyagos hangulata kísért egyik, artwepeni aranyezemmel jutalmazott kompozícióján: „Az utolsó szerelem”. Falusi életképkompozícióiban is (Csikós), az egyszerűség és közvetlenség — menti meg műveit az elavultságtól. Rokonszenves, igazságszerető művészegyenységével barátjának nyerte meg *Fadrusz* Jánost, aki lángelméjével, mint fárosz világot a századforduló magyar szobrászai között. (*Haits Géza*)

ZENEI JEGYZETEK. (*Pablo Casals 85 éves.*) „A zene számomra mindig azonos volt felebarátaim iránt érzett szeretetemmel, és ha az előbbi a legfelelősebb örömmel, a második viszont lelkem békéjével ajándékozott meg — még életem legszomorúbb pillanataiban is. Napról napra szilárdabb meggyőződés: az erkölcsi tisztaság és nemeslelkűség legyen minden jelentős emberi cselekedet legfőbb rúgója.” Ez a leglényege annak az esztétikai célkitűzésnek, melyet századunk egyik legkiemelkedőbb egyénisége vallott és vall magáénak ma is. Mint életének legnagyobb részében, ebben is nagy példaképét, *Johann Sebastian Bachot* követi. Hiszen a nagy lipcei mester is a nemeslelkűség és emberszeretet eszményét írta maga elé életcélnak. Nem véletlen, hogy mindketten e szellemtől, e humanitástól vezérelve lettek világhíressé. *Casals* ugyanis azok közé tartozik, akik már életükben elnyerték az emberiség tiszteletét és maradandó elismerését. Az egész világon mindenki meghatottan és csodálattal adózik a furcsa kis öregembernek, amint behűnyt szemmel, áhitattal hajol kedves hangszere, a cselló fölé, hogy a zene szavával gyógyítsa a megsebzett emberi lelkeket.

Mert még most, 85 éves korában is játszik. Igaz, ritkábban, mint azelőtt, de nem azért, mintha szervezete nem bírná a megterhelést, hanem mert energiáját inkább a zenekar vezetése és a komponálás köti le. Évről évre összegyűlnek pradesi lakhelyén korunk legnagyobb muzsikusai, hogy a visszavonult mesterrel együtt hódolhassanak a zeneirodalom halhatatlanjainak: *Bachnak*, *Beethovennek* és a többieknek. *Casals* ugyanis 1946-ban, a *Franco-terror* legvadabb di-höngése idején ide húzódtok vissza ebbe a határmenti falucskába, hogy felbressze a világ lelkiismeretét. Ő maga így beszél erről a tetteről: „1946-ban kijelentettem, hogy több meghívást nem fogadok el és semmiféle kötelezettséget nem vállalok, bárhonnán is érkeznek ilyen ajánlat, amíg *Spanyolország*nak nem lesz olyan kormányja, amely tiszteletben tartja a legelembb szabadságjogokat és a nép akaratát. Ezzel bezártam az ajtót magam mögött. Művész nem hozhat ennél fájdalmasabb áldozatot.” Amikor *Casals* ezzel a gesztusával elítélte *Franco* kormányát, ismét az előbb említett erkölcsi tisztaság és nemeslelkűség kényszere alatt cselekedett. Nem véletlenül írja *Arthur Conte*: „Ez az a nagy és kegyetlen pillanat, amelyet szegény századunknak tudnia kell köszöneti, emlékezésül arra, hogy a bátorság nem csak a katona erénye, mert mindig van egy órája a polgári lélek számára is.”

Voltaképpen ez a csodálatosan nagy és hősi pillanat volt a pradesi fesztiválok kezdete. Mert mihelyt a zenei világ megértette, hogy *Casals* nem hajlandó megmásítani elhatározását, ő küldte el legkiválóbb képviselőit *Pradesbe*, hogy így tegyenek hitet a szabadság és humanizmus eszméje mellett. *Casals* így vélekedik erről: „Kizárólagos fegyverem a karmesteri pálca és a gordonka. Ezek ugyan nem halálhozó fegyverek, de mások felett nem rendelkezem és nem is kívánok másokat. Az adott helyzetben azt a fegyvert használtam, amellyel rendelkeztem, hogy tiltakozzam az ellen, amit gyalázatosnak tartottam.” Amikor 1936-ban kitört a spanyol polgárháború, *Casals* akkor is éppen a karmesteri palcát forgatta, *Beethoven IX. szimfóniáját*, az öröm és béke himnuszát próbálta a katalán zenekar élén. Előadásra azonban nem kerülhetett sor, mert addigra a fegyverek dübörögtek a dobok helyett. Ekkor tette *Casals* azt a fogadalmat, hogy mihelyt hazájában ismét normalizálódnak a viszonyok, először a *IX. szimfóniát* fogja vezényelni. E fogadalmát azóta még nem váltotta be...

Már szólottunk arról, hogy Casals emberi magatartásának mércéje Johann Sebastian Bach. (Akárcsak kedves barátjáié, Albert Schweitzeré.) Ezért választotta az első pradesi fesztivál megnyitójára (amelyet a Szent Péter templomban tartottak) Bach Hat gondokaszvitjét. Idézzük fel ezt a csodálatos pillanatot egyik tanítványának leírásából. „9 óra... A templom megtelt. A közönséggel közölték, hogy tapsolni nem szabad. Az emberek várakoznak. Várják az ünnepestélyes pillanatot... Egyszerre kis csengettyű szólal meg; ugyanaz, amellyel reggel a ministráns az Úrfelmutatást jelezte... Mgr. Pinson, Saint Flour püspöke üdvözlő beszédet mond... Aztán visszavonul. Mély csend uralkodik, mintha a jelenlevők hipnotizálva lennének... Egyes fények kialusznak, mások fellobbannak. A ministráns csengettyűje ismét felhangzik... Ezúttal a mester számára. Előrelép, egész egyedül... Üdvözlésül meghajol... A hallgatóság feláll, hogy az üdvözlést tisztelettel, áhitattal viszonzza. — Casals leül és behangolja hangszerét. Majd felemeli jobbkarját, lehunyja szemét és oldaltfordítja a fejét... És hirtelen a nála megszokott erős elhatározással megragadja vonóját!... Az első G-dúr szvitt hangjai ezután magasba emelkedtek, hatalmasan, fenségesen. Az első ütemek után minden elképzelhető félreértés megszűnt és az emberek szemében könnyek csillogtak.”

Ezek az évről-évre ismétlődő pradesi fesztiválok századunk legnagyobb művészi és emberi dokumentumai. A rendezők ugyanis felismerték, hogy a zene és a béke gondolata elválaszthatatlanok. Az emberiség pedig megértette fáradozásukat. Érdemes ennek igazolására a hirosimai gyerekek Casalshoz írt sorait idéznünk: „Mi azután jöttünk a világra, hogy az atombomba lehullott, de már csodáloi vagyunk az Ön művészetének.”

Max Eastman mondotta Casalsról: „Soha még ember nem tudta a zenei zsenialitást olyan mértékben egyesíteni az erkölcsi nagysággal, mint ő.” Megállapítását talán úgy lehetne továbbépíteni, hogy Casals életének minden mozzanatában nagy ember és nagy művész, s a kettőt egyszerűen nem lehet szétválasztani. Érdemes itt felidézni Kún Imre elbeszélését Casals egyik pesti vendégszerepléséről. Ez a történet is a nagy művész nagy emberségét példázza.

Casals minden pesti hangversenye előtt egy kedves magyar barátjánál, dr. M. E.-nél szállt meg. 1937-ben is így tett, de barátját nagyon rossz állapotban találta. Este először fordult elő, hogy dr. M. nem volt ott Casals hangversenyén. „Casals — folytatja Kún Imre — az egész hangversenyt rosszkedvűen játszotta végig, folyton arra a helyre nézett, ahol barátja szokott ülni. Másnap meghívta zongorakisérőjét, dr. Hercz Ottót, hogy látogasson el M.-ékhez. És amikor Hercz megérkezett, Casals eljátszotta beteg barátjának az egész előző esti műsort.” (A történetnek még folytatása is van: barátja halála után Casals nagyobb öszszeggel támogatta az árván maradt családot, és kérésére Huberman is segítette őket.)

Nem adnánk teljes képet Pablo Casalsról, ha nemoznánk röviden művészetének nagyságáról is. Sajnos, mi csupán lemezfelvételtől ismerjük csodálatos csellóhangját és ezért nem szólhatunk a közvetlen élmény forrásával, mint Haits Géza. Beszámoló helyett idézzük a pesti közönség előtt is jól ismert muzsikuskortárs, Ernest Ansermet szavait. „Casalsról, a gordonkaművészről már nincs is mit mondani, ő korunk minden gordonkására rányomta bélyegét; más szóval ő a szabály, a zsinórmérték, és ez feleslegessé tesz minden kommentárt... Ő olyan egészséges, biztonságos és gazdag egyéniség, aki számunkra mindig megfejtja a zene legmélyebb titkait, feltárja a zenében rejlő igazságokat és megold minden olyan problémát is, amely mások számára örök fejtörést okoz.”

Az elmúlt évben jelent meg magyar nyelven is Corredor „Beszélgetések Pablo Casalssal” című műve, amely az utóbbi esztendő legizgalmasabb zenei olvasmányja. Talán az a része a legérdekesebb, amelyben Casals a múlt nagyjaival kapcsolatos nézeteit fejtegeti. De nem az ragad meg bennünket, amit rólkuk mond, hanem az a mód, ahogyan mindezt teszi. Arra a kérdésre, hogy valóban eljátszotta-e a Trisztán és Izolda előjátékát Tribschenben, Wagner zongoráján, így felelt: „Igen, és nagyon csodálkoztam, hogy a zongora annyira el van hangolva.” Ez a válasz első hallásra mindenkit megdöbbent. Valami más, áradóbb visszaemlékezést várna az ember. És ekkor megjelenik az olvasó tudatában egy fénykép, melyet a világ valamennyi képeslapja közölt. A

képen Casals kopott háziköpenyben üldögél, a pipáját tömi s közben válaszol egy riporter kérdéseire. Abban a pillanatban válik világossá, hogy ez az egyszerű, végtelenül szerény ember nem is válaszolhatott mást arra a másik kérdésre. Hiszen minden gesztusa annyira emberi...

Befejezésül idézzük a XX. század másik nagy humanistájának, Thomas Mannak Casalsról írt sorait. „Mily győzelem, milyen vidító elégtétel. A gyarló emberiség időről időre meg akarja menteni a becsületét, erre pedig csak olyan művész hivatott, mint Casals. Ő az emberiség becsületének megmentője. Örömmel ismerem el, hogy ő számomra, hogy ezek számára is, balszam és enyhülés.”

(Rövid beszámoló egy szép hangversenyéről.) Egyetlen, szerfölött mostohán propagált hangversenyt adott a fővárosban az Amerikából hazalátogatott Magyar Vonósnégyes; a kamarazene kedvelői bizonyára még egyszer-kétszer megtöltötték volna a Zeneakadémiát, csak hogy játékkukat hallhassák. Haydn D-dúr vonósnégyesét, Bartók V. vonósnégyesét és Beethoven hanglemmez-előadásukban is ismert cisz-moll vonósnégyesét játszották, olyan stílusosan, olyan fokú művészi megértéssel és átéléssel, hogy egyszerre nyilvánvaló lett hallgatójuk előtt, miért tartják őket számon a világ legkiválóbb kamaraggyűjtésai közt. Reméljük, hogy mielőbb újra hallhatjuk őket: Székely Zoltánt, Kuttner Mihályt, Koromzay Dénest és Magyar Gábert, s újra gyönyörködhetünk nemcsak technikailag fölényesen biztos, hanem a művek lelkét is megragadó, forró élményű játékkukban. (Rónay László)

SHAKESPEARE ÉS A FAJI KÉRDÉS. A Nemzeti Színház folyosóján séáltunk és én éppen Bessenyei Ferenc Othello alakítását dicsértem, amikor barátom félbeszakított: „Bizonyára tudod, hogy a legutóbbi stradfordi ünnepi játékokon ezt a szerepet Paul Robeson alakította. Képzeld el, milyen érdekes lehet egy igazi néger Othellót látni, aki ráadásul olyan nagyszerű színész is, mint Paul Robeson!” Igazi néger Othellót!? Dehát hogyan? Hiszen már a darab címe — *Othello, the Moor of Venice* (Othello, a velencei mór) — világosan meghatározza Othello nemzetiségét és fajtát! Már pedig tudomásom szerint a mörök nem négerek!

A „mór” szó hallatára általában az Ibériai félszigetet meghódító arabokra gondolunk. De nézzük csak a lexikont. A mór azoknak az araboknak a gyűjtőneve, akik a mai Tunisz, Algéria, Marokkó és Mauritánia helyén élnek. Ezen országok déli részén élő népek vérében van ugyan kisebb negroid beütés, mely délfelé haladva egyre erősödik, mégis óriási tévedés lenne a möröket a négerekkel összekeverni. Nem is beszélve arról, hogy a történelmi Othello minden kétséget kizáróan arab volt, tehát nem néger. Vagy Shakespeare tévedett tehát, vagy a rendezők hamisítják meg drámáját. Mind a két eset könnyen elképzelhető. Shakespeare bizony nem sokat törődött sem a történelmi tényekkel, sem a földrajzzal. Egy téves rendezői felfogás pedig hosszú időre hamis vágányra viheti valamely tragédia igazi mondanivalóját.

Vegyük elő a shakespearei szöveget és nézzük, kinek van igaza. A „néger” szót Othelloval kapcsolatban Shakespeare sehol sem használja, de több olyan utalást találunk, melyből arra következtethetünk, hogy Othellóját négernek képzelte el. Így mindjárt az első felvonás elején Rodrigó „vastagajkú mór”-ról beszél, Jágó pedig „berber csödör”-nek nevezi Othellót. Később Brabantio eképszól róla: „... egy szörnyhöz, minő te vagy... kor, faj, természet, minden ellenére megszeretné azt, kire nézni is irtózatos...” A következő utalást a Doge válaszában találjuk: „... úgy vöd szebb, mint amilyen fekete.” Majd a második felvonásban Jágó kétszer is feketének mondja Othellót, aki így kiált: „Tán mert fekete... vagyok?”. Mindezek az idézetek a shakespearei Othello négerességét látszanak bizonyítani. Álljunk azonban itt meg egy pillanatra. Aki volt már strandon, az bizonyára észrevette a különböző „fehér emberek” bőrszíne közötti eltérést. Míg egyesek világítóan fehérek, mások bőre egészen sötét színű, anélkül, hogy négernek lennének. Arról nem is beszélve, hány fekete, göndörhajú, vastagajkú férfit láthatunk, akár a budapesti utcán is. Gondoljunk arra is, Shakespeare Angliában élt, ahol az emberek szinte kivétel nélkül fel-tűnően fehér bőrűek. Miért ne tarthatott volna egy sötét bőrű, fekete göndör hajú, vastag ajkú arabot négernek? Jusson eszünkbe, hány-szer használjuk mi is

valamelyik jól lesült honfitársunk színének jellemzésére a „mint a néger” kifejezést. Figyelemre méltó az is, hogy a Magyarországon 1886-ban Szász Károly fordításában, Csiky Gergely jegyzeteivel Ráth Mór kiadásában megjelent díszes Othelló kötet képein a főhős nincs négernek maszkírozva, annak ellenére, hogy Szász Károly a címet így fordítja: „Othelló, a velencei szerezseny”. A mórokat nevezték más néven szaracénoknak és ebből lett a magyar „szerezseny” szó. A köznyelv azután ezt az eredetileg arabot jelentő szót kiterjesztette minden fekete emberre, így a négerre is. Ma ugyan nem olyan divatos a szerezseny szó, mint 50—100 évvel ezelőtt, de egyértelműen négert értünk rajta. Érdekes, az *Encyklopedia Britannica* a „Moor” (mór) szó hasonló fejlődésére mutat az angol nyelvben, amikor utána zárójelben oda teszi: „dark men” (sötét emberek).

Azt hiszem, maga Shakespeare nem csinált nagy ügyet Othelló bőrének színéből. Az ő felfogása szerint (*talán!*) Othelló nem angol, nem fehérbőrű, nem szőke, hanem valamilyen délvidéki fekete, akik között északi szem úgy sem tud különbséget tenni. Később azonban, különösen a XX. század elején divatba jöttek a faji kérdések. Ebben az időben a legtöbb színházban a faji megkülönböztetés jegyében rendezték a shakespearei drámát és elsősorban Othellónak hisztérikus brutalitását emelték ki, mint ami néger voltából adódnék. Ez az álláspont azonban lassan elavult. Ma a legkiválóbb rendezők Othellóban is az „embert” keresik. *Sztanyiszlavszkij* felfogása szerint — és ezen az állásponton van például a kiváló svájci író, Max Frisch is — a tragédia alapja Othellónak néger voltából adódó kisebbségi érzése. A shakespearei szöveg azonban nem egészen igazolja ezt az álláspontot, hiszen Othelló „királyi ősei”-re hivatkozva büszkén tartja magát egyenrangúnak Velence uraival. A történelem és a lélektan még kevésbé támasztja alá az idézett véleményeket. Velence urai ugyan bizonyosan lenézték az önerejéből felemelkedett hadvezért, de nem azért, mert fekete volt, hanem pusztán azért, mert végtelen gögjükben senkit sem tartottak magukkal egyenrangúnak, aki nem közülük származott. Othelló helyzetét az ő szemükben semmivel sem emelte volna, ha történetesen egy német zsoldos, egy svájci pásztor, egy angol polgár, vagy akár egy közrendű velencei gyermeke. A másik oldalon pedig az arab, különösen az olyan előkelő család sarja, mint Othelló, akinek ősei között — mint fentebb is idéztük — „királyok voltak”, semmi esetre sem érezhette kevesebbnek magát egy velencei patriciusnál. Ellenkezőleg, a diadalmas hadvezér, aki tisztában volt saját képességeivel, erejével és azzal mily nagy szüksége van rá a Tanács urainak, bizonyára megvetette a télen kényelemben elpuhult, otthon ülő polgárokat.

Felfoghatjuk a tragédiát úgy is, hogy lényege ne a bőr szín ellentétében legyen, hiszen ez az arab Othelló és az olasz Desdemona közt meglehetősen csekély lehetett, hanem abban az örök, általános emberi hibában, hogy nem tudjuk elhinni és nyugodtan élvezni a boldogságunkat. A folytonos harcokban megöregedett Othelló csak a vásárolható szerelmet ismerte, azt az őszinte, mély, önzetlen ragaszkodást, mellyel Desdemona vette őt körül, el sem tudta képzelni. Ő, akinek szüntelen harc volt az élete, akinek mindég véres csatákban kellett megvédenie az érdekeit, akivel szemben mindég valamilyen ellenség állt, nem tudta elhinni, hogy valami harc nélkül is az övé lehet, és ezt a valamit nem kell szüntelenül védelmeznie. Az a férfi, aki hősi tetteivel meghódította az általa oly fiatalnak, oly szépnek, oly tökéletesnek látott nőt, nem tudta elképzelni, hogyan viszonyozhatja Desdemona az ő egetek ostromló érzéseit ugyanolyan hévvel, amikor ő nem csak sokkal öregebb nála, de rút is, — hiszen fiatal korában sem volt szép arcú, akkor sem szeretett belé senki, nem-hogy egy olyan szépség, mint Desdemona, azóta az idő és a csaták sebei még jobban elcsúfították. Ideges hitlensége a legkisebb jelet is kétsége igazolásának fogadja és nem tudja fékezni magát.

Sem a keresztény, sem a kommunista világnézet nem ismeri el a faji megkülönböztetést. Érdekes lenne, ha valaki megkísérelné úgy rendezni ezt a tragédiát, hogy a dráma középpontjában *ne* a szőke Desdemona és a fekete Othelló rikitó ellentéte, a faji kérdés álljon. Az persze más kérdés és ezen ma már legfeljebb vitatkozni lehet, eldönteni nem, hogy melyik felfogás áll közelebb Shakespeare eredeti elképzeléséhez. Szerencsére az ő mélységei sokkal feneketlenebbek annál, semhogy az ilyen, szórszálhasogatás a drámái nagyszerűségét befolyásolhatná. (*Taxner Ernő*)

EGY VERSESKÖTET MARGÓJÁRA. (Garai Gábor: *Emberi szertartás*. Magvető, 1960.) A legutóbbi könyvhéten két verseskötet képviselte a friss magyar lírát, Takáts Gyula *Virágok virága* c. kötete és Garai Gábor *Emberi szertartás* c. könyve. (A többi verseskötet összegyűjtött termést, életművet hozott.) Két kötet, két generáció. Takáts Gyula az ötvenévesek nemzedékének érett hangján szól, Garai Gábor a fiatalok modernebb, problematikusabb énekét zengi. Mindkét költő újat ad, a többiekhez és saját eddigi műveikhez viszonyítva. Takáts Gyula ebben a kötetében észrevehetően ki akar lépni sokszor idillikus, „egyszerűen” harmonikus világából, féllábbal „emberibb” tájakon jár, s költészetét közösségibb magatartás gazdagítja. (Takáts Gyula költészetével nemrég foglalkozott a *Vigilia*. Rónay György írt róla, előző kötetével, a *Mézipergéssel* kapcsolatban.) Garai a gondolati költészet művésze elsősorban, a belső tájak festője. Ha mestereit kutatjuk, sok név juthat eszünkbe Rilketől József Attiláig és Radnóti Miklósig, de ez a kötet nem hatásos eredménye, hanem önállóságának, tehetségének jelentős bizonyítéka. Annaira mai és nekünk mindnyájunknak (szinte „az embernek”) szóló költészet ez, hogy alig néhány sor (egy-két vers) van benne, amellyel nem értünk egyet vagy hatástalan marad. (A kötet végén található műfordítás-csokor azonban annyira tarka színekből van összeállítva, hogy kissé zavarja előző jó élményeink egységét.)

Garai köteté már nemcsak ígérlet. S van benne egy vers, ami miatt tulajdonképpen készült ez a jegyzet. Ezt a verset a „fülszöveg” így mutatja be: „Garai nemzedékének talán legigényesebb költői erőfeszítése a *Jób könyve*, a bibliai történeten alapuló, de modern, intellektuális mélységekbe ágazott elbeszélő költemény.” Annak idején, a kötet megjelenése előtt már feltűnt ennek a versnek egy részlete az *Élet és Irodalom*-ban. Aztán most az egész megjelenésekor újra megérintett a vers lehiggadt, szenvedő és felemelő hangja. Megvallom azonban, egy ideig azon gondolkoztam, nem csupán jól sikerült utánérzés-e a költemény. Az eredeti *Jób könyve* mindnyájunknak ismerős, „világhírű”, sokakat megihletett a középkori játékok szerzőitől Goetheig és mai költőikig, vagy legalább is ötleteket, gondolatokat adott művészek százainak. Nem utánérzésről van-e szó Garai esetében? Valamiféle utánzásról, amely Babits Jónás *könyve* mintájára készült? Persze, ha utánzás, akkor is sikerült, ám mégis másként olvassa az ember, mint ha érzi az élmény izzását, a vers realitását. Aztán egy másik kérdés: valóban csak elbeszélő költemény lenne? De hiszen elbeszélő költeménynek ösztövére, nincs epikus sodrása, és hiányzik belőle sok egyéb, ami az elbeszélésekre jellemző. Líra ez, sokkal inkább líra, mint epika. Később valaki felhívta figyelmemet az *Új Írás* első számában megjelent *Otthon* című Garai-versre. Ez a vers megdöbbentett. S amikor jobban megismertem Garai költészetét, aggodalmaim nagyrészt elmúltak. A *Jób könyve* nem lehet pusztán utánérzés eredménye. A *Jób könyve* a szenvedő ember, a gondokkal, fájdalommal küzdő ember vívódása. Vannak szenvedések és fájdalmak, amelyeknek nem vagyunk okai, sem a társadalom, sem a többi emberek. Velünk születettek, egyszerre élni kezdenek, hordozzuk, kinlódjuk őket. Értelmüket azonban meg kell találnunk. Az értelmetlen szenvedés sokszoros kín. Garai ott kereste a szenvedés problémájának megoldását, ahol Jób, az igaz ember. S verse mutatja, hogy keresése nem volt eredménytelen:

*S én szóltam: Elvettem a jót, míg
gyönyör volt a lét s vigalom,
hát most a harag havában
a rosszat is elfogadom.*

*Tagadjam! Miképp? Hisz, amíg csak
áldón simított a Kéz,
a lélek sejtése, lehellet
vagy egység volt az egész;*

*de most iszonyú bizonyosság,
hogy arcomon ütlege ég.
Mint testet a test, úgy érzem
görcsös, inas tenyerét.*

S a lényegyet aligha lehet szebben összefoglalni, mint az ifjú Elihu beszéde:

*Higgy: gonosz nem eshetik rejtad;
mindennek megvan a rendje
ott, hol egek merülnek az éjbe
s parányok a végtelenbe!*

(Csanád Béla)

A SEMMITMONDÁS MŰVÉSZETE. Françoise Sagan, magyarul is megjelent *Bonjour tristesse* (Jónapot búbanat) című regénye után, nekünk nem sokat mondó írónak mutatkozott, akit hazájában könnyed, szabatos, stílusosan csillogó franciasága miatt részesítenek a kelleténél nagyobb tiszteletben kritikussai. Sagan asszony eddigi regénysikerein fölbuzdulva most színdarabot írt *Chateau en Suède* címmel és a darabot a párizsi Atelier színház nagy sikerrel adta elő *A tojás* színpadravivőjének, André Bressacq-nak választékos izlésű rendezésében. Bressacq tehát *A tojás*-ból világsikert fabrikálván, avatott rendezői tehetségével egy amúgy is híres írónót akart a színpadi megdicsőülésbe bevezetni. S vállalkozása úgylátszik többé-kevésbé sikerült is. Legalább is az eddig befutott kritikák, így az *Études* komoly hitelt érdemlő méltatása meglehetősen hízelgő, a fiatal best-seller-íróra.

Robert Abirached, az *Études* színbírálójaként pontosan meghatározza Françoise Sagan helyét a mai elbeszélő és színi irodalomban és számunkra épp az az érdekes, miben látja ennek a sikerirodalomnak társadalmi hátterét. Abirached szerint az irodalmi és művészi élet kis planetáriummá vált, amelyben kigyúlnak és elalusznek a csillagok egymást kergetve, de megjelenésük legtöbbször valami kötelező szertartási rendnek engedelmessé válik. Valami botrány sejtelve kapcsolódik hozzájuk, valami „misztérium” látszata, előírások affektáltsága: a szerző tíz éves; bárfiú volt; nagyvilági nő vagy magasrangú család gyermeke; kastélya van Provenceban; „börtönben ült”... létüket és ragyogásukat a közönség mohóságának és fetiszmusának köszönhetik, amely lelkiszükségletből, sőt nyugtalanságból táplálkozik.

„Kétségtelen, hogy van századunknak egy betegsége és egy a társadalmunkra sajátosan jellemző csömör — írja Abirached —, amely alaktalanul és megformázatlanul kifejeződést keres: egy-egy szerző sikere, túl a reklámozáson és a csínadrattán néha abból származik, hogy azt tudja mondani, amit kortársai várnak. Nem üzenet ez, mint tíz évvel ezelőtt mondták volna, csupán tükkör, amelyet egy ügyes kéz tart, olyan előadásmód, amely formát és alakot tud adni a zavaros vágyaknak. Annak a bizonyos mosoly, amelyet minden ajak keres. Ehhez pedig inkább megérezésre van szükség, mint tapasztalatra, inkább finomságra, mint hevességre, inkább szabatosságra, mint összetettségre, s ha valakiben többletként mindehhez még roppant tehetség, intelligencia és számitó gondolkodás is társul, akkor Françoise Sagan-nak hívják. Ez az írónő látszatra a lehető legkevésbé *botránkozottat*: nem azért írja műveit, hogy megzavarjon, hanem, hogy rendelkezésünkre bocsássa a nyelvet, amelyen kifejezhetjük magunkat... Sagan asszony önmagáról beszél és rólunk, miközben egy dologtalan és kissé kétségbeesett társadalom képét vázolja fel számunkra: az írónő és a jószág keveredik benne játékosan, korunk enyhén szürke regényessége és a szomorúság könnyed hullámvérése. Semmi kitörés, semmi dagályosság, semmi igényeskedés...”

Mellébeszélései mellett is mennyire sokatmondó ez a kritika. Különösen érezhető az, ha a Sagan-darab rövid tartalmi ismertetését is szétboncoljuk. Behavazott, erdőségektől körülvevett svédországi kastélyban vagyunk. Itt él két testvérpár: Hugo és Agatha, Eléonore és Sebastien. Hugo vaderejű férfi, bezárta első feleségét, Opheliet, aki örülten, kibontott haggal bolyong a kastélyban. De ez tette lehetővé Hugo számára, hogy halálhíret kelte az asszonynak és újra megnősülhessen a társadalom szabályainak megsértése nélkül. Hugo tehát feleségül vette Eléonoret az írónikusán rajzolt, kínzótermes kastélyban, amelynek lakói különös személyből XVIII. századi ruhákban járnak. Megjelenik azonban egy másik csábító fiatal férfi is Frédéric személyében és Eléonore ki akarja próbálni a szabadságát. De Hugo nyugtalanodik a vetélytárs miatt, Sebastien pedig őrzi nővérét, aki bár unatkozik, szívesen belémenne a kalandba, így mégsem szokhat el a szenvedélyes ifjúval, aki kirohan a kastélyból, hogy a hóban lelje halálát. Tanulság: az asszonyoknak nem az a fontos, hogy megértsék, hanem az, hogy megtartsák őket... És a szép unatkozó Eléonore ezután fivére megértő cimboraságában talál vigaszt, alárendelvé magát férje vad akaratának.

Ennyi lenne a darab rövidrefogott meséje, amely ironizált és mégis hátborgongató feudális viszonyokat sejtet. A nő alávetése, kínzókamrák, örült feleség, és mindez XVIII. századbeli kosztümök között. S ez az álország, ez az idegen

kosztümökbe öltözés háborzongatóan emlékeztet a nagy francia forradalom előtti idők zsarnokuralmának művészetére, amikor pásztorfiúnak és pásztorlányknak öltözött főúri szereplők idilleket adtak elő egymás unalmának elűzésére. S mindezt ők is választékos francia nyelven csinálták, a kor igényei és kívánságai szerint. Csak azt mondták ki az életből, amit minden veszély nélkül ki lehetett mondani, s lévén ez igen csekély a körülöttük tomboló valóság feltűrő hullámaival szemben, ostoba, korszerűtlen jelmezekbe öltöztették semmitmondásukat.

Az *Études* kritikája udvarias, sokban elismerő és mégis árulkodó. Elárulja, hogy a katolikus folyóirat kritikusa főként a *botránytalansága* miatt ennyire elnéző a „Kastély Svédországban” tanulságaival szemben. Mennyire csömörlésig jóllakhattak már az ellenkezőjével mindennek, ha az okos, számító s oly könnyed franciasággal beszélő és író Sagan asszony a botránytalanságával tud bevezetni a színpadi siker révébe. (*Gáti György*)

JEGYZETLAPOK. (*Proust olvasása közben.*) Nem „Az eltűnt idő nyomában”-t olvasom, hanem azokat az írásait, melyeket „Sainte-Beuve ellen” címmel adtak ki: előkészületek, vázlatok ezek a nagy regényciklushoz, első kísérletei egy-egy részletének, és érdekes, okos tanulmányok Balzacról, Baudelaire-ról, Nervalról, valóban Sainte-Beuve „ellen”. Az előszó, dióhéjban, épp úgy foglalata a prousti lélektannak, mint amennyire „A megtalált idő” a summázása, kifejtve, a prousti esztétikának. S valamire megint és nyomatékosan felhívja a figyelmet: arra, hogy „Az eltűnt idő nyomában” beteg ember műve, s az életérzés, melyet tükröz, beteg ember életérzése. Miért fordul Proust a múlthoz, a múltba; miért éli jelene, jövője helyett a múltját? A dekadencia magyarázata részben igaz — de csak részben igaz; és ha merev egyoldalúsággal alkalmazzuk, könnyen megtéveszt, mert sematizál. Proustnak, éppen a Sainte-Beuve ellen írt könyv előszavából tudhatjuk, volt „elmélete” is a saját emlékező, multidéző módszeréről: „Voltaképpen — mint ahogy a holtak lelkével van bizonyos népi legendákban — életünk minden órája, míhelyt elenyészik, megtestesül és elrejtőzik valamilyen anyagi dologban. Azon át ráismerünk, előhívjuk, s ezzel kiszabadítjuk börtönéből.” De az elmélet előtt volt a személyes valóság: Proust betegsége, mely lehetetlenné tette számára az élet közvetlen élését s mintegy a múltba száműzte, s arra készítette, hogy léte lényegét a lelkében élő múltban fedezze föl. „Míhelyt erőink megfogyatkoznak, afelé fordulunk, ami segíthet” élni, lelkünk erejét fönntartani: a pillanat extatikus élménye, és a multunkból megőrzött, emlékbeli „jelen” felé. Kétségtelen, Proustban, betegségétől függetlenül is, sok az aprólékos finomkodás, a dolgok túlbonyolítása, olykor a precíozkodés; de ami mégis mindennél jellemzőbb rá és fontosabb számunkra: az ennek a betegnek az ereje, amivel fölébe kerekedik önmagának, betegségének, „az életnek csak annál sóvárabbb étvágyával, mert hiszen ezt az étvágyat nem elégítheti ki”. Nem véletlen, hogy jobban értette Balzacot, mint az „egészséges” Sainte-Beuve; az sem véletlen, hogy sokkal, de sokkal „balzacibb” író nála. Meggyőződésem, hogy sokkal inkább az Zolánál is.

(*Az erények harca.*) Prudentius „Psychomachia”-ja. Hosszú, hexameteres harc a lélekben bűnök és erények közt, fölvonulásokkal, seregszemlékkel, zengzetes tirádákkal és harsány szóviadalokkal. A költő az antik epika minden törmelékét élénk hőmpölygati a nemes cél, az erények diadala érdekében.

De milyen fura egyveleg ez, s milyen fura erények! Jönnek, jönnek, Igazságosság, Türelem, Egyetértés, Allhatatosság, Bölcsesség s mind a többiek; mozgásuk csupa nemesség, arcukról fenköltés sugárzik, már pusztá megjelenésük is nagyszerű. Harcba bocsátkoznak, s egyszerre mi történik? Prudentius hallatlan (legalábbis a mai olvasónak hallatlan) naivsággal úgy öldökölteti, úgy gázoltatja térdig vérben őket, mintha örök életükben csak a kardot forgatták volna. Lehet, sőt valószínű, hogy a kései antikvitás olvasói élvezték ezt: kivált a klasszikus reminiscenciákat. A mai olvasó azonban elképed, vagy nevet.

Mi lehet riasztóbb a véreskezű erénynél? (*r. gy.*)

S Z E R K E S Z T Ő I Ū Z E N E T E K

Greccioi karácsony. — Köszönjük szíves hozzászólását és figyelmeztetését. Naplócikkünk írója nem akarta részletezni a greccioi karácsony történetét, s így csúszott be a szövegbe a Szent Ferenc misét „mondott” kitétel a „mondatott” helyett. A greccioi mise története, amint azt a Szent Ferenc életéről szóló írások elmondják, az alábbiakban foglalható össze. A szent mindenkor különös buzgósággal ülte meg karácsony ünnepét. Barátainak gyakran mondotta, azt szeretné, hogy ezen a napon mindenki, minden élőlény örüljön. Hangoztatta, a városi hatóságokkal köteleztetné a lakosságot, karácsony napján hintsék tele az utakat gabonával és más magokkal, hogy a madarak jóllakhassanak. „Az Isten fia iránti tiszteletből, kit a boldogságos Szűz ez éjszakán az ökör és a szamár elé fektetett a jászolban, hasonlóképpen köteleznék mindenkit, akinek ökre és szamara van, hogy e szent éjszakán bőségesen gondoskodják számukra jóféle abrakról. Úgyszintén a gazdagoknak is rajta kellene lenniök, hogy e napon minden szegény jóllakottra ehesse magát izletes ételekből.” A szerzetesi szabályzatának megerősítését követő karácsonyi ünnepeket (1224) különös gyöngédséggel és költéssel kívánta megünnepelni. Római tartózkodása alatt megszerzte a pápa engedélyét, hogy szabad ég alatt, illetve barlangban, szamár és ökör jászla előtt mondathasson éjjeli misét. A Rieti-völgy egyik festői remeteségét, a greccioit szemelte ki erre a célra. A hely gazdája, *Velúta* János lovag, jó barátja volt. Megkérte, készítsen elő mindent az éjjeli miséhez, amit ő szükségesnek tartott hozzá. A lovag örömmel vállalta szent barátja kérését. Ezután Ferenc üzenetet küldött a környék kolostorainak és népének, jöjjenek el az ő éjjeli miséjére. Karácsony éjjelén valóban megmozdult az egész környék. Hatalmas tömeg gyűlt össze a greccioi barlang körül, örvendezve, hogy a szentet láthatja az éjjeli misén. Az erdő szinte nappali fényben úszott a fályák sokaságától s a sziklák mindenfelől a szenténekek hangjait verték vissza. Az üreg előtt szokatlan látvány fogadta az embereket: egy szénával telt jászol, előtte ökör és szamár. Megérkezett a szent is, kezdetét vette az éjjeli mise, amelyhez oltárul a jászol szolgált. Ferenc diakonusként vett részt a misén. Ő énekelte az evangéliumot. Utána prédikálni kezdett a körülálló népnek: „mézédes ígéket mondott a szegény király születéséről”. Szent Ferenc, mint köztudomású, alázatból nem engedte magát áldozópappá szenteltetni, hanem csupán a diakonusságig vette fel az egyházi rendet.

Kis torkos. — A torkosság lehet egészen apró gyarlóság, lehet bocsánatos bűn, lehet egészen súlyos véték is. A gyereket, ha beszökik az otthoni éléskamrába és megdézsmálja a befőttest, nyilván másképp kell megítélni, mint az apát, ha ital formájában leereszti a torkán keresztét, amelyet állapotbeli kötelessége folytán családja eltartására kellene fordítania. Más megítélés alá esik, ha valaki — akár gyermek, akár felnőtt legyen az — ritkán, egyszerűen torkosodik és ismét másként kell elbírálnunk az olyat, akinél az evés állandó falássá, tobzódássá fajul, elannyira, hogy belebetegszik. Nem tartjuk helyesnek, ha a nagymama azzal akarja a befőttek dézsmálgatásától visszatartani a kis torkos unokát, hogy „haragszik érte az Istenke”. „sír az őrangyalka”. Nem az „Istenke” és az „őrangyalka” írgylyi a jó falatot, hanem az „emberke” árt magának és embertársainak az ételben, italban való fegyelmezetlenségével. Azt kell megértetnie, beláttatnia a gyerekekkel, hogy a torkosság, ha nem is árt rögtön egészségének, nem is rövidíti meg környezetét komoly mértékben. magának a torkosnak, egyben feltétlenül árt: abban, hogy a fegyelmezetlenség szokássá fajul. A fegyelmezetlenség a torkosság legsúlyosabb mérge, amely együtt növekedik a kis torkossal.

L. L. Kaposvár. — A katolikus tanítás szerint az ember lelki tartalma és szabad elhatározása rejtve marad az angyalok előtt. Ők csak azt tudják, amit Isten feltár előttük vagy amit mi kifelé közlünk. Gondolatainkat akkor fogják fel ők is, ha azok szóban vagy jelben testet öltenek. Az angyalokat nem lehet úgy felfogni, mint független lényeket. Isten, Krisztus szolgálói ők, az Ő parancsait hajtják végre. Ha az anyagi világban megnyilatkoznak — Betlehemben énekelnek, Krisztus sírjáról elhengerítik a követ — ez csupán az ember számára Isten erejéből létrehozott jelenség. Az angyalok kilenc karát a kö-

vetkezőkben sorolhatjuk fel: angyalok, főangyalok, kerubok, szeráfok, trónok, uralmak, fejedelemségek, hatalmasságok és erők. Azt, hogy kilenc kart lehet megkülönböztetni az angyalok megszámlálhatatlan sokaságában, a szentírásból tudjuk. De azt, hogy mi az egyes karok szerepe, nem tudjuk.

S. S. Miskolc. — Megható a vita, amelyet nővérével folytat: kell-e a haláltól félni vagy sem? Egyiküknek se tudunk teljesen igazat adni, mert — mindkettőjüknek igaza van valamiben. Komoly, igazán keresztény magatartás, amit ön vall: „a halálra minden nap el vagyok készülve, de jelenleg éppen nem félek a haláltól, mert a jó Isten irgalmában bízva teljesen ráhagyatkozom.” Megérthető nővére álláspontja is, mikor kijelenti: „A haláltól, koporsótól mindig félttem, legszívesebben sohasem halnék meg. Nem a földi jószág vagy a rossz miatt, hanem a félelem miatt...” Emberi őszinte vallomás ez. Teljes joggal beszélhet így 63 éves nővére még akkor is, ha ő kegyelem állapotában él. Gál Ferenc: „Katolikus hittételek” című nemrég megjelent dogmatikájából idézzük az alábbiakat: „A jelen üdvrendben a halál a természet következménye és a bűn büntetése... Krisztus halála óta nem nehezedik az emberiségre a halál kérlelhetetlensége. Feltámadása jelzi, hogy az élet mulandóságát felváltja a halhatatlanság ígérete... A kegyelem nem változtatja meg a halál természetes lefolyását. Megmarad a borzadás az elmúlástól és az elválás fájdalma. Az elmúlás kínját súlyosbítja a jövő bizonytalansága. Vigasztal ugyan az örök élet reménye, de birtokbavételét megelőzi az ítélet... Az eredeti bűn következtében a halál pusztító ellenség képében jelentkezett. A megváltás után is annak lehet nevezni, hiszen félelmet vált ki és a legbenső ízekig megrázza természetünket. Az általános feltámadásban a halál, mint 'utolsó ellenség' fog megsemmisülni.” A keresztény lélekben tehát két teljesen ellentétes érzés uralkodik a halállal kapcsolatban: a félelem és a remény: az egyik emberi, a másik keresztény mivoltunkból fakad. Féltünk, mert életre vagyunk teremtve s mégis át kell mennünk a súlyos próbatételre, amelyben megsemmisül testünk, földi életünk, létünk mostani formájában el kell válnunk szeretteinktől. A megsemmisüléstől való iszonyodás nemcsak érthető, természetes és jogos magatartása az embernek, hanem tiszteletreméltó is. Átható erővel hirdeti és bizonyítja: az ember nem a halálra, hanem az életre van teremtve. Viszont az ön álláspontja is érthető. Az örök élet keresztény reménye s az Istenbe vetett bizalom oly erős lehet, annyira betöltheti a lelket, hogy lecsökkenti, megszelídíti a halálfélelmet, esetleg rövidebb-hosszabb időre szinte elfeledteti azt. Nagy kegyelem ez, nem lehet érte elég hálát adni a lelkek Urának. Imádkozzék, ajánlja fel szentáldozásait, hogy Ő juttasson belőle minél többet nővérenek is.

Sz. I. Osztjuk lelkesedését a gregorián énekért. Az egyházi év és az egyes szertartások gazdag belső tartalmát ezzel éljük át legjobban. Ha jól megértjük az énekek szövegét és ha átadjuk lelkünket a melódiának, valóban hangos imában egyesülünk az egész egyházközséggel az Úr Isten színe előtt. A lényegben tehát teljesen egyetértünk önnel. A polifon énekkel kapcsolatban azonban nem osztjuk álláspontját. Azt írja: „Ha én püspök lennék, kisöprüzném a templomból a többszólamú, a polifon énekeket.” Hisszük, hogy ez a mondat kizárólag friss lelkesedésből született: több tapasztalattal, nagyobb megértéssel biztosan nem mond majd ilyesmit. Minden kornak jogában áll Isten iránti hódolatát, imádatát, szeretetét a maga lelki anyanyelvén kifejezni. A XX. század embere másként érez, másként gondolkozik, mint a kilencedik századé. Joga van őszintén elmondani azt és úgy, ahogyan érzi és érti. Hogy aztán a nyilvános istentiszteletre mi alkalmas és méltó, azt arra hivatott szakemberekkel állapítja meg az Egyház. A döntésnél pedig súlyosan esik latba, hogy az egyházi zene szerzője mennyire használja fel zsinormértékül és ihletőül a gregorián éneket. Azok, akik ellenzik a gregorián éneket, éppen úgy nem járnak helyes úton, mint akik ki akarnak mindent „seprüzni”, ami nem gregorián.